

2010
6.

BELÜGYI SZEMLE

A BELÜGYMINISZTERIUM SZAKMAI, TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

ERDŐ PÉTER: A bűn és a bűncselekmény

GARADNAY BALÁZS: A szegények szíve

WEISS JÁNOS: A bűn, filozófiai megközelítésben

KORINEK LÁSZLÓ: A bűn kriminológiájáról

SASVÁRINÉ SZABÓ KLÁRA: A művészetterápia lehetőségei az ifjúság lelki egészségvédelmében, a drogreprevencióban

TÓTH MARIANN: A depresszió és az étellel való elégedettség változásai a börtönidő függvényében

58.
évfolyam

TARTALOM

2010/6.

ERDŐ PÉTER

A bűn és a bűncelekmény (3)

GARADNAY BALÁZS

A szegények szíve (17)

WEISS JÁNOS

A bűn, filozófiai megközelítésben (31)

KORINEK LÁSZLÓ

A bűn kriminológiájáról (42)

SASVÁRINÉ SZABÓ KLÁRA

A művészetterápia lehetőségei
az ifjúság lelki egészségvédelmében, a drogprevencióban (62)

TÓTH MARIANN

A depresszió és az étellel való elégedettség változásai a börtönidő függvényében (76)

BASTRNÁK ZSUZSA

Családon belüli erőszak Magyarországon és Szlovákiában (91)

KISS BERNADETT

Közrendvédelem a polgári államban (97)

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

Négyes gyilkosság egy löszerraktárban (101)

KÖNYVISMERTETÉS

Hans-Joachim Schneider (Hrsg.):
Internationales Handbuch der Kriminologie Band 2.
KULCSÁR GABRIELLA (121)

EURÓPAI UNIÓ

A hónap eseményei az EU bel- és igazságügyi együttműködése terén (124)

SZERZŐK

2010/6.

DR. ASZTALOS ERIKA

tanácsos, IRM Bel- és Igazságügyi Együtműködési és Migrációs Főosztály

BASTRNÁK ZSUZSA

joghallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

ERDŐ PÉTER

bíboros, érsek, Esztergom–Budapesti Főegyházmegye

GARADNAY BALÁZS

plébános, Pécsi Székesegyház

KISS BERNADETT

PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogi történelmi Tanszék

DR. KORINEK LÁSZLÓ

egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, a Belügyi Szemle főszerkesztője

DR. KULCSÁR GABRIELLA

egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

DR. SASVÁRINÉ SZABÓ KLÁRA

üzvezető igazgató, Mons Ferreus Kft.,
dipl. képzőművészetterapeuta, rajzpedagógus,
SK RELAX Művészetterápiáért Alapítvány alapítója, elnöke

DR. SZABÓ ANDRIENN

tanácsos, IRM Bel- és Igazságügyi Együtműködési és Migrációs Főosztály

TÓTH MARIANN

pszichológus, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

DR. WEISS JÁNOS

egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Filozófiai Tanszék

ERDŐ PÉTER

A bűn és a bűncselekmény

Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében

Korunk nyugati civilizációjában érzékeny kérdéssé vált a különböző társadalmi normarendszerek viszonya. Sőt az objektív erkölcsöt tagadó, szélsőséges relativizmus sokfelé a hivatalos ideológia pozíciójára látszik emelkedni. Ha azonban az állam jogszabályai mögött nem áll önkéntes jogkövetés, ha a jogot nem támogatja az általánosan elfogadott, minimális erkölcsi egyetértés, akkor az állam a saját jogszabályait kétségbeesetten szaporíthatja és bonyolíthatja, egyik jogszabállyal próbálva megvédeni a másikat, ám végül is a túlkomplikált és meggyőződésre nem támaszkodó jogrend működésképtelenné válik, a társadalom pedig anarchiába sülyed.

A kereszténység azonban – számos más vallással és világnézettel együtt – hisz abban, hogy az objektív valóság, a létező tárgyi világ a számunkra szükséges mértékben megismerhető az ember számára, és így igenis lehetséges jelentős egyetértés a társadalomban alapvető erkölcsi kérdések egész sorát illetően.

A bűn és a bűncselekmény viszonyának problémája tehát a jog és az erkölcs kapcsolatának alapvető kérdését rejti magában. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy a katolikus hit és az egyházi gyakorlat fejlődésének tükrében bemutassuk a különböző normarendszerek viszonyát és kölcsönhatását az egyházi tanításban és gyakorlatban. Tesszük ezt két fogalom, a bűn és a bűncselekmény viszonyának segítségével, mely alapvető példa lehet az erkölcs és az egyházi, sőt a világi jog egész szabályrendszere közötti kapcsolat jellegére nézve. Ez a vizsgálódás – meggyőződésünk szerint – használható eredményeket kínálhat a világi (állami) jogrend és az adott társadalomban részben az erkölcsi tudat, részben az emberi magatartások szintjén jelenlévő moralitás kapcsolatára is. Mindez bonyolult világunkban hozzájárulhat az önkéntes jogkövetést elősegítő stratégiák kidolgozásához is.

A bűn és a bűncselekmény fogalma a katolikus teológiában és az egyházjogban

A Biblia világa és az ókeresztény felfogás

A kereszténység születése pillanatától ismeri a bűnnek azt a fogalmát, amely személyes emberi cselekedetet jelent, olyan cselekedetet, amely elsősorban az Isten és az

ember viszonyát zavarja meg, vagyis amely engedetlenséget jelent Isten akaratával, parancsával szemben. Már az ószövetségi Szentírás első könyvében (Mózes első könyvében) is, ahol az ősbűn elbeszélése található, azt olvassuk, hogy az első emberpár Isten kifejezett tilalmát megszegve evett a tiltott fa gyümölcséből. Tehát a bűn személyes emberi cselekedet, amely Isten parancsának megszegésében áll. Ennek az ősbűnnek azonban, a Teremtés könyvének elbeszélése szerint, a következménye a paradicsomból való kiűzetés, az emberiség életének sok tehertertele az egész történelem folyamán, sajátosan pedig egyfajta bűnösség állapota, amelyet a kereszténység az Ószövetség számos utalásában is felfedez, saját teológiájában pedig már viszonylag korán átteredő bűn (*peccatum originale*) néven határoz meg. Mindez azonban nem jelenti az egész bibliai szemlélet, kivált pedig a keresztény felfogás valamiféle egyoldalú, kollektív felelősséget hangsúlyozó jellegét. Már Jeremiás próféta azt mondja népének: „Azokban a napokban nem mondják többé: az apák ették az éretlen szőlőt és fiaik foga vésott el tőle. Mert kiki a maga gonoszságáért hal meg: annak vásik el a foga, aki az éretlen szőlőt eszi” (Jer 31,29-30; vö. Ez 18,2). Ezért mondja Ezékiel próféta az üdvösség távlatában: „Aki igaz, megtartja a törvényt, és az igazsághoz szabja tetteit [...] és hűségesen megtartja parancsaimat, az ilyen ember igaz és biztosan életben marad, mondja az Úr, az Isten” (Ez 18,5-9). Tehát a saját tetteinkért vagyunk felelősek, de Istennél van a teljes igazságosság és az irgalom. A jutalom és a büntetés pedig nem a földi életben, hanem az örökkévalóság távlatában teljesedik be.

Az Újszövetség világának különös hangsúlya éppen a belső szándékokon, az emberi cselekedet személyes és szabad jellegén van. A cselekedet mérlegelése nem merül ki a külső hatások vizsgálatában. Ez a szemlélet hatja át Jézus személyes tanítását, különösen abban a formában, ahogyan a Máté-evangélium – legvilágosabban a hegyi beszédben – elénk tárja (Mt 5,1-7,29).

Krisztus korát és az első keresztény nemzedékek világát – főként Palesztinában és a Római Birodalom keleti tartományaiban – olyan társadalmi környezet jellemezte, amelyben a Római Birodalom hivatalos jogrendjén belül a népi közösségek szintjén messzemenően szakrális szokásrend érvényesült, vagyis egy olyan viselkedési szabályrendszer, amelyben a jogi, az erkölcsi, a hittani és a liturgikus (szertartásrendi) előírások nem különültek el mereven egymástól. Ennek az ősi, közös szokásrendnek a megjelölésére az első évszázadok keresztényei az apostoli hagyomány kifejezést alkalmazták. Ezt a szemléletet és a közösségi életnek ezt az állapotát tükrözik az úgynevezett álapostoli (*pseudoapostoli*) gyűjtemények, amelyek a hit, az erkölcs, a liturgia és az egyházi fegyelem szabályait szerves egységben tartalmazzák¹. A ke-

¹ Például Erdő, Péter: *Le sacré dans la logique interne d'un système juridique. Overture philosophique*. Paris, 2009, pp. 55–65., 45–51.

resztény egyházon belül az erkölcsiség és a törvény kapcsolatának leírása mutatja meg az egyes korokban, hogy hol tart a teológiai gondolkodásban a jog és erkölcs, illetve az erkölcs, az egyházi fegyelem és sajátosan a büntetőjog kapcsolatának tisztázása. Így ez a kiindulópontunk a bűn és a bűncselekmény viszonyának vizsgálatához is. Mint említettük, a pszeudoapostoli gyűjtemények az egyház hagyományának megfogalmazásakor még nem választják el egymástól a jog és az erkölcs területét, ahogyan ezt majd a későbbi kánonjogi gyűjtemények megteszik. A negyedik századtól megjelennek azok a keresztény írásművek, amelyek főként zsinati kánonokat, majd pápai dekretális leveleket tartalmaznak, esetleg az egyes püspökök fegyelmi kérdésekben adott válaszaival, döntéseivel együtt. A kései ókor folyamán a különbség az emberi cselekvés jogi és erkölcsi síkja között a görög-római racionalizált gondolkodás befolyásának hatására megnövekszik. A keresztény erkölcsi szemlélet gazdagodik az arisztotelészi és a sztoikus örökség fogalomkészletével, valamint az emberi cselekedet minősítésének a római jog világában kifejlesztett kategóriáival. Nem mintha a római büntetőjog, amely a büntetendő cselekményre számos szakkifejezést ismer, különösebben sokat foglalkozna az erkölcsi értelemben vett bűn fogalmával. Sokkal inkább a bűncselekménynek az istentisztelet és a szent dolgok rendjét vagy az élet más területét érintő tárgya szerint igazodnak az elnevezések. A római jog nem minden esetben bünteti az együttélés vallási alapú szokásrendjét, az erkölcsi törvényi megsértő emberi cselekedetet, viszont elég gyakran találkozunk erkölcsileg különböző cselekedetek büntetőjogi üldözésével is².

Mindezek a hatások a kereszténység számára nem az erkölcsi gondolkodás alapvető tartalmát adják – az ugyanis az apostolokra és végső soron magára Krisztusra visszamenő örökség szerves része –, hanem ezen értékszemlélet pontosabb kifejezésének fogalmi eszköztárát szolgáltatják. Ez a fejlődés vezet el oda, hogy már az ókor folyamán eléggé egyértelműen, a középkorban pedig teljes világossággal tisztázódik a keresztény gondolkodásban, hogy *a bűn az erkölcs területén elhelyezkedő kategória, a bűncselekmény pedig a jog, nevezetesen a büntetőjog világához tartozik*. A két fogalom azonban egymástól teljesen nem szakítható el, sőt éppen ez adja a velük való foglalkozás legfőbb aktualitását a világi jog területén.

Az ókeresztény írók közül talán Szent Ágoston foglalkozik legintenzívebben a bűnnel. Szerinte *„a bűn olyan cselekedet, szó vagy vágy (szándék, kívánság), mely ellenkezik az örök törvénnyel”*³. A bűn lényegét tehát Ágoston a törvényszegésben látja, az örök törvény pedig természeténél fogva maga az isteni törvény, amely a

² Például Theodor Mommsen: *Römisches Strafrecht*. Berlin, 1955, S. 523.

³ *Contra Faustum Manichaeum* XXII, c. 27: *Opere di S. Agostino*, Roma, 2004, XIV/2, p. 509. [Pl. 42, 418]

világ objektív rendjének követelményeiben éppúgy jelentkezik, mint a kinyilatkoztató Isten szavában. Ha tehát a bűn a törvény áthágásaként írható le, akkor azt is elmondhatjuk, hogy a bűnt a törvény által, a törvény révén ismerhetjük meg (Róm 3,20). Ezt a törvényt a történelemben sokszor természeti törvényként fogták fel, Isten szavára vagy az ember hitére való különös utalás nélkül. Tehát a bűn nem csupán a hívő emberek számára megismerhető valóság, hanem mindenkinek képesnek kellene lennie annak felismerésére, hiszen mintegy letéteményesei vagyunk egy belső törvénynek. Szent Pál a rómaiakhoz írt levélben méltán mondja, hogy a pogányok sem mentesek a bűntől, hiszen szívükbe írva hordozzák Isten törvényét (Róm 2,15)⁴. A bűnbeesés ószövetségi történetében említett ősbűntől, amelyet a kereszténység áteredő bűnnek nevez, különbözik a konkrét vagy más szóval aktuális bűn (*peccatum actuale*), amely mindig emberi cselekedet, vagyis tudatosság és szabadság jellemzi. Szent Ágoston sokszor beszél erről, hiszen az ő korában már az isteni kegyelem és az emberi szabad akarat témája jelentős teológiai viták tárgya volt. Egy helyen például Ágoston kijelenti: a bűn az az akarat, amely arra írta, hogy megtartsuk vagy megszerezzük, amit az igazságosság tilt⁵.

A középkori fejlődés

Az objektív és általános bűnfogalom kiegészítéseképpen Petrus Abaelardus a bűn konkrét és szubjektív vonását hangsúlyozza. A külső cselekedethez képesti fontosabbnak tekinti az elkövető szándékának alakulását. Bár az objektív értékrendet nem tagadja, azt hangsúlyozza, hogy csak az a bűn, ami a lelkiismeret ellen van⁶. Mivel pedig Abaelardus a bűn szubjektív elemeit egyoldalúan hangsúlyozza, az áteredő bűn bűnjellegét nem képes megérteni⁷. Látnunk kell azonban, hogy az egyoldalú, szubjektív megközelítés, amely csak a lelkiismerettel ellenkező cselekedetet minősíti bűnnek, más kritériumot pedig nem fogad el, túlzottan formalista, és eltér a keresztény hagyomány fő áramlatától. A bűnben ugyanis egyszerre van jelen a szabad emberi döntés, illetve cselekvés és a törvényszegés, a norma megsértése. Tehát a konkrét bűnnek is van anyagi vagy objektív, és alanyi vagy szubjektív összetevője. Éppen ezért a lelkiismeret is csupán mint a cselekvés közvetlen szabálya vagy útmutatója kap szerepet, de nem mint a cselekvés egyetlen és végső szabálya. Hiszen

4 Például Rinaldo Ottone: Peccato. In: Enciclopedia filosofica IX. Bompiani, Milano, 2006, p. 8412.

5 De duabus animabus; c. 11, n. 15: ed. Pl 42, 105. vö. még: De Trinitate lib. 12.

6 Petrus Abaelardus: Ethica seu Scito teipsum. 2.3.6.13.15: ed. Pl 178, col. 635–647, 648, 653, 657–659; vö. Manfred Gerwing: Sünde II. Patristik und Mittelalter. In: Joachim Ritter – Karlfried Gründer (Hrsg.): Historisches Wörterbuch der Philosophie X. Basel, 1998, col. 602.

7 Uo.

az erkölcsi cselekvés végső szabálya Isten akarata, Isten törvénye, amelynek alkalmazására, pontosítására a konkrét helyzetekben a törvényes egyházi és világi hatóság is jogosult. Tehát az emberi törvény is, amennyiben összhangban van az Isten törvényével, vagyis a természetes törvénnyel (*lex naturalis*) és a kinyilatkoztatásból megismerhető, tételes isteni törvénnyel (*lex divina positiva*), erkölcsileg, lelkiismeretben is kötelez. Éppen ezért a lelkiismeret tartalma nem tetszőleges, hanem ismerünk jól informált, tévesen informált, vagy egyszerűen téves lelkiismeretet. A helyes lelkiismeret azokat a tetteket, szavakat, szándékokat fogja jónak tekinteni, amelyek objektíve, ténylegesen is azok. A téves lelkiismeret azonban az objektíve súlyosan helytelen cselekedetet is jónak tüntetheti fel. Aki téves lelkiismeretét követi, ha meggyőződése őszinte, nyilván kevésbé súlyosan vétkezik, mint aki helyes lelkiismerete szavát hallgattatja el, és azzal ellentétes tetteket végez. Ámde ettől a téves lelkiismeretét követő ember konkrét cselekedete még nem válik jóvá.

Petrus Lombardus a XII. században bölcsen hangsúlyozza, hogy a tényleges bűnnel egyfajta bűnösség jár együtt, a bűn következménye a bűnös állapot (*reatus*), vagyis a bűnért járó büntetés elviselésének kötelezettsége. A bűnös állapot egyben azt jelenti, hogy zavar keletkezett Istenhez fűződő kapcsolatunkban. A bűnről szóló korai skolasztikus elméletek első, kifejezett összefoglalását éppenséggel Petrus Lombardus fő művében, a *Sententiák* könyvében találjuk meg⁸. Miután a szerző részletesen foglalkozott az áteredő bűnnel, az aktuális bűn különböző meghatározásait vizsgálja. Az egyházatyák, különösen Szent Ágoston idevonatkozó kijelentéseit bemutatva megállapítja, hogy azok a bűn fogalmának egy-egy részletét helyesen azonosítják⁹, de nem alkotnak átfogó, ellentmondásmentes képet, ezért hát a szerző maga fogalmaz meg, mintegy a többiek összegzése gyanánt, egy saját meghatározást: „a bűn rossz belső és külső cselekedet, tudniillik rossz gondolkodás, beszéd és cselekvés. A bűn mégis főként az akaratban áll, melyből mint fából az alma, sarjadnak a rossz cselekedetek, mint rossz gyümölcsök (Mt 7,17)”¹⁰. Ebben a meghatározásban már világosan tetten érhető a bűn objektív, materiális és szubjektív vonatkozásának a különbsége és az összefüggése.

Ugyancsak Lombardus mester az, aki meghatározza a későbbi egyházi hagyományt is egy Szent Ágostonnál csak feltételezésként felmerülő gondolat elutasításá-

⁸ Petrus Lombardus: *Sent. II. d. 29-44*: ed: Petrus Lombardus: *Libri IV sententiarum. Studio et cura PP. Collegii S. Bonaventurae, Ad Claras Aquas, 1916, pp. 456–540.*

⁹ Különösen Szent Ágoston két meghatározását fogja szintézisbe: az egyik szerint a bűn „*dictum, vel factum, vel concupitum quod fit contra legem Dei*” [August., *libr. XXII Contra Faustum Manich., XXII, c. 27*: ed. PL 42, col. 418.], a másik szerint pedig „*voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat*” [August., *De duobus animabus, c. 11, n. 15*: ed. PL 42, col. 105]. Lombardus mindkettőt idézi: *Sent. II. d. 35, c. 1*: ed. cit. 491. Leo Scheffczyk: *Sünde, Sündenfall*. In: *Lexikon des Mittelalters VIII*. Stuttgart, 2002, S. 315–319.

¹⁰ Petrus Lombardus: *i. m. II., d. 35, 2*: ed. cit. 493.

val¹¹. Szent Ágoston ugyanis *Enchiridion* című művében¹² elfogadni látszik azt a nézetet, hogy nemcsak az őszülők egyetlen nagy engedelmessége zavarta meg Isten és az emberiség között a kapcsolatot abban az értelemben, hogy a bűnösség is minden emberre átszállt, hanem természetes őseink összes bűne is személyesen beszámítódik nekünk. Ezért egyesek keserűen azt is mondták – már a kései ókorban –, hogy a nemzedékek bűnei egymásra rakódnak, és a későbbi emberek gonoszabbak a korábbiaknál. Ezt a felfogást azonban az egyház nem vallja. Vallja viszont, hogy az egyes ember bűnének tartós történelmi és társadalmi következményei is lehetnek. Ilyen lehet nem csupán a rossz példa, hanem a társadalmon belül az igazságtalanság, az erőszak, a gyűlölet, a bosszú olyan szerkezetének a kialakulása, amelyet a katolikus egyház katekizmusa strukturális bűn, pontosabban a „bűn struktúrái” néven ismer. Ez azonban csak tágabb értelemben nevezhető bűnnek, hiszen nem egy emberi személy konkrét, beszámítható cselekedetében áll¹³.

Aquinói Szent Tamás ragaszkodik a rossz negatív meghatározásához, amely szerint a rossz a szükséges jó hiánya¹⁴. Mindamellelt a bűnt úgy írja le, hogy az egy értelmes lény pozitív szembefordulása egy magasabb renddel¹⁵. A hagyománynak megfelelően természetesen megkülönbözteti a halálos és a bocsánatos bűnt, sőt a bűn dinamikáját is szem előtt tartja. A halálos bűn által az Istenre irányuló rend sérül és eltorzul: ami a valóságban a legelső, az kikerül a súlyos bűnt elkövető ember látóhatárán kívülre, vagyis megvetésben részesül, a másodrangú, e világi dolgok pedig úgy jelennek meg, mint amelyek mindennél fontosabbak. Az életadó Istentől való elfordulással egy olyan folyamat indul meg, amely a halálba vezet. Ám a kereszttség által az ember a világosság fiává válhat, Krisztus érdemből megszabadulhat nemcsak az áteredő bűn terhétől, hanem minden személyes bűnétől is. A bűnbánat szentsége pedig lehetőséget ad a kereszttség után elkövetett súlyos bűnöktől való megtisztulásra. Az ember erkölcsi élete az isteni kegyelem erőterében zajlik. Az esendő embert Isten kegyelme segíti, hogy jó és érdemszerző módon éljen. A bocsánatos bűn nem okoz önmagában gyökeres elfordulást Istentől, ám a bocsánatos bűnök következtében szinte készség alakulhat ki az emberben a halálos bűnre¹⁶. Isten irgalma azonban mind a halálos, mind a bocsánatos

11 Uo. II, d. 33 c. 1, ed. cit. 480.

12 C. 47: PL 40, 255.

13 A Katolikus Egyház Katekizmusa. Budapest, 2002, 494. o.

14 *Privatio boni debiti*: S. Theol, I, 48, 5, ad. 1: ed.: Thomas Aquinas: *Summa Theologica*. De Rubeis, Billuart et aliorum notis selectis ornata, I–VI. Taurini–Romae, 1939, I, p. 331.

15 S. Theol, III, 86, 4., ed. cit. VI. 246. o. [*In peccato mortali sunt duo, scilicet aversio ab incommutabili bono, et conversio ad commutabile bonum inordinata. Ex parte ergo aversionis ab incommutabili bono consequitur peccato mortale reatus poenae aeternae, ut qui contra aeternum bonum peccavit, in aeternum puniatur.*]

16 S. Theol, I–II, 88, 3, ad. 1: ed. cit. 502. o.

bűnt meg tudja bocsátani¹⁷. Aquinói Tamás a bűnököt nemcsak súlyosságuk szerint különbözteti meg a hagyománynak megfelelően, hanem tárgyuk és közvetlen céljuk szempontjából is. Különbséget tesz lelki és testi bűnök, Isten ellen, önmagunk ellen és embertársaink ellen irányuló bűnök között. Hangsúlyozza, hogy az elkövetett bűn az emberben kárt okoz, és ezt a kárt csak az Isten kegyelme hozhatja teljesen helyre¹⁸.

*A bűnbánat szentsége, a vezeklési fegyelem
és az egyházi büntetőjog kategóriáinak fejlődése*

A bűnbánat szentségének mint a bűn következtében beálló erkölcsi bűnösségtől való megszabadulás lehetőségének tudata kezdettől élt az egyházban. Az apostolok és utódaik bűnbocsátó hatalmát az egyház Krisztus rendelkezésére vezeti vissza (Jn 20,23). A bűnbocsátat szentségének tárgyául szolgáló bűnök listája vagy köre, a bűnök megvallásának módja, a feloldozás mikéntje és időpontja, valamint a bűnösre kirótt bűnbánati cselekedetek, vezeklések jellege, kiszabási formája és elvégzési ideje jelentős változatosságot mutat az egyház történelme során¹⁹.

A bűn és a bűncselekmény dinamikája szempontjából az egyházjog történetében fontos az erkölcsi tanítás egyre pontosabb kikristályosodása, a bűn feloldozásának, a bűnbánat szentségének gyakorlati alakulása, ezzel összefüggésben – de nem teljesen azonos értelemben – a külső, látható egyházi vezeklési fegyelem fejlődése, majd jelentőségvesztése, valamint a szó szoros értelmében vett egyházi büntetőjog kibontakozása.

Az ókor vezeklési fegyelme a nyilvános, súlyos bűn elkövetőjének a közösség életéből, főként az eucharisztia közösségéből (a teljes szentmisén való jelenlét, álladozás) való kizárásán alapult. A bűnbánót meghatározott idő és külső vezeklési

¹⁷ S. Theol. I–II., 88, 1: ed. cit. 499. o. („*Secundum hoc ergo mortale et veniale opponuntur, sicut reparabile et irreparabile; et hoc dico per principium interius, non autem per comparationem ad virtutem divinam, quae omnem morbum et corporalem et spiritualem potest reparare.*”)

¹⁸ S. Theol. I–II., 86, 2: ed. cit. 489. o.

¹⁹ Karl Rahner: Bußsakrament. In: Josef Hofer – Karl Rahner (Hrsg.): Lexikon für Theologie und Kirche. II. Freiburg, 1958, col. 826–838; Josef Andreas Jungmann: Bußriten. In: Josef Hofer – Karl Rahner (Hrsg.): Uo. col. 823–826; Dorothea Sattler: Bußsakrament I–III. In: Walter Kasper (Hrsg.): Lexikon für Theologie und Kirche. II, Freiburg–Basel–Wien, 2006, col. 845–853.; Franz Nikolasch: Buße (liturgisch-theologisch) D. Westkirche, I. Bußdisziplin und Bußriten [1, Allgemeine Grundzüge]. In: Lexikon des Mittelalters II. Stuttgart, 2002, S. 1130–1131; Cyrille Vogel: Buße (liturgisch-theologisch) D. Westkirche [2, Entwicklung bis zum Bußsakrament]. In: Uo. 1131–1135. o. Dogmatörténeti szempontból lásd: Herbert Vorgrimmler: Buße und Krankensalbung. In: Michael Schmaus – Alois Grillmeyer – Leo Scheffczyk – Michael Seibold (Hrsg.): Handbuch der Dogmengeschichte, IV. Faszikel 3. Freiburg–Basel–Wien, 1978. Egyes pontokon azonban továbbra is érvényes ugyane kőtet 1951-ben megjelent első kiadása, amelynek szerzője Bernhard Poschmann volt.

(bűnbánati) cselekmények elvégzése után „oldozták fel”, bocsátották vissza az eucharisztikus közösségbe.

Az egyházi jogszabály első, saját elnevezése, a *kanón* is eredetileg vezeklési szabályt jelentett²⁰. Ha az első keresztény nemzedékeket tartjuk szem előtt, világosan kitűnik, hogy „Krisztus törvénye” – a tízparancsolattal és az Ószövetségnek az az erkölcsi lényegével együtt, amely szinte a „főparancsban” (Mt 22,34-40) foglalható össze – alkotta a keresztény ember viselkedése számára a legfontosabb szabályok forrását. E normák alapján fejlődtek ki a vezeklési szabályok és a bűnbánattartás zsinati szabályai. Ilyen szabályok jelennek meg az álapostoli iratokban (például a *Didascalában* 240 körül), a püspökök kánoni (egyházfegyelmi) leveleiben, a zsinatok rendelkezéseiben (kánonjaiban). A negyedik századra ilyen jogszabályi szinten is megszilárdul a vezeklési fegyelem. A titokban maradt bűnök megvallása és az alóluk való feloldozása tekintetében azonban szűkebbek a forrásaink.

Mindenesetre a kései ókor meghozza a titkos bűnvallomáson és a titkos vezeklésen alapuló fülgyónás gyakorlatát is.

A korai középkorban, főként a Brit-szigeteken, de másutt is Európában a vezeklési könyvek (*libri poenitentiales*) új típusai terjednek el, amelyekben a szabályok nem régi zsinatok rendelkezésein, vagy pápai, illetve püspöki döntéseken alapulnak, hanem a – gyakran álnéven dolgozó vagy ismeretlen – szerző (többnyire papok, szerzetesek) belátásán, méltányosságérzékén és bibliaértelmezésén. Nem kevés az áthallás e művek és a kelta és germán népek szokásjoga között. Különösen a vezeklési cselekmények átválthatósága, bizonyos „bánatpénz” vagy adomány lerovására mutat erős hasonlóságot a kor világi jogéletével. Ezeknek a könyveknek²¹ a használói mindenesetre nem külső fórumon egyházi büntetést kiszabó püspökök, hanem inkább gyóntatópapok, akik a vezeklést (az elégtételt) kell hogy meghatározzák. A korai középkorban a fülgyónás gyakorlata jelentősen eltért a maitól, ugyanis a titkos bűnvallomást (gyónást) a vezeklés kiszabása, majd elvégzése követte. Csak ezután került sor a feloldozásra.

A Karoling-korban a bizonytalan eredetű vezeklési tarifajegyzékek helyét újra az ókori és későbbi zsinatok, pápák, püspökök tekintélyére épülő vezeklési könyvek veszik át. Közben az egyházi büntetőjog is világosabban elkülönül a bűnbánati fegyelemtől.

20 Eduard Schwarz: Die Kanonensammlungen der alten Reichskirche. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, nr. 25., 1936, S. 18–20.

21 A műfajról lásd Erdő, Péter: Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung (Adnotationes in ius canonicum 23). Frankfurt am Main, 2002, S. 58–67, 69–71., 86–89.

A XI. századtól kezdve a nagy egyházi jogi gyűjtemények (például Wormsi *Burchard Decretuma*; keletkezett 1008 és 1023 között²²) a vezeklés szabályait tartalmazó külön részt vagy könyvet is magukban foglalnak. Burchard gyűjteményének ilyen tartalmú (19.) könyve például *Corrector sive medicus* elnevezéssel vált közzismertté, és a gyűjtemény egészéből kiragadva külön is másolták és terjesztették. A kései gregoriánus gyűjteményeket (például Luccai Anzelm vagy Chartresi Ivó munkáit) használták a pasztorációban, a gyóntatásban is. Luccai Anzelm gyűjteményében Burchard *Decretumához* hasonlóan külön könyv (a 11.) foglalkozik a vezeklési fegyvelemmel. A különböző bűncselekmények és egyházi büntetések bemutatása viszont Anzelm és Ivó gyűjteményeinek számos XII. századi kézírata végén történt²³, vagyis nem a vezeklési fegyvelem keretében, hanem önálló témaként.

Így érthető, ha *Gratianus* 1140 környéki *Decretuma* – amely a XII. század közepétől kezdve alapvető szövege volt az egyházi jog egyetemi oktatásának, hiszen a kereszténység kezdeteitől a saját koráig rendkívüli bőségben tartalmazta a legfőbb egyházfegyelmi forrásszövegeket, és kísérletet tett a különböző korokban hozott rendelkezések közti ellentmondások módszeres feloldására is²⁴ – szintén nem mondhatott le a vezeklés témájának szentelt külön rész beiktatásáról. Ez a rész (*De paenitentia*) még szerkezeti felépítésében is eltért a gyűjteményben mellette szereplő többi anyagtól (hiszen például *distinctiókra* oszlik). Ebből méltán következtethetünk arra, hogy ott a szerző egy korábban önálló életet élő szöveget iktatott művébe. Ez az a rész, ahol a bűn témája a legtöbbször felmerül *Gratianus Decretumában*²⁵.

A XII. századi skolasztikus szellemi „forradalom”²⁶ az említett teológiai fejlődéssel járt a bűn fogalma tekintetében. Ezzel párhuzamosan átalakult a bűnbánati fegyvelem gyakorlata is. A gyónás és a feloldozás után került csak sor az elégtétel elvégzésére. Így kialakult a ma is érvényes gyóntatási gyakorlat. Ez azonban azt is jelentette, hogy nem a vezeklés pusztá kiszabását segítő tarifajegyzékekre, hanem a bűnök erkölcsi-teológiai és jogi kezelését segítő, új típusú gyóntatói kézikönyvekre volt szükség. A vezeklési könyvek helyét a XII. század végétől elfoglalt

22 Max Kerner: Burchard I., Bischof von Worms. In: Lexikon des Mittelalters II. Stuttgart, 2002, S. 946–951.

23 Szuromi, Szabolcs Anzelm: Some observations on the Textual-Development of the *Tripartita*. A comparative analysis of Paris Bibliothèque National lat. 3858 with other Ivonian Manuscripts. *Ius Ecclesiae*, no. 19., 2007, pp. 369–383.

24 Ezt fejezte ki címe is: *Concordia discordantium canonum*.

25 Joannes Paulus Paravicini: *Polyanthea sacrorum canonum coordinatorum*. Neo-Pragae, 1708, III, pp. 320–323. Ugyancsak erősebben jelen van ez az erkölcsi vonatkozás a gyűjtemény harmadik részében (*De consecratione*), amint a mai teljességre törekvő szójegyzékek és elektronikus indexek zavarba ejtő bőséggel igazolják.

26 Marie-Dominique Chenu: *La Théologie. XIIe siècle*. Vrin, Paris, 1957; Marie-Dominique Chenu: *La teologia nel Medioevo. La teologia nel sec. XII*. Milano, 1972

ták a gyóntatói summák (*Summae confessorum, Summae casuum, Opera de vitiis et virtutibus*)²⁷. Ezek a művek már a teológiai erkölcsstan és a morális-kánonjogi esetmegoldás szintézisei voltak. Az emberi cselekedet minősítésének kifinomult elméletét és technikáját fejlesztették ki, bőségesen hivatkozva a római jog, a kánonjog, az egyházatyák szövegeire, kissé kevésbé gyakran, de szintén idézik a kor nagy teológiai műveit. A római jogi szövegektől eltekintve forrásaik minden rétegének mélyén jelen van a Biblia, sokszor közvetlen hivatkozással is, máskor a többi szöveg közvetítésével. Természetesen a filozófiai utalások sem hiányoznak, különösen a sztoikusok és Arisztotelész művei.

A gyóntatói summák ezrei keletkeztek a XII–XVI. században²⁸. Csoportosításuk főként a kor két vezető teológiai irányzata, vagyis a domonkos és a ferences iskola megkülönböztetése alapján lehetséges.

A domonkos iskola első nagy, klasszikus gyóntatói summája *Peñaforti Szent Raymond* műve. A szerző egyszersmind minden idők legnagyobb hatású hivatalos egyházjogi kollektívájának, a *Liber extra* néven ismert, IX. Gergely pápa által kibocsátott dekretális gyűjteménynek (1234) az összeállítója is volt.

A XII. század vége felé, különösen a harmadik lateráni zsinat (1179) után önálló gyűjteményekbe kezdik foglalni a pápai jogalkotás normaszövegeit, főként a dekretális leveleket. Ez az az időszak, amikor a pápai jogszabályok mennyiségileg is egyre nagyobb súllyal jelennek meg az egyház belső fegyelmében.

A belőlük összeállított dekretális gyűjtemények a *Bernardus Papiensis* által szerkesztett *Breviarium extravagantium* (későbbi nevén: *Compilatio prima*) elnevezésű kollektívától (1192) kezdve egységes szerkezeti felosztást alkalmaznak. Általában öt könyvre oszlanak. Ezek közül az utolsó az egyházi büntetőjog anyagát tartalmazza. Vagyis a kánonjog tudománya egyetemi oktatásának kezdetétől számított néhány évtizeden belül megszilárdul egy sajátosan egyházjogi, jogági felosztás, amelyet a dekretális gyűjtemények öt könyvének témája tükröz (*iudex, iudicium, clericus, connubia, crimen*). Természetesen a jogági felosztás kialakítói az egyetemi oktatás révén szoros kapcsolatban voltak a római jog tudományával. A nagy kánonjogi gyűjtemények és a *Corpus Iuris Civilis*hez tartozó római jogi gyűjtemények közti analógia világosan élt a XIII. század egyházjogi szerzőinek tudatában.

27 Közülük a legkorábbiak: Robert of Flamborough: *Liber poenitentialis* (1208–1213); Thomas of Chabham: *Summa confessorum*. Erdő, Péter: *Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht*. Berlin, 2006, S. 78.

28 E művek katalógusa: Morison W. Bloomfield – Bertrand Georges Guyot – Donald R. Howard – Thyra B. Kabelao: *Incipits of Latin Works on the Virtues and Vices 1100–1500 A. D. Including a Section of Incipits of Works on the Pater Noster*. The Medieval Academy of America, Publication, no. 88., 1979, Cambridge, Massachusetts

Összegzés

A gyóntatás rendjének fejlődése és a kánonjog tudományos művelése következtében a XII. század végétől a büntetőjogról, és így a bűncselekményekről is, az egyházi gyűjtemények más könyvekben tárgyaltak, mint a bűn, a bűnbánat szentsége és a vezeklés problémáiról. Ezzel tudományos rendszertani szinten is elkülönült egymástól a bűn és a bűncselekmény kezelése. Méltán állapíthatjuk meg, hogy a vezeklés fokozatosan elkülönült az egyházi büntetéstől, teret nyert a büntetés monopóliuma – egyházi ügyekben az egyházi hatóság részéről –, szemben a gyóntatók és a penitenciárius presbiterek tevékenységével, amely nem a szorosan vett büntetőjog területén zajlott. Elterjedt a büntetőjogi törvényesség elve, vagyis a *nullum crimen sine lege*, sőt a *nullum crime sine lege poenali* szabálya, amely szerint előzetes büntetőtörvény (vagy büntetőparancs) nélkül büntetést kiszabni nem lehet. Ebben az értelemben már a XII. század előtt jelentkeztek a módszertanilag önálló egyházi büntetőjog egyes vonásai, a kánoni büntetőjog azonban csupán a XII–XIII. századi egyházi jogtudomány tevékenysége nyomán vált tudományos igényűvel kidolgozott, önálló rendszerré.

A IX. Gergely dekretális gyűjteményét összeállító *Peñaforti* Rajmund éppen ezért nem a gyűjtemény V. könyvének magyarázata keretében szól a gyóntatói problémákról, hanem külön művet szentel ennek a kérdésnek²⁹. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a bűnök és általában az emberi cselekedetek erkölcsi minősítésében a gyóntatói kézikönyvek ne használnák a római és a kánoni jogban kifejlesztett fogalmakat és technikákat. Ezek a kézikönyvek különösen is népszerűvé és szükségessé váltak azután, hogy 1215-ben a negyedik lateráni zsinat elrendelte az évi szentgyónás kötelezettségét. A gyóntatói kézikönyvek műfajának további fejlődése előkészítöje annak a fordulatnak, amelynek keretében az erkölcssteológia az újkor elejére az egyházjog keretéből kiválva önálló tudományággá alakul. Mégis, az egész barokk időszak jellemzői maradnak azok az egyszersmind jogi és erkölcsi esetmegoldásokat tartalmazó (kazuisztikai) gyűjtemények, amelyek egyszerre fejezik ki az állami és egyházi jogrend szabályainak erkölcsi kötelező erejét (amennyiben ezek nem ellenkeznek a természetes és kinyilatkoztatott isteni törvénnyel), valamint azt a törekvést, hogy az erkölcsileg vétkes cselekedetet viszont – lehetőség szerint – sem az állam, sem az egyház ne sújtsa büntetéssel. E szellemi elmélyülés folyamán azután egyre inkább tisztázódik a különbség az erkölcsi felelősség és a büntetőjogi beszámíthatóság között. Mindamellelt felvetődik a világi jogéletben és nemzetközi gyakorlatban máig sem teljesen megoldott kérdés, hogy a jó cél szen-

²⁹ Raymundus de Pennaforte. *Summa de paenitentia*. ed. Xaverius Ochoa, Aloisius Diez. Rome, 1976

tesíti-e az objektíve rossz eszközt. Pontosabban fogalmazva, hogy egy objektíve rossz cselekedet elkövetőjének teljesen jó szándéka révén lehet-e erkölcsileg megengedhető vagy jó. Erre a dilemmára máig szóló érvénnyel a XVI. század legnagyobb egyházjogásza és erkölcssteológusa, *Martin de Azpilcueta* adja meg a választ³⁰. A konkrét erkölcsi cselekedet akkor jó, ha minden szempontból jó, vagy legalább semleges. Ha csak a szándék jó, de tárgyilag rossz a cselekedet, akkor fennállhat ugyan büntetőjogi vagy akár erkölcsi értelemben enyhítő, sőt mentő körülmény, de ettől még a tett nem válik jóvá. A szándékos és tudatos, konkrét emberi cselekedet nem lehet erkölcsileg közömbös. Tárgyilag egy tényállás lehet közömbös. De ha azt erkölcsileg legitím törvények írják elő vagy tiltják, és ezeket valaki szándékosan vagy gondatlanságból figyelmen kívül hagyja, akkor az ő konkrét cselekedete már rossznak minősül.

Ilyen szellemtörténeti háttérben gondolkodik tehát a keresztény ember, amikor társadalmi magatartását erkölcsileg is meg kívánja alapozni, és ilyen értelemben lehet a keresztény erkölcsi azonosság ma is segítője az európai államok működésének.

IRODALOM

Abaelardus, Petrus: *Ethica seu Scito teipsum.* [Pl. 178], Paris, 1855, col. 633–678.

Aquinas, Thomas: *Summa Theologica. De Rubeis, Billuart et aliorum notis selectis ornata, I–VI.* Taurini-Romae, 1939

Augustinus, Aurelius: *Opera, curavit Jacques Paul Migne.* Pl. 32-47; újabban: *Opere di S. Agostino,* Rome, 2004

Axt-Piscalar, Christine: *Sünde III, Neuzeit.* In: **Ritter, Joachim – Gründer, Karlfried (Hrsg.):** *Historisches Wörterbuch der Philosophie X.* Basel, 1998, col. 607–615.

Azpilcueta, Martinus de (Navarrus): *Enchiridion sive manuale confessoriorum et poenitentium,* Brixiae, 1583

Bloomfield, Morton W. – Guyot, Bertrand Georges – Howard, Donald R. – Kabelao, Thyra B.: *Incipits of Latin Works on the Virtues and Vices 1100–1500 A. D. Including a Section of Incipits of Works on the Pater Noster.* *The Medieval Academy of America Publication,* no. 88., 1979, Cambridge, Massachusetts

Chobham, Thomas of: *Summa confessorum.* ed. Broomfield, F. *Analecta mediaevalia namurcensia,* 25. Louvain–Paris, 1968

Chenu, Marie-Dominique: *La teologia nel Medioevo. La teologia nel sec. XII,* Milano, 1972

Chenu, Marie-Dominique: *La Théologie. XIIe siècle.* Vrin, Paris, 1957

Concordio Sancto, Bartholomaeus de: *Summa de casibus conscientiae.* Pisa, 1475

³⁰ Martinus de Azpilcueta [Navarrus]: *Enchiridion sive manuale confessoriorum et poenitentium.* VII. Praeludium, nr. 27–28., Brixiae, 1583, pp. 37–38.

De Leo, Gaetano – Patrizi, Patrizia: Delinquenti – delinquenza. In: *Enciclopedia filosofica* III. Milano, 2006, pp. 2635–2637.

De Paolis, Velasio – Cito, Davide: Le sanzioni nella Chiesa, Commento al Codice di Diritto Canonico Libro VI. Città del Vaticano 2000

De Paolis, Velasio: Delitto (Delictum). In: **Corral, Carlos Salvador – De Paolis, Velasio – Ghirlanda, Gianfranco (eds.):** Nuovo Dizionario di Diritto Canonico. Milano, 1993, pp. 336–338.

Erdő, Péter: Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung (Adnotationes in ius canonicum 23). Frankfurt am Main, 2002

Erdő, Péter: Foro interno e foro esterno nel diritto canonico. Questioni fondamentali. *Periodica de re canonica*, no. 95., 2006, pp. 3–35.

Erdő, Péter: Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht. Berlin, 2006

Erdő, Péter: Le sacré dans la logique interne d'un système juridique. Overture philosophique. Paris, 2009

Flamborough, Robert of: Liber poenitentialis. A critical edition with introduction and notes, edited by Firth, J. J. Francis. Toronto, 1971

Forti, Gabrio: Crimine. In: *Enciclopedia filosofica* III. Milano, 2006, pp. 2421–2422.

Gerwing, Manfred: Sünde II. Patristik und Mittelalter. In: **Ritter, Joachim – Gründer, Karlfried (Hrsg.):** i. m. col. 601–607.

Gründel, Johannes: Sünde V. Theologisch-ethisch. In: **Kasper, Walter (Hrsg.):** Lexikon für Theologie und Kirche IX. Freiburg–Basel–Wien, 2000/2006, col. 1128–1130.

Gruppo Italiano Docenti di Diritto Canonico: Le sanzioni nella Chiesa, XXIII Incontro di Studio Abbazia di Maguzzano-Lonato (Brescia) 1 luglio–5 luglio 1996. Quaderni della Mendola 5, Milano, 1997

Hollweck, Joseph: Die kirchlichen Strafgesetze. Mainz, 1899

Jombart, Émile: Péché. In: **Naz, Raoul (ed.):** Dictionnaire de Droit Canonique VI. Paris, 1957, col. 1282–1286.

Józowicz, Andrzej: L'imputabilità penale nella legislazione canonica. Città del Vaticano, 2005

Jungmann, Josef Andreas: Bußriten. In: **Hofer, Josef – Rahner, Karl (Hrsg.):** Lexikon für Theologie und Kirche. 2. Ausgabe, II. Freiburg, 1958, col. 823–826.

Kerner, Max: Burchard I., Bischof von Worms. In: *Lexikon des Mittelalters* II. Stuttgart, 2002, S. 946–951.

Lapide, Cornelius Cornelii a: Commentaria in quattuor prophetas maiores. Antverpiae, 1703

Laymann, Paul: Theologia moralis in V libros distributa I–II. Venetiis, 1740

Lombardus, Petrus: Libri IV sententiarum. Studio et cura PP. Collegii S. Bonaventurae, Ad Claras Aquas, 1916

Marzoa, Angel – Miras, Jorge – Rodríguez-Ocaña, Rafael: Exegetical Commentary on the Code of Canon Law. I–V. Montreal–Chicago, 2004

Michiels, Gommar: De delictis et poenis, Commentarius Libri V Codicis Juris Canonici I–III. Parisiis–Tornaci–Romae–Neo Eboraci 1961

Mommsen, Theodor: Römisches Strafrecht. Berlin, 1955

Mosis, Rudolf: Sünde II. Biblisch-theologisch I. Altes Testament. In: **Kasper, Walter (Hrsg.):** i. m. col. 1118–1120.

Nikolasch, Franz: Buße (liturgisch-theologisch) D. Westkirche, I. Bußdisziplin und Bußriten [1, Allgemeine Grundzüge]. In: *Lexikon des Mittelalters II*, Stuttgart, 2002, S. 1130–1131.

Ottone, Rinaldo: Peccato. In: *Enciclopedia filosofica IX*. Bompiani, Milano, 2006, p. 8412.

Pahud De Mortanges, René: Delikt. In: **Campenhausen, Axel Freiherr von – Riedel-Spangenberg, Ilona – Sebot, Reinhold (Hrsg.):** *Lexikon für Kirchen- und Staatskirchenrecht*. Paderborn, 2000, S. 385–387.

Parallele de la doctrine des Payens avec celle des Jesuites, et de la Constitutione du Pape Clement XI, qui commence par ces mots Unigenitus Dei Filius. Amsterdam, 1726

Paravicini, Joannis Pauli: *Polyanthea sacrorum canonum*

Pennaforte, Raymundus de: *Summa de paenitentia*. ed. Xaverius Ochoa, Aloisius Diez. Rome, 1976

Piergiovanni, Vito: La punibilità degli innocenti nel Diritto Canonico dell'età classica. Collana degli annali della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Genova, 29., I–II. Milano, 1971–1974

Rahner, Karl: Bußsakrament. In: **Hofer, Josef – Rahner, Karl (Hrsg.):** i. m. 826–838.

Reiffenstuel, Anacletus: *Theologia moralis brevis, claraque methodo comprehensa I–II*. Monachii–Pedeponti–Augustae Vindelicorum, 1752

Sattler, Dorothea: Bußsakrament I–III. In: **Kasper, Walter (Hrsg.):** i. m., col. 845–853.

Scheffczyk, Leo: Sünde, Sündenfall. In: *Lexikon des Mittelalters VIII*. Stuttgart, 2002, S. 315–319.

Schwarz, Eduard: Die Kanonensammlungen der alten Reichskirche. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung*, nr. 25., 1936

Sebot, Reinhold: Sünde. In: **Campenhausen, Axel Freiherr von – Riedel-Spangenberg, Ilona – Sebot, Reinhold (Hrsg.):** *Lexikon für Kirchen- und Staatskirchenrecht III*. Paderborn, 2004, S. 638.

Suhecki, Zbigniew: Le sanzione penali nella Chiesa, parte I.: I delitti a e isnazioni penali in genere (cann. 1311–1363). Città del Vaticano, 1999

Szuromi, Szabolcs Anzelm: Some observations on the Textual-Development of the Tripartita. A comparative analysis of Paris Bibliothèque Nationale lat. 3858 with other Ivonian Manuscripts. *Ius Ecclesiae*, no. 19., 2007

Theobald, Michael: Sünde II. Biblisch-theologisch II. Neues Testament. In: **Kasper, Walter (Hrsg.):** i. m. col. 1120–1123.

Vogel, Cyrille: Buße (liturgisch-theologisch) D. Westkirche [2, Entwicklung bis zum Bußsakrament]. In: *Lexikon des Mittelalters II*, Stuttgart, 2002, S. 1131–1135.

Vorgrimmler, Herbert: Buße und Krankensalbung. In: **Schmaus, Michael – Grillmeyer, Alois – Scheffczyk, Leo – Seibold, Michael (Hrsg.):** *Handbuch der Dogmengeschichte*, IV, Faszikel 3. Freiburg–Basel–Wien, 1978

Werbick, Jürgen: Sünde III. Historisch-theologisch; IV. Systematisch-theologisch. In: **Kasper, Walter (Hrsg.):** i. m. col. 1125–1128.

Wrzcionka, Paul: Sünde I. Griechische und Römische Antike, Altes und Neues Testament. In: **Ritter, Joachim – Gründer, Karlfried (Hrsg.):** i. m. col. 598–601.

GARADNAY BALÁZS

A szegények szíve

A szegények is a gazdagság reményében élnek

Mindenekelőtt szeretném elmondani, kit nevezek szegénynek.

Bosco Szent János, a kallódó ifjúság XIX. századi karizmatikus nevelője sosem mondta a bűnöző ifjúságot rossznak, inkább azt mondta, hogy vannak szerencsés és szerencsétlen sorsú fiatalok. És ezzel a nyílt tekintetével, a mindig jót feltételezésével sok, nagyon sok fiatalot megtérített, és a jóság oldalára állított.

Egy alkalommal nagyböjti lelki napot tartott a torinói ifjúsági börtönben, és mind a háromszáz fogvatartott elvégezte nála a szentgyónását. Jutalmul János atya megkérte a börtönparancsnokot, hogy engedje el vele a háromszáz fiatal egy kirándulása. Az elutasító válasz úgy hangzott, hogy nincs annyi börtönőr, amennyi szavatolni tudná a visszaérkezésüket. Bosco János azt felelte: Nem is kérek börtönőröket. EGYMAGAM LESZEK VELÜK, és mindegyiküket vissza fogom hozni.

És így is történt.

Nos tehát vannak olyanok, akiknek minden szükséges megadatot ahhoz, hogy jól neveltek legyenek, és a társadalom kívánalmainak megfelelő életet éljenek. És vannak olyanok, akiknek ez nem adatott meg – őket mondom szegényeknek, akik elől elzárták azokat az esélyeket, amelyekhez nekik is joguk lett volna, és amire ők is vágykoznak. Mert emberek, éppúgy, mint mi.

Ezek a szegények – ha nyitottak, és van valaki a környezetükben, aki kész betölteni szívük vágyódásait – gazdaggá lehetnek! Ha azok, akik úgy érzik, lélekben tehetősek, átérzik felelősségüket, és hajlandók kincseiket átadni nekik, akkor egészségesebbé válhat az emberiség nagy családja. Nagy felelőtlenség lenne sorsára hagyni a nehezebb helyzetbe sodródott testvéreinket, és önző zárkózottságunkban csak a magunk bajával törődni. De aki nagyon önző, és csak magára gondol, annak is be kell látnia, hogy részvétlenségének bűne visszahullik saját fejére, mert ha nem emeli fel környezetét, annak lepusztultsága elviselhetetlen terhet ró a környezetre, jelesül őrá.

Fenntartás nélkül legyünk jók, nyíltszívűségünket ne kössük feltételekhez

Jézus elmondja az evangéliumban, miként kell megnyitnunk szívünket felebarátaink előtt. Nem ítélnünk a külső alapján, nem a látszatra kell adnunk, nem lehetünk személyválogatók vagy számítók, s a javakat nem kölcsön kell adnunk, a viszonzás reményében, hanem véglegesen kell ajándékoznunk.

Ezek a szegények nincsenek abban az állapotban, hogy feltételeket szabhasunk nekik: a rájuk nehezedő terhek kibillentették őket az egyensúlyukból, nem tekinthetjük őket olyan partnereknek, akiktől mi most stabilitást várhatnánk, hiszen épp ezt veszítették el.

Keresztes Szent János a szeretet önzetlen ajándékozásáról tanítja: ha valahol nincs szeretet, akkor vigyél oda te, és akkor már lesz! Ha valakit – úgy gondold – nem tudsz szeretni, mert semmi szeretetreméltót nem találsz benne, akkor töltsd be benne ezt az Őrt Isten szeretetével, és amikor már felismered az emberben az Istent, akkor már szeretni fogod őt!

A Bölcs kérdezi tanítványától, mit gondol, az éjszakai sötétség után mikor jött el a reggel. Amikor meg tudom különböztetni a szamarat a lótól! – hangzik a felelet. A Mesternek nem tetszik a válasz. Amikor meg tudom különböztetni a szilvafát a körtefától! – próbálkozik újra a tanítvány. De ismét rossz a válasz. A Mester adja meg a helyes útmutatást: akkor mondhatod, hogy reggel van, és látsz, amikor szembejön veled egy ismeretlen, és te felismered benne a testvéredet.

Személyes kapcsolatunkban egyedül mi vagyunk azok, akik adhatunk szegény felebarátainknak valamit: mert elfogadni tudnak, de önmagukból előhozni már nem biztos.

Adnunk kell, hogy a veszteségeiket pótolhassák. Nem azoknak kell ajándékoznunk, akik azt „megérdemlik”, hanem azoknak, akiknek nincs. Jézus is figyelmeztet, hogy a jóságunkat ne kölcsön adjuk a viszonzás reményében, hanem valóban ajándékozzuk: „Amikor ebédet vagy vacsorát adsz, ne hívd meg barátaidat, sem testvéreidet, sem rokonaidat, sem jómódú szomszédaidat, nehogy visszahívjanak és viszonozzák neked. Ha vendégséget rendezel, hívd meg a szegényeket, bénákat, sántákat, vakokat. S boldog leszel, mert nem tudják neked viszonzni. De az igazak feltámadásakor megkapod jutalmadat” (Lk 14,12-14).

„Ha csupán azokat szeretik, akik szeretnek benneteket, mi lesz a jutalmatok? Nem így tesznek a vámosok is? S ha nem köszöntitek, csak barátaitokat, mi különösezt tesztek? Nem így tesznek a pogányok is? Legyetek hát tökéletesek, amint mennyei Atyátok tökéletes! Ügyeljétek, hogy a jót ne az emberek szeme láttára tegyétek, azért, hogy lássanak benneteket. Így semmi jutalom nem vár rátok mennyei

Atyátoknál. Amikor tehát alamizsnát adsz, ne kürtöltess magad előtt, mint a képmutatók teszik a zsinagógában és az utcán, hogy dicsérjék őket az emberek! Bizony mondom nektek, megkapták jutalmukat. Te úgy adj alamizsnát, hogy ne tudja a bal kezed, mit tesz a jobb. Így alamizsnád titokban marad, és Atyád, aki a rejtekben is lát, megjutalmaz” (Mt 5,46-6,4).

Szegények, akik már feladták

A szegények egy csoportja családban él, van munkahelye, de barátai nincsenek, elszigetelt, magának való, szürke életet él. Van olyan szegény is, akinek összeomlott a családi élete, elveszítette munkáját, lassan az életcélját is. Nincs egzisztenciája, nincs jövője – s ezért azt kérdezi magától: miért legyen jelene?

Az az ember, aki úgy észleli, hogy nincs jövője, se jelene, súlyos váddal illeti környezetét: mi, akik rokoni, szomszédai kapcsolatban vagyunk vele, nem tudunk valami minimális szeretetet, biztonságélményt nyújtani neki? Miként éljük mi a szeretet-életünket, ha abból lehulló morzsák se jutnak a számunkra érdektelen emberek elé?

Aki szem elől tévesztette életcélját, annak meg kell mutatni, merre találja. Ha nem vesszük a fáradságot, és csak belerúgunk a földre kerülő embertársainkba, aligha fognak fölemelkedni, sőt egyre inkább úgy gondolják, hogy ott a helyük, és nem látják értelmét és lehetőségét, hogy újrakezdjék a küzdelmet. Ha érzéketlenül átlépünk fölöttük, mint egy magatehetetlen tárgyon, akkor nagyon téves értékítéletet sugárzunk feléjük. Mi, akik tudunk az élet értelméről, és nem kapcsoljuk be ebbe a felebarátainkat, mi okozzuk veszítüket.

Való igaz, hogy nehéz őket megközelíteni, mert egy részük hajléktalan, másik részük börtönben ül. Lehet olyan is, aki még megpróbál talpra állni, de félt, hogy a legtöbbjük feladta, s jöllehet vannak családtagjaik, nem laknak velük. Megadónan várják a fagyhalált. Lehet, hogy testben is, de lélekben bizonyosan.

Ezek a szegények egy ideig még megmenthetők. Ha idejében észleljük, hogy életveszélyben vannak, és hajlandók vagyunk előjönni bezárt világunkból, és készek vagyunk felkínálni nekik valami életfeltételt, még van esélyük élni. De ebben a véghelyzetben nem elég eléjük tenni valami adományt, jó szót, ennivalót, hanem meg is kell győzni őket arról, hogy nekik érdemes ezt a lehetőséget megragadniuk. Tehát személyes hangvétel szükséges, ami felmelegíti a szeretetlenségben „átfagyott tagjaikat”, és ráébreszti őket emberi méltóságukra.

Szegények, akik várnak még valamit

A szegény ember vágyakozó lélek, de nem pénznyelő automata: neki sem a pénz a legfőbb érték! Egy gazdag koldusról olvastam, akinek pénze nem volt, de a szeretet gazdaggá tette. A neves osztrák költő, *Rainer Maria Rilke* párizsi tartózkodásakor sokat sétált a városban. Felűnt neki az egyik utcasarkon üldögélő koldusasszony, ahogy rezzenéstelen arccal fogadja a járókelők filléreit. Rilke egyik nap „költői” gondolatra ébredt: A szívének kell adnom valamit, nem a kezéneki, mondta sétapartnerének. Azon nyomban vásárolt egy szép szál fehér rózsát, és elegáns mozdulattal odaadta a koldusasszonynak. És ekkor csoda történt a szegény asszony életében: felemelte a fejét! Sőt felállt, megragadta a költő kezét, arcához szorította, majd még mindig meghatottan, gyengéden magához ölelve fehér rózsáját, elment.

Egy hétig üresen maradt a koldusasszony helye. Szinte már aggódott Rilke, mi történhetett vele. Aztán ismét megjelent, és minden úgy történt, mint régen: az emberek adtak neki pár fillért, ő pedig egykedvűen, érzéketlenül, leszegett fejfel viselte a történéseket. Vajon miként telt az elmúlt hét, miből élt az asszony, ha nem volt kint az utcán, s nem kéregetett pár falatnyi ennivalót? Minden bizonnyal a rózsából élt, a szeretetből, abból a boldog tapasztalatból, hogy ő fontos valakinek, hogy ő szerethető, hogy valakitől ajándékot kapott.¹

S hogy ez mennyire nem a költői fantázia szüleménye, egy ismerősöm meséli: amikor egy százforintost tett egy koldus kezébe, az szó nélkül visszaadta neki.

– Talán kevés, megsértettem? – kérdezi tőle a megdöbben ismerősöm.

– Nem kell nekem a száz forintja, nekem inkább öt perc kell magától, hogy emberszámba vegyen, rám figyeljen és meghallgasson!

Igazi gyógyulás: a szív által

A megcsúszott ember – akár anyagilag, akár erkölcsileg – ugyanolyan érzelemmel bíró, szeretetre vágyó ember, mint bárki más. Ha pénzt adunk neki, csak a felszínét javítjuk, ami csak ideiglenes gyógyír a sebére. Ha a szívünkben adunk valamit neki, akkor van esélyünk arra, hogy valami az alapoknál változik meg benne. Ahogy a betegnek nem csupán fájdalomcsillapítót ad az orvos, hanem meg is akarja gyógyítani, mi sem elégedhetünk meg azzal, hogy ideig-óráig megpróbáljuk feledtetni em-

¹ Hézszer Gábor: Az ajándék. In: Kötőjeles történetek. Kálvin Kiadó, Budapest, 1999, 26. o.

bertársainkkal, milyen fölösleges és elviselhetetlen terheket cipelnek, hanem azon fáradozunk, hogy segítsünk nekik ezt a terhet lerakni, hogy szabad életet élhessenek.

Szent Pál ezt az eljövendő szabadságot így fogalmazza meg: „*Akiket Isten Lelke vezérel, azok Isten fiai. Nem a szolgaság lelkét kaptátok ugyanis, hogy ismét félelemben éljétek, hanem a fogadott fiúság Lelkét nyertétek el, általa kiáltjuk: Abba, Atya! A Lélek maga tesz tanúságot lelkünkben, hogy Isten gyermekei vagyunk. Ha pedig gyermekei, akkor örökösei is: Istennek örökösei, Krisztusnak társörökösei*” (Róm 8,14-17). Ma még a várakozás állapotában élünk, és sóvárogva várjuk, hogy a mulandóság szolgai állapotából majd felszabadulunk az Isten fiainak dicsőséges szabadságára.

De a megcsúszott bűnözőnek is van szíve. A kérdés az, hogy a környezetének van-e. A volt környezetének nem lehetett túl sok, ha mellettük idáig sülyedhetett. Az új környezete pedig most vizsgáljuk: ki tudja-e emelni ezt a szegényt a mélypontjáról?

Első lépés: megértés és elfogadás

A segítés első lépése, hogy megértést, elfogadást tanúsítunk iránta. Ez nem helyeslés, ezzel nem stabilizáljuk őt a rosszban. Azt sugalljuk, hogy ismerve azokat a körülményeket, indítékokat, amelyek őt erre a tetre vezették (pszichológiai, életkörülmények stb.), bele tudunk helyezkedni a sorsába, és érthető számunkra szívének megkeményítése. Nem értünk egyet vele, de „*átlátjuk*”, mi juttatta őt erre a cselekvésre.

XXIII. János pápa meglátogatta a rabokat a római börtönben. Beszélt hozzájuk, s azt mondta: megértelek benneteket, mert én is loptam: négyéves koromban leszedtem egy almát a szomszéd fájáról, de én szerencsésebb voltam, mint ti, mert engem nem fogott meg a rendőr.²

Értjük a feszültségoldó tréfát, de azt is, hogy mindenki bűnös. Ezért nincs okunk lenézni azt, akit a bűne bajba sodort. Inkább azon kell elgondolkodnunk, hogyan lehetünk segítségére annak, aki a bűn fogságába esett. Miként találjuk meg azt az utat a lelkéhez, hogy úgy tudjunk segítséget kínálni, hogy ő képes legyen elfogadni. Annál nagyobb erre az esélyünk, minél alázatosabban kínáljuk a segítségünket.

Amikor felismerjük, hogy a bűnösnek is van szíve, akkor nem olcsó mentegetésbe akarunk kezdeni, mondván, hogy „*ő is csak ember, értsük hát meg*”, hanem azt fogalmazzuk meg, hogy van hozzá vezető út, egy járható ösvény, amelyen el lehet jutni hozzá, és lehet hatni rá. A szív tehát azt jelenti, hogy van esélye, hogy megváltozzon – és van esélyünk, hogy tegyünk érte valamit.

² Wilhelm Hünermann: A világ plébánosa. Ecclesia, Budapest, 1987, 315. o.

Mahatma Gandhi, az erőszakmentesség elkötelezett apostola, megdöbbentő történetben mutat rá, hogy a legelvetemültebbnek tűnő ember is megnyerhető a jószágnak. *„Mindig hittem az ellenfél becsületességében. Ezt gyakran arra használták fel, hogy becsapjanak. Egyszer tizenegyszer egymás után becsapott valaki. De én ostoba makacszkodással tovább hittem a becsületességében. Erre tizenkettedszer már nem tudta megállni, hogy ne legyen becsületes. Kellemes volt számára felfedeznie a saját becsületességét. Számomra is az volt. Ezért elégedetten váltunk el egymástól, ellenfelem meg én.”*³

Második: Isten irgalmasságát tolmácsolni

Ezt az esélyt az irgalmas Isten táplálja bennünk. Ő az, aki sose zárta be előtünk, bűnös emberek előtt a szeretetének kincstárát. Jézus hívása érvényben van minden kor emberének: *„Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék, aki hisz bennem: belsejéből az Írás szava szerint élő víz folyói fakadnak. Ezt a Lélekről mondta, amelyben a benne hívók részesülnek”* (Jn 7,37-39).

Isten bőkezősége elképzelhetetlen számunkra. Mi „beosztón” takarékoskodnánk javainkkal, ő azonban a Végtelen birtokában van, és pazarlón ontja szeretetét. Mi hibás énszeretetünkől fakadóan először magunknak akarjuk megteremteni a jólétet, aztán azoknak, akiket szeretünk, és csak ha marad, akkor állhatnak sorba az „idegenek”. Isten pedig azt mondja: minél szerencsétlenebb vagy, annál több kegyelmet akarok neked adni!

Miután Jézus elhívta Mátét a vámszedő asztaltól, és apostolai közé fogadta, a farizeusok nemetszésüket fejezték ki a tanítványoknak. Jézus megfelelt nekik: *„Nem az egészségeseknek kell az orvos, hanem a betegeknek. Menjetek, és tanuljátok meg, mit jelent: Irgalmasságot akarok, nem áldozatot. Nem azért jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem hogy a bűnösöket”* (Mt 9,12-13).

Jézus tudja, hogy a bűnösök lelke sérült a bűntől. Gyógyulásra szoruló emberek ők, akiket nem kirekeszteni kell, hanem szeretni, talán jobban, mint másokat. Mi általában félünk a bűnöstől, pontosabban a bűn hordozójától, mert féljük magunkat, ránk ne ragadjon tisztátalanságából valami. Mi sem a bűnöst akarjuk távol tartani magunktól, de a félelmünk indokolt, és nem akarunk tudatos kapcsolatot alakítani olyan emberrel, akin keresztül megfertőződhetnénk. S még az sem bír szemléletváltásra minket, hogy tudatában vagyunk saját bűnösségünknek és bűneinknek!

³ Móhándász Karamcsand Gandhi: Önéletrajz. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987, III. rész

Talán akkor fogunk megenyhülni mások iránt, ha megértjük, hogy Jézus a mi asztalunkhoz is leül, és velünk kíván étkezni. Azért, mert szükségünk van rá. Beszöket valami elmondhatatlan öröm fogja betölteni, amikor azt érezzük, hogy az ő szeretete megváltoztatott minket, s ez az új érzés elfoglalta szívünk azon darabját, amit eddig az önzés, a harag és az élvezetvágy foglalt le. S amikor felocsúdunk ennek a szeretetnek mámorából, azt keressük, kivel oszthatjuk meg ezt az újdonságot, kivel kereshetünk közösséget, kit szerethetünk mélyebben, kinek segíthetünk a felemelkedésében, kit ölelhetünk át pusztán önmagáért a szeretetért.

A kereszten hangzik el a legmegindítóbb felmentés: „*Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit tesznek!*” (Lk 23,34) Ha utánogni szeretnénk Jézust ebben a nagylelkű szeretetében, azt tapasztaljuk, hogy amikor a bűnös embert tekintjük, nem tudunk ilyet mondani. Inkább azt mondjuk, hogy dehogynem tudja, milyen súlyosan vétkezik. Erre a felmentő szeretetre akkor jutunk el, ha nem a bűnöst nézzük, hanem Jézust. És Jézus szeretetét tekintetnek látásmódjából kiindulva azt tudjuk mondani: Atyám, akit Jézus ennyire szeret, annak én is oltalmat kérek Tőled! Jézus biztosan nem téved, és akiért a vérét ontotta, annak megszentelődése az én ügyem is.

És ebben nem lesz semmi mesterkéeltség és színészkedés – bizonyosság rá az a boldogság, amely ekkor betölti a szívünket.

Harmadik: Együtműködni Isten irgalmasságával

Isten irgalmasságát nem elég szóban közölni, azt a tetteinkkel kell embertársaink lelkébe oltani. Péter apostol kérdésére – hányszor kell megbocsátani az ellenünk vétkezőnek – Jézus azt feleli: „*Nem hétszer, hanem hetvenszer hétszer*” (Mt 18,22), azaz nem sokszor, hanem állandóan.

Ebből eredően a mennyek országát ezzel a hasonlattal mutatja be Jézus⁴: egy király elszámoltatja szolgálóit. Egyikük könyörgőre fogja, hogy hatalmas tartozásának törlesztésére haladékat kapjon. Urának megesik a szíve rajta, és elengedi tartozását. A hála azonban nem születik meg a kiütemezett szolga lelkében – rögtön kegyetlenkedni kezd egy szolgatársával, és követeli, azonnal adja meg elenyészően kicsi tartozását. Amikor az könyörgőre fogja, a szolgának nincs irgalom a szívében, nem ad neki haladékat. A királyt elszomorítja ez a lelketlenség, és a gonosz szolgálójára újra ráterheli minden adósságát. Mert a benne fellelhető hiány arról tanúskodik, hogy nem töltötte be lelkét a felkínált irgalom.

⁴ Mt 18,21-35

Jézus a két szolga történetén keresztül mutat rá, hogy ha nincs meg bennünk az Isten irgalmassága iránti fogékonyság, akkor nem tudunk élni belőle – ha nem tudjuk kezelni a tőle nyert kegyelmet, akkor elveszítjük. Akiben nincs „telepítve” az isteni irgalom, az nem képes hasznosítani, tehát nem kaphatja meg Istentől. Isten felkínálja neki is, mégse válik életképessé benne, mert nem épül be a lelkébe.

Aki azt mondja, hogy megbocsátok, de nem felejték, az csak elodázta a bosszút, és várja a megfelelő pillanatot, hogy megleckéztesse ellenfelét. Az igaz, hogy a bűn sebet üt az ember lelkén, és ez maradandó rossz emléket okozhat bennünk, mégsem szabad mesterségesen fenntartani ennek emlékét, mert akkor előbb-utóbb kitörhet belőlünk, és a bűn tovább fertőzheti életerünket. Abban, aki megértette, hogy ő maga is Isten irgalmasságából él, fel sem merülhet, hogy ezt ne adja tovább, és ne részesítse embertársait ugyanabban a szeretetteljes gesztusban, amit ő maga is kapott.

Jézus a saját hivatásáról mondja: „Azért jöttem, hogy tüzet dobjak a földre. Mi mást akarnék, mint hogy lángra lobbanjon!” (Lk 12,49) Mi ebben akarunk részt venni, hogy általunk is növekedjék a Földön a szeretet lángolása, a megbocsátás, a megértés, a testvéri összetartozás stabilizáló ereje. Akit megperzselt az isteni jószág, az boldog, ha növelheti azt a világban. Az a vágy, hogy az Úr ajándékát terjeszteni akarja, igazolja, hogy valóban befogadta azt a lelkébe. Minden személy, aki részesedik ebben a szeretetben, gazdagodik és gazdagítja környezetét. Így növekszik a világ esélye arra, hogy egy élhetőbb, áttekinthetőbb jövő távlata nyíljon meg számára.

Van ideje a beszédnek, és van ideje a hallgatásnak

Nyilván szabad, sőt kell ítéletet mondani a bűn felett (de nem a bűnös felett!). A bűnös ember is köteles szólni! Furcsa cinkos hallgatásba sodródnánk, ha a személyes bűneink és gyengeségeink miatt nem mernénk szóvá tenni mások tévedéseit! Megszólalásunk alapja nem a mi tökéletességünk, hanem az objektív törvény, a krisztusi norma, ami alapján szólunk, és szeretettel figyelmeztetjük felebarátunkat a tévedésére! A szülő, az óvónő, a tanítónő, a tanár, a rendőr, a bíró, a pap és a közigazgatás bármely területén munkálkodó tisztségviselő ki kell hogy mondja a bírálatot, az elmarasztalást. Nyilván ezt nem teheti azzal a felsőbbrendűség-tudattal, mintha ő ártatlan lenne, de a saját bűne nem lehet ok a hallgatásra.

Bill Clinton gyakornokával kapcsolatos hazugságáról mégis azt mondom, hogy a hangosan tiltakozók jobban tették volna, ha hallgatnak. Ugyanis itt nem a felebarát iránti aggodás vezette őket a négy szemközti, baráti feddésre, hanem azt élvez-

ték, hogyan tupírozhatják a bűnt, és hogyan növelhetik a feszültségét a világban. Kétségtelen, hogy a közszereplőtől sokkal több várható, mint egy átlag polgártól, hiszen ő nemcsak magáért felel, hanem reflektorfénybe állt, ahol nagyobbak a követelmények. De a „Megsértette Amerikát!” hőzöngés álságos helyzetet teremtett az amerikai szenátorok között. Olyanok mondták ezt, akik feltehetően szintén hazudtak már, sőt lehet, hogy házasságtörő is volt a tiltakozók között, vagy esetleg más egyéb súlyos kérdésben vétettek már Isten, ember és Amerika ellen. Nos, ezek a szenátorok nem vették észre, hogy most jött el számukra a hallgatás ideje.

Jézus, hasonló helyzetben, a házasságtörő asszonyt elítélőknek azt mondta: „Az vesse rá az első követ, aki bűntelen közületek!” (Jn 8,7) Szóljunk, ha erkölcsi vagy testi, anyagi bajt előzhetünk meg, vagy csökkenthetjük. De hallgassunk, ha csak értelmetlen megbotránkoztatást érnénk el a felháborodáskeltéssel.

A bűn büntetését érdemel – egyedül Isten adhat feloldást a büntetés alól

Az irgalom magasan felülmúlja az igazságosságot, de nem nélkülözi. Isten irgalmas megbocsátása igazságon alapszik, és túlszárnyalja. Ezért az irgalmasság mint a szeretet legmagasabb rendű megnyilatkozási formája az igazságosság alapjára épül. Ezért amikor II. János Pál pápa meglátogatta a börtönben merénylőjét, megbocsátott neki, de nem kérte a szabadon bocsátását, mert a bűn mindenkor büntetését érdemel, és jóvátételi követel. Kevésbé azért, hogy a kárvallottakat kiengesztelje, inkább azért, hogy a bűnös engesztelést nyújtson Istennek és az embereknek, azaz alkalmat kapjon a megjavulásra.

A bűnnel nem kell megismertetni magunkat – a bűn fogantatásunk pillanatában ránk telepedett, és végigkíséri életünket. Magunkba tekintve és a körülöttünk élők magatartásából egyaránt ismerjük a bűn mechanizmusát. De azt is, hogy Isten végtelen szeretete megmentett minket a bűn örök pusztító következményétől, és a megváltó kereszthalála és feltámadása megadta a lehetőséget az üdvösségre. Nem lettünk ettől tökéletesek, az áteredő bűn hatásai nyomon követik egész életünket, de a bűn jogos következménye nem sújt minket.

Egyszer, akik a törvény betűjét jobban értették, mint annak szellemiségét, Jézus elé hurcoltak egy házasságtörésen ért asszonyt.⁵

⁵ Jn 8,1-11

Ennek az asszonynak nagyon elege volt már mindenkiből: önmagából is, a vádlóiból főként, de talán Jézussal se szívesen találkozott volna most. Mégis ez a találkozás szerezte meg neki az életet.

Mi is járhatunk hasonlóképpen: amikor bűneink elborítanak minket, és szeretnénk elmenekülni mindenkinek a szeme elől, egy fölemelő találkozás, egy bűnvalomás a szentgyónásban, egy személyes hangvételű imádság megváltoztathatja életünket.

Van, aki olcsóbban szeretné megúszni

Akinek nem sikerült még kellő magasra helyezni az erkölcsi mércét önmaga iránt, az keresi a lehetőséget, hogy elnéző legyen önmagával, és inkább másokra terhelje nyomorúságának felelősségét. Jézus a példabeszédeiben róluk is beszél az egy dénár fizetséget adó szőlősgazda történetében.⁶

A példabeszéd munkásait szemlélve két hibát találunk magatartásukban: először azok hibáznak, akik nem vállalnak idejében munkát, és csak telik a nap, ők mégis csak ácsorognak a piactéren. A második tévedést azok követik el, akik zúgolódnak és telhetetlenek a bér kifizetésekor, hiszen megkapják azt, amiben meg egyeztek. Ők azonban – sajátos elképzelésük miatt – többre számítottak.

A gazda már kora reggel felfogadta a munkásokat, azokat, akik hajlandók voltak munkába állni. Amikor órákkal később újra a piactéren járt, ismét látott munkanélkülieket. Ők vajon honnan kerültek elő? Vagy most ébredtek föl, vagy pedig számítók voltak, és azt mondták: itt van egy gazda, aki egy dénárt ígér, nekünk azonban kettő kellene. Nem megyünk el neki dolgozni, majd csak jön egy jobb ajánlat! De nem jött. Ők pedig lemaradtak a biztos munka szerény, de becsületes fizetéséről.

Lemaradtak volna. De az irgalmas Isteni megszemélyesítő gazda ismét arra járt, és most is felfogadta azokat, akik már rájöttek, hogy tévedtek, és dolgozniuk kell, ha élni akarnak.

Van azonban olyan ember, aki még ekkor is ismeretlen helyen húzza meg magát, nem kerül a gazda szeme elé, még mindig saját útját próbálja járni. Isten mindent felülmúló szeretete őt sem engedi elveszni, hozzá is visszatér a gazda, és megélhetést kínál számára. Még akkor is, ha csak az utolsó órában kerül elő, és csak ekkor adja fel kisztílű bűjőcskáját.

A másik tévedést a reggel munkába állók követik el, amikor az elszámolás következik. Azt gondolják, hogy nekik, akik egész nap dolgoztak, több jár. Jézus

⁶ Mt 20,1-16

azonban – a gazda személyében – rámutat: igaz, hogy ti sokat dolgoztatok, de egész nap abban a biztos tudatban éltetek, hogy jó helyen vagytok, és lesz holnapra ennivalótok. Ezek a szegények azonban, akiket megtévesztettek, vagy akik megtévesztették önmagukat, egész nap abban a reménytelen helyzetben szorongtak, hogy lemaradtak valamiről, s holnap éhezni fognak. Az irgalmas Isten kárpótolni akarja őket e keserűségért, és a pszichikai küzdelmüket beszámolja annyinak, mint amit a ténylegesen dolgozók végeztek. Az elégedetlenkedőknek ezt mondja a gazda: „Barátom, nem követek el veled szemben igazságtalanságot. Nem egy dénárban egyeztél meg velem? Fogd, ami a tied, és menj! Én az utolsónak is annyit szánok, mint neked. Vagy nem tehetem a sajátommal azt, amit akarok? Rossz szemmel nézed, hogy jó vagyok?” (Mt 20,13-15)

Minket, akik abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az életünk elején rátaláltunk a helyünkre, és módunkban áll elvégezni feladatainkat, a reménység nyugalma tölti el. Nem irigyeljük azokat, akik kevesebbet nyújtanak az élet során, sőt aggódomva figyeljük, le ne késsenek az utolsó lehetőségükről, illetve el ne vesszítsék a maradék bizalmukat, és ne kíséreljenek meg elűnni végleg a gazda szeme elől.

Jézus aktivitást vár a szegénytől

Jézus egyszer a jerikói úton találkozott egy vak koldussal, Bartimeussal.⁷ Történetét José Prado Flores mexikói biblikusprofesszor gondolatai alapján tekintjük át!⁸

A vakság a sorsa volt. De koldussá ő maga tette magát. Munka helyett leült koldulni, és ezzel megsértette saját emberi méltóságát. Bebeszélte magának, hogy életképtelen: önsajnálata beszűkítette jövőjét.

Járni se akart többé, leült a földre – így szimbolizálta, hogy önbecslése a földön hever. Kiszállt az életből, és rábízta magát az életet alakító többiekre. Nem az volt a legnagyobb baj, hogy mások lenézték, hanem hogy ő maga nézte le önmagát!

Úgy vélte, hogy méltatlan az emberek szeretetére, s ezért bezárta a szívét, nehogy mégis kapjon valakitől szeretetet. Az a köpeny, amelyet később majd eldob, az elzárkózásának a tudatalatti kifejezője volt, egy „szigetelő réteg” az emberek ellen.

Bartimeus föladata: lemondott önmagáról. Úgy gondolta: kár fölállni, ha úgysem tud hova menni. Kár megélni a jelent, ha nincs jövő. Ebbe a sötét helyzetbe lépett be Jézus. És a találkozás percében a vak „megérezte”, hogy eljött az ő órája: elő kell jönnie keserű magányából, és abba kell hagynia önsajnálkozását.

⁷ Mk 10,46-52

⁸ José Prado Flores – Angela Chineze: *Éffeta! Nyílj meg!* Szent András Evangelizációs Alapítvány, Budapest, 2006, 13–36., 98–104. o.

Felkiáltott. Nem lehetett szokása a kiáltozás, tehát az első pillanatban, amikor a jó döntést meghozta, rögtön meg is változott az élete: olyat tett, amit máskor nem – meg merete tenni azt, amit eddig nem!

Azért kiáltott Jézus után, mert vágy ébredt végre benne az élet iránt. És legyőzte magában a „méltatlanság-” tudatot is: tett egy lépést Jézus felé.

A környezete rosszul reagált rá: el akarták hallgattatni. És mit tett Jézus? Odafordult hozzá, de nem süllyedt le az ő szintjére. Nem akarta erősíteni benne a gyöngeségtudatot! Jézus nem akkor segít az emberen, ha elfogadja az ő koldus-szintjét, hanem akkor, ha felemeli az elesettet az ő isteni magaslatára.

Ezért nem hagyta jóvá Bartimeus szánalmas elkeseredését! Nem ő ment vissza a koldushoz, hanem azt mondta: „Hívjátok ide!” És ezzel azt üzenté neki: Képes vagy rá, hogy megmozdulj. Gyere ide!

Jézus rákényszerítette Bartimeust, hogy változtassa meg önmagáról alkotott rossz véleményét. És eredményes volt: Bartimeus felugrott! Ledobta köpenyét – az elmúlt évek alatt rárakódott teher jelképét, és kilépett önkéntes száműzetéséből.

Jézus – bár tudta, mire van szüksége a vaknak – megkérdezte tőle: *Mit akarsz? Mit tegyek veled?* Így akarta továbblépésre készíteni, hogy tegyen személyes valomást. És sikerült: az a vak, aki mostanáig elfojtotta magában az érzelmeket (mert szerethetetlennek tartotta magát), most megszólította Jézust: „Rabbóni!”, ez szó szerint azt jelenti, hogy „Legkedvesebb, szeretett Mesterem!”

Bartimeus tehát megvallotta, hogy nagyon szereti Jézust. Pedig még meg se gyógyult! És csodálatos a benne végbemenő eredmény: Jézus nyomába szegődik, követi őt. Most, amikor élete csúcseménye történt vele, és mehetne, hogy mindenkinek eldicsekedjen a sikertörténetével, és híres lehetne – nem ezt választja, hanem megy, és hirdeti, hogy mit tett az Isten. Már nem róla szól ez a történet, hanem Isten dicsőségéről! És ennek lett hirdetője. Ez hitelesíti őt és a történetét, hogy megfeledezett magáról. Már nem „feladta és lemondott magáról”, hanem megélt az Istennel való élő közösségét, és a mondat alanya nem ő, hanem az Isten!

Ha a tanulságokat össze akarjuk gyűjteni, azt mondhatjuk:

1. Nyomorúságos helyzetünket felmérve tudatában kell lenni annak, hogy *szükségünk van Jézusra*, csak ő tud segíteni rajtunk. Nem engedhetjük ki kezünk közül a most kínálkozó lehetőséget: Jézussal élő kapcsolatban kell lennünk!
2. De azt sem szabad várnunk, hogy majd ő cselekszik helyettünk! Nem hagyhatjuk el magunkat! Többre vagyunk képesek, mint gondoljuk. Isten nem azzal segít rajtunk, ha „együtt érez” velünk, hanem azzal, ha megerősít minket.
3. Isten nem „ellenünk van”, ha hallgat, vagy másként adja segítségét, mint ahogy azt mi elképzeltük. Hiszen épp ezáltal ébreszt rá *életünk új lehetőségeire*, amit

eddig valami eltakart szemünk elől. Minden, amit kapunk, vagy amit nem kapunk meg – az örök élet érdekében történik velünk.

Ennek a bizalmával fogadjuk Jézust: Ő fogja megtenni az első lépést, de mi sem maradhatunk ülve, nekünk is lépnünk kell feléje. Ha pedig úgy érezzük, hogy eddig hátrafelé lépegettünk, most legyen vége ennek a szorongó bűjőcskázásnak, és kiáltunk utána: Jézus, könyörülj rajtam! Add, hogy lássak! Szeretnék veled tartani!

És ő kiemel minket vakságunk sötétségéből, és a szívünkbe fogadott szeretet új megvilágításba helyezi életünket – azaz új keretek közé kerül az életünk: egyre inkább az élet jeleit fogják felfedezni tetteinkben.

A világ megoldhatatlannak látszó gondjait a szeretet képes elrendezni

Amikor a miniszter értesült róla, hogy Don Bosco a kirándulásról hiánytalanul visszavitte a háromszáz fogva tartott fiatal a börtönbe, megkérdezte tőle:

– Miért sikerül önnek megtenni ilyet, és nekünk nem?

– Mert az állam csak parancsol és büntet. Nem is tehet többet. Én ellenben szeretem azokat a fiúkat. És mint pap, rendelkezem erkölcsi erővel is, amit ön nem tud megérteni.⁹

Mahatma Gandhi is ismerte ennek titkát. Egy himnusz sorát idézi: „Csak az, akit a szeretet nyíla eltalált, csak az ismeri hatalmát.”¹⁰

Ez a hatalom benső készletét ad a cselekvésre. Ahogy a jó pásztor megkeresi és hazaviszi az elveszett bárányát¹¹, és nem dorgálja, nem bünteti, hanem örül neki és szereti, mi sem akarjuk elrettenteni magunktól az eltévedt embertársainkat, nem tartjuk reménytelen esetnek azokat sem, akik messzire jutottak a szelíd társaitól. Ha pedig veszélybe kerültek, akkor a keresésükre indulunk. Hogyha ezt a keresést a nyomozó hatóságok végzik, akkor már késő, ezt korábban kellett volna megtennünk. De számukra még akkor sincs késő – Jézus, a jó pásztor meghozza értük az áldozatot: keresi és megtalálja őket, szeretetében fogadja, és visszahelyezi őket közösségi életükbe.

Aki mer e szeretettől különböző úton járni, az – remélhetően – nem ismeri az Istent, és talán ez enyhítő körülmény lesz számára. Bár a tudatlanság egy idő után inkább jelent bűnös hiányt, mint felmenthetőséget. Isten irgalmas szeretete azonban

⁹ Teresio Bosco: Don Bosco. Új életrajz. Szent József Kiadó, Budapest, 1991, 206. o.

¹⁰ Móhandász Karamcsand Gandhi: i. m. 38. o.

¹¹ Lk 15,46

belénk önti mindazt, ami gyarlóságunk folytán hiányzik belőlünk. És mi élhetünk belőle: az élető rózsából, a nekünk ajándékozott figyelemből, időből, megbocsátásból, bizalomból, a belénk sugárzott elvárásból, és a megtapasztalásból, hogy képesek vagyunk felállni. Hagyjuk abba a siránkozást, szabaduljunk meg a pszichikai mentőmellényeinktől, ahogy Bartimeus a köpenyétől, és tegyünk egy lépést Jézus felé, aztán maradjunk vele, hogy életünk ezután arról szóljon, mit tett velünk az Úr!

WEISS JÁNOS

A bűn, filozófiai megközelítésben

A „bűn” fogalmát az alábbiakban a német Sünde értelmében fogom használni, szembeállítva a vétek (*Schuld*) fogalmával.¹ Ebből kifolyólag *nem azzal* fogok foglalkozni, hogyan lehet meghatározni a gyakorlati filozófiában oly sokat vizsgált erények ellentétét. (Egy ilyen vizsgálat megközelítése kézenfekvőnek tűnik ugyan, közelebről tekintve azonban szintén tartogatna nehézségeket.)² A „bűnösség” vagy a „bűntelenség” az ember olyan alapvető létezési módja, amely a lehető leg-szorosabban kötődik a transzcendenciához: Istenhez vagy az istenséghez. A kérdés az, hogy erről milyen mondanivalója lehet/van a filozófiának. Bármilyen filozófiatörténeti kézikönyvet vagy tankönyvet veszünk kézbe, szinte biztosra vehető, hogy ebben a bűn nem kap kiütetett szerepet. Ha például a közelmúltban megjelenő *Filozófia* című tankönyvet vesszük kézbe, a tárgymutató alapján tájékozódva hamarosan megállapíthatjuk, hogy a bűn csak a keresztény teológia integrálása után jelent meg a filozófiai irodalomban: vagyis a második és a harmadik században, *Órigenész* és *Tertullianus* munkáiban.³ De nagyjából ugyanezt láthatjuk, ha kézbe vesszük a *Lábjegyzetek Platónhoz* című konferencia-könyvsorozat *A bűn* című kötetét. Ha a filozófiatörténeti spektrumot tekintjük, akkor ebben a könyvben *Aquinói Szent Tamás* és *Duns Scotus* koncepciói állnak a kiindulóponton. A könyvből azonban az is kiderül, hogy bőven voltak olyan újkori gondolkodók, akiknek filozófiájában ez a fogalom fontos szerepet játszott (Pascalnál, *Leibniznél*, és mindenekelőtt *Kierkegaard-nál* és *Nietzschénél*).⁴ A kötet egésze mégis egyetlen hatalmas zavarról tanúskodik, ennek a szerkesztők a kötet előszavában hangot is adtak: „*Van-e a filozófiának mondanivalója a bűnről? Egyáltalán, filozófiai téma*

1 Hasonlóan Heller Ágnes elemzéseihez. Lásd Heller Ágnes: Bűn szankciók nélkül. In: Dékány András – Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz. A bűn*. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, 2004, 9. o.

2 Mindjárt olyan kérdésekbe ütköznénk, hogy hogyan értékelhetjük az erény-elmélet Arisztotelész által kidolgozott klasszikus koncepcióját; mit gondoljunk a nyolcvanas évek közepén kialakuló neoarisztotelésus elképzelésekről (amelyeket később inkább a „kommunitarizmus” fogalmával ragadtak meg) stb.?

3 Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. [Ha a keresőprogramokat is igénybe vesszük, akkor azt láthatjuk, hogy a bűn fogalma a preszokratikus filozófiában alig-alig fordul elő, majd néhány előfordulást regisztrálhatunk Platón *Az állam* és *Phaidros* című műveiben, Arisztotelésznél egyáltalán nem szerepel, igazán markáns filozófiai jelentést Ágostonnál kap, méghozzá mindenekelőtt a *Vallomásokban*.]

4 Most eltekintek attól a körülménytől, hogy a könyvben számos kimondottan teológiai és irodalomelméleti dolgozat is szerepel.

lehet-e a bűn, vagy sokkal inkább a társtudományok (teológia, jogtudomány, pszichológia stb.) tárgykörébe tartozna?⁵

A következőkben nemcsak a bűnnek a vétekkel való összecserélést vagy helyettesítését szeretném elkerülni, hanem a témának egyetlen korai vagy késő újkori szerzőre való leszűkítését is. Inkább az előbbieken megfogalmazott alapvető és általános kérdéssel (és annak meghosszabbításaival) szeretnék foglalkozni: „Van-e a filozófiának [valamilyen speciális] mondanivalója a bűnről?” És ha igen, mi az? Igaz-e, hogy a „bűn” mély és alapvető értelemben kizárólag teológiai fogalom? (A filozófia így átvehetné ugyan, de eredeti mondanivalója aligha lehetne róla.)⁶ Habár ezekre a kérdésekre keresem a választ, mégis célszerűnek tűnik a bűnről szóló gondolkodás általános történetéből kiindulni, és ebben olyan pontokat keresni, amelyekben a filozófiai és a teológiai gondolkodás szervelesen áthatja egymást. (Ebben az értelemben beszélhetnénk „teológiai filozófiáról” vagy „filozófiai teológiáról”.)

A „filozófiai teológia” vázlata

A szentháromságról szóló könyvében Ágoston a következőképpen írja körül a bűn fogalmát: „Amikor a lélek elmerül saját hatalmának szeretetében, akkor az egyetemes jótól a maga érdeke felé fordul, s az istentelen kevélységnek, a bűn forrásának vonzására, ahelyett, hogy ebben a teremtett világban Istent követve, az ő törvénye szerint viselkednék, valami többet kíván, mint a világ, s azt alá akarja vetni saját uralmának. De mivel nincs valami nagyobb, mint a világegyetem, beleveti magát az egyes dolgok kívánságába, s így amikor többet kíván, kisebbé válik.”⁷ A bűn forrása az, hogy az ember Istent nem hagyja Istennek lenni, hanem magát próbálja a helyébe tolni, önmagát próbálja Istené felnagyítani. Az ember Istentől a bűnben mindenekelőtt a mindenhatóság képességét vitatja el, amely a teremtés tetteire épül. „Hallgass meg, Istenünk, könyörülj rajtunk! Jaj, a bűneinknek! Így kiált az ember, és te megkönyörölsz rajta, mert te őt, és nem a benne lévő bűnt teremtetted.”⁸ Az Isten felé fordulás egyet jelent a bűntől való elfordulással, mert Isten megteremtette az embert, de nem teremtette meg a benne lévő bűnt. Vagyis az Isten felé fordulással

5 Boros Gábor (szerk.): i. m. 5. o.

6 Az említett konferencia-kötetben így mégis azoknak lenne igazuk, akik gondolataik megfogalmazásához teológiai, irodalomelméleti kontextust választottak.

7 Aurelius Augustinus: A szentháromságról. Szent István Társulat, Budapest, 1985, 343. o. Ágoston ehhez azt fűzi hozzá, hogy már az első Timóteus-levél szerint is minden bűn [rossz] forrása a kapzsiság. 1 Timóteus 6,10. „Minden baj gyökere ugyanis a pénz utáni sóvárgás. Így néhányan, akik törik magukat utána, már elpártoltak a hitől, és sok bajba keveredtek.”

8 Augustinus: Vallomások. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 32. o.

az ember elfordul a saját létezésének egy szegmensétől, és a maga teremtettsége felé fordul. Ennek a fordulatnak az előzményei természetesen Jézus fellépésében található meg: „Mert ha az egynek bűnbeesése következtében egy miatt uralomra jutott a halál, mennyivel inkább uralkodnak az egy Jézus Krisztus által az életben azok, akik a kegyelem és a megigazulás bőséges ajándékát kapják. [...] Ahogy egy embernek engedelmessége miatt mindnyájan bűnössé váltak, egynek engedelmisségéért meg is igazultak.”⁹

Ágoston elemzései után még nyitva marad az a kérdés, hogy a Jézus Krisztus általi megváltást követően hogyan lehetséges még a bűn. Ez hosszú évszázadokra adott töprengenivalót a keresztény egyháznak. Ebből a nagy tradícióból most mindenekelőtt Bonaventura elemzéseit szeretném kiemelni. „Mivel minden bűn eltávolodás a változhatatlan jótól és közeledés a változandó jóhoz, a változhatatlan jótól eltávolodni pedig annyi, mint eltávolodni a legnagyobb erénytől, igazságtól és jóságtól, a változandó jóhoz közeledni pedig nem más, mint a kelleténél nagyobb mértékben tartani e jó felé annak szeretése által [...]”¹⁰ Az Ágostontól való eltérések első megközelítésben csak árnyalatnyinak tűnnek: Isten most nem a mindenható és a teremtő, hanem a „változhatatlan jó”. Ez az örök állandóság mintegy összefoglalja a legfőbb erényeket, az igazságot és a jóságot. Az elemzés így lényegesen általánosodott, és elvesztette a történeti geneziszre utaló karakterét. Ennek következtében a bűn meghatározása is átalakult: a bűn a változékonyasághoz való odafordulás. (Nem lehet nem észrevenni, hogy a megkülönböztetés ilyen megfogalmazása egybevág a filozófia legkorábbi dokumentumaiban szereplő önmeghatározással: a filozófia az örök változatlan lényegiségekkel foglalkozik, a köznapit viszont a változékony és múlékony jelenségek összefüggésében él.) Ebből a meghatározásból már következik, hogy a bűn nem önálló létezőként jelenik meg, hanem pusztán hiányként. Vagyis alapvetőnek az örök változatlan lényegiséget kell tekintenünk, a mulandó világ ennek csak valamiféle hiánya vagy tagadása. (Ez a gondolat nagyon közel merészkedik a platóni ideaelmélethez.) Az alapvető kérdés azonban Bonaventura számára az, hogy hogyan lehetséges – miután Jézus a Földön élve megmutatta az Istennel való egység megélésének lehetőségét – visszaesni a mindennapok beállítottságába. Nem lenne elég erre azt válaszolni, hogy a mindennapi élet változékony örömei mégiscsak vonzóknak maradnak.¹¹ Bonaventura válaszában lényege, hogy a cselekedeteknek van egy motivációs feltételük, amelyet akarhatnak nevezhetünk. A cselekvések irányultsá-

⁹ Pál levele a rómaiakhoz, 5, 17 és 19.

¹⁰ Szent Bonaventura: A hit rövid foglalata. Breviloquium. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008, 110. o.

¹¹ Az egy további, eldöntendő kérdés, hogy a változatlanaságból származó örömök hogyan viszonyulnak a változékony jelenségekkel származó örömhöz; most csak a súlypontok kijelölésére vállalkozom.

gának szintjén tehát Jézus fellépése mindent eldöntött, de semmit sem döntött el az akarat szintjén. „Mert az akarat teszi a bűnt, amikor hiányos volta, változandósága és állhatatlansága miatt, megvetve a hiánytalan és változhatatlan jót, a változandó jóhoz tapad.”¹² Ehhez az idézethez két megjegyzést kell fűznünk. Egyrészt Bonaventura elismeri, hogy nemcsak a változatlan jóság tekinthető jónak, hanem a változékonyság és a mulandóság is tartalmaz valamiféle jót; ennyiben fennmarad a választás lehetősége. Másrészt az akarat jellemzése is nagyon tanulságos: az akarat hiányzó, változandó és állhatatlan. Nyitva marad a lehetőség: vagy azt mondjuk, hogy az akarat indeterminált, mégpedig lényege szerint az, és ennyiben még a megváltás mint felmutatott minta sem érintheti; vagy azt mondjuk, hogy az akarat eleve vonzódik a változandó világhoz, vagyis valamilyen belső hajlama révén elfordul a változatlan lényegiségtől.¹³ De ezzel a kérdés továbbra is fennmarad: hogyan térhet el/távolodhat el az akarat a maga teremtő okától? Ezt Bonaventurának egyszerűen posztulálnia kell: „Lévén a bűn az akarat eltávolodása első létesítő okától, amennyiben az akarat arra teremtett, hogy az első létesítő ok irányítsa önmaga szerint és önmagáért, így minden bűn a lélek, vagyis az akarat rendezetlensége. [...] A tényleges bűn tehát az akarat ténylegesen megnyilvánuló rendezetlensége.”¹⁴ A kérdés analóg azzal a problémával, hogy miután létrejött a filozófia, hogyan lehetséges még a köznapi beállítottság?¹⁵

Bonaventura a bűnről szóló elemzésekbe egyre több filozófiai utalás és asszociációt épített be; Eckhart Mester ezt a tendenciát egyetlen ponton radikalizálja. A bűn leküzdése szerinte az ember és Isten misztikus egységének gondolata által lehetséges: „Mert a mi bűneinket [Jézus Krisztus] jóvátette, mintha maga követte volna el őket, és mi élvezük a műveinek jutalmát. Mintha csak mi cselekedtünk volna [...]”¹⁶ Első megközelítésben Eckhart Mester is mintha csak a hangsúlyokat változtatná meg: a bűn teremti meg az ember és Isten egyesülésének feltételét. Ezt egy másik prédikációjában így fogalmazza meg: „Az olyan ember, aki ekképp követi Isten akaratát, az nem akar semmi mást, mint ami Isten és ami Isten akarat. Ha beteg volna, nem akarna egészséges lenni. Minden kín öröm számára, minden sokrétűség egyöntetűség és egység, amennyiben igazán Isten akaratát követi. Bizony, jár-

¹² Szent Bonaventura: i. m. 100. o. (Kiemelés tőlem. – W. J.)

¹³ „Ezért a keresztség eltörli az átteredő bűnt mint vádolti állapotot, ám az megmarad mint aktuális állapot.” Uo. 114. o. [Most tekintünk el attól, hogy ez a megfogalmazás inkább retorikai, mint tartalmi megoldást nyújt a problémára.]

¹⁴ Uo. 117. o.

¹⁵ Persze a filozófia esetében a kérdés nem dramatizálódott; a filozófia létrejötte után a köznapi beállítottság mint kontextus továbbra is szükségképpen fennmarad. Bár a filozófiát is állandóan kísérő az a kérdés, hogy hogyan válhat valaki filozófussá.

¹⁶ Meister Eckhart: Predigte, Traktate, Sprüche. Directmedia, Berlin, 2004, S. 85.

hatna vele akár pokoli kín, számára az is öröm és boldogság volna.”¹⁷ (Ezt az Istennek való átadást vagy önátadást jelölték később németül a *Gelassenheit* szóval¹⁸; érdekes, hogy sem a középkori, sem a kora újkori szerzők még nem használták ezt a kifejezést, ismereteink szerint Moses Mendelssohnál fordul elő először.)¹⁹ Ezt az Istennel való misztikus egységet Eckhart Mester az „Isten-fiúság” fogalmával ragadja meg: „Hogyan vagyunk »Isten Fiai?« Azáltal, hogy egy létünk van vele. Ahhoz azonban, hogy abból, hogy Isten fiai vagyunk, megértsünk valamit, meg kell értenünk, mi a külső és mi a belső megismerés. A belső megismerés az, amely amelyik értelem szerint van megalapozva lelkünk léteiben. [...] Ha azt mondjuk, hogy ez a megismerés a lélek életének része, akkor az értelmes életre gondolunk, s ebben az életben fog az ember Isten Fiaként s az örök életre megszületni; s ez a megismerés idő és tér, Itt és Most nélkül való.”²⁰ Ez a misztikus egység az emberben lévő szellemiséget páratlan módon felerősíti; a filozófiában pedig éppen ez a szellemiség artikulálódik. A bűn – pontosabban a bűn legyőzése – így végső soron a filozófia művelésének feltétele.

Jacob Böhme első megközelítésben csak annyiban módosítja Eckhart Mester felfogását, hogy szerinte az Istennel való egység nem egy hirtelen bekövetkező aktus eredménye. Az Istennel való egység az embertől hallatlan erőfeszítéseket igényel, amelyeket újra és újra mozgósítanunk kell. A *Christosophia* első szakaszában így már benne van Böhme koncepciójának egésze: „Ha valaki el akar jutni a bűnbánathoz, és Istenhez akar fordulni imáival, minden imádság előtt tekintse meg kedélyét, miként fordult el egészen Istentől, miként vált hűtlenné Istenhez, hogyan irányul kizárólag az időbeli, törékeny, földi életre, továbbá gondolja át, hogy nem él igaz szeretettel Isten és embertársai iránt. Majd azt is gondolja át, hogyan kívánczik és forrong Isten parancsa ellen, egyedül önmagát keresve testének múlandó

17 Eckhart Mester: Beszédek. Helikon Kiadó, Budapest, 1986, 31. o.

18 Martin Heidegger próbálta ezt a kifejezést terminusként bevezetni egy 1955-ös előadásban. Peter Hebel egy megállapításából kiindulva a következőket kérdezi: „Van-e még az embernek egy nyugodt lakozása ég és föld között? Ott lebeg-e töprengő szellem a táj fölött? Van-e még gyökerekben gazdag otthon, amelynek talapzatán az ember áll [...]?” Majd a válasz: „A ráhagyatkozás a dolgokra és a nyitottság a titokkal szemben, számunkra kitekintést ad egy újajta benne-gyökerezésben. És ez egyszer még arra is alkalmas lehet, hogy a régi, most gyorsan tovatűnő benne-gyökerezést egy megváltozott formában visszahívja.” Martin Heidegger: *Gelassenheit*. Verlag Günther Neske, 1985, S. 15., 24.

19 A *Phaidón*, avagy a lélek halhatatlansága című művében kétszer fordul elő a kifejezés. Rathmann János mindkétszer egyszerűen „nyugalomnak” fordítja. [Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2006, 14. és 28. o.] [A második alkalommal a kifejezés kimondottan az Istennek való önátadás értelmében szerepel: „Amikor Szókratész felébredt, megkérdezte: »Miért ma ilyen korán, Kritón barátom?« Ez azt jelezte számára, Kritón tudja a hírt, hogy a következő napon végrehajtandó a halálos ítélet. »Ha az Isten akarata – válaszolta Szókratész a maga szokásos nyugalomával –, hát legyen. Mindamellett nem hiszem, hogy holnap megtörténik.«” Moses Mendelssohn: i. m. 28. o. [Kiemelés tőlem. – W. J.]

20 Eckhart Mester: i. m. 59. o.

vágyai között.²¹ Ebből a passzusból világosan kiderül, hogy a bűn nem más, mint az Istentől elfordulás, és az embernek a saját múlandó vágyai felé fordulása. Egyetlen lehetőség van ennek a bűnös állapotnak az átlépésére, az Istenhez való odaforulás, mégpedig az ima formájában. Az ima lép így az Istennel való misztikus egység megteremtése elé; amit Eckhart Mester még az ember szellemi beállítottságával szeretett volna betölteni, annak helyébe újra egy hitbeli praxist kell állítani, mégpedig az imát. A bűn (vagy a bűn legyőzése) így elveszti a filozófia számára játszott fundamentális szerepét. De Böhmének még más ötlete is volt a hitvilág autonómiájának helyreállítására. Az igazi érvet talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy az Istennel való közvetlen egység helyreállítása előtt szükség van a kedély megvizsgálására. *„Ilyen szemlélődés esetén az ember feleszmél szíve és kedélye mélyén, különösen, ha saját végeességét állandóan maga elé képzei, miáltal szívből jövő vágyakozás és kívánság ébred benne Isten irgalma iránt. [...] Csak most fogja megérteni, hogy még semmit nem dolgozott Krisztus szőlőhegyein, és hogy Krisztus szőlőtővéen ő csak elszáradt vessző lehet. Ekkor aztán némelyekben, akiket Krisztus szelleme megérint és felindít e szemlélődés során, jajszó, szíváfájdalom és önvád kél gonoszságuk napjai miatt, melyeket a Krisztus szőlőhegyein való munkálkodás nélkül, hiábavalóságokkal űztek el.”*²² A bűnbánat előtt tehát szükség van a kedély megvizsgálására; ami egyfajta *transzcendentális* fordulatként is értelmezhető.²³ A hit autonómiájának visszanyerésével Böhme mintegy megszakította a „teológiai filozófia” történetét; az újkorhoz közeledve a teológia és a filozófia újra különvált, a bűn elvesztette kapcsolatát a filozófiával.

Szókratész: bűn és látszatbűn

Empedoklésznél találkozunk a következő két töredékkel: *„Kijózanodni a bűnből.”* *„Mert hitvány bűnök közepette tévelyegtek, ezért sohasem könnyebbítetek meg lelketeket a nyomorúságos fájdalmaktól.”*²⁴ Ha ezt a két töredéket egymás mellé tesszük, és egymásra vonatkoztatjuk, akkor mindenekelőtt egyfajta szembeállításra figyelhetünk fel: az első az én-nek, vagy egy kis csoportnak szóló felszólítás, a második viszont a sokaságnak szól. Az első felszólít valamire, a második viszont le-

21 Jacob Böhme: *Christosophia*, avagy a Krisztushoz vezető út. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009, 36. o.

22 Uo. 39–40. o.

23 De most nem a filozófia megreformálásáról van szó (mint majd Kantnál és a kantianus filozófiában), hanem a hitnek a filozófiából való kiszakításáról, pontosabban a hit autonómiájának visszaszerzéséről.

24 Híseker Mária [szerk.]: *Görög gondolkodók 2. kötet: Empedoklésztől Démokritoszig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992, 48. o.

író magyarázat. Ha egy pillanatra megfordítjuk a sorrendet, akkor azt mondhatjuk, hogy a bűnben való benne állás és a bűnből való kiemelkedés áll egymással szemben. De mintha az egésznek lenne egy alapvető normatív premisszája is: a léleknek a nyomorúságos fájdalomtól való megszabadítása; mintha ez lenne a legfőbb jó. És erre mindaddig nincsen mód, amíg valaki belesüpped a bűnök világába. Nem lehet ezért más célt kitűzni, mint a bűnök kontextusából való kilépést. Figyelemre méltó, hogy közben semmit sem tudunk meg a bűnről magáról, de még ennél is érdekesebb, hogy a bűn meghatározása tulajdonképpen nem is fontos; elég az, hogy egy adott közösség valamit bűnnek vagy bűnös dolognak tart. Némi kockázatot vállalva azt állíthatjuk, hogy ez a szembeállítás a filozófus és a halandók világának ütköztetése, amelyet már *Parmenidész Tankölteménye* óta ismerünk.²⁵ A filozófust kancák repítik a nagyhírű úton, amely Diké (az igazság) istennőjének birodalma felé tart. A filozófus így a halandók világából kiemelkedve jut el egy olyan birodalomba, amelyből kiindulva megismerhető a „színgaz bizonyosság”. Empedoklész ugyanígy írja le a bűnből és a bűnösségből való kiemelkedés folyamatát. Míg Parmenidésznél a végső cél a biztos megismerés, Empedoklész a lélek nyugalomát tartja szem előtt. Ettől az utóbbi vonástól (és különbségtől) azonban a következőkben – az elemzéseket Szókratész felé fordítva – eltekintek.²⁶

Nem akarom kimerítően bemutatni Szókratész filozófia-értelmezésének sajátosságát. De azt szeretném állítani, hogy az a dramaturgiai és filozófiai keret, amelyben *Platón* elhelyezi Szókratész perbe fogását, tulajdonképpen az empedoklészi mintából indul ki. A *Védőbeszéd*ben általában olyan vétekről beszélnek, amelyeket Szókratész a közösség és annak erkölcsi-vallási világa ellen követett el. „*Vétezik Szókratész, és áthágja a törvényt, mert föld alatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít.*”²⁷ Platón azonban egy beékelt történettel a vétekeknek elvi jelentőséget tulajdonít: Szókratész egy Khairephón nevű barátjáról meséli: „*Többek között egyszer Delphoiba is elment, és [...] ezt kérdezte [...]: van-e ember, aki nálam bölcsőbb. A Püthia pedig azt a választ adta, hogy nálam senki sem bölcsőbb.*”²⁸ Ez pedig azt jelenti, hogy a vétek mögött áll egy utalás az isteni birodalomra, vagyis inkább bűnökről kellene beszélnünk. De mintha máris véglegesen összezavarodtunk volna. Ezért sürgősen be kell vezetnünk egy olyan megkülönböztetést, amely az egész *Védőbeszéd* értelmezéséhez kulcsként szolgálhat. Most éppen a filozófust mondják vétkesnek/bűnösnek,

25 Lásd Parmenidész *Tankölteményének* bevezetőjét. In: Szepessy Tibor – Falus Róbert (szerk.): *Görög költők antológiája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982, 166–167. o.

26 Ez a mozzanat már a sztoicizmusra látszik előrelutalni.

27 Platón: *Szókratész védőbeszéde*. In: Platón: *Válogatott művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983, 95. o. 28 Uo. 97–98. o.

aki pedig Empedoklésznél még a sokaságot tartotta bűnösnek, és éppen a sokaság bűnös világán próbált felülemelkedni. Platón nem rejti véka alá, hogy a Szókratész elleni per nem egyszerűen egy individuum, hanem a filozófia ellen irányul: „Lehet, hogy akad majd közületek, aki azt hiszi, tréfálok; de tudjátok meg: a tiszta igazságot mondom. Én ugyanis athéni férfiak, nem más miatt, hanem bizonyos bölcsesség miatt jutottam [a vádlottak padjára].”²⁹ Empedoklésznél még a bűnösnek tartásról volt szó, és a sokaság ítéletét a filozófus akár át is vehette; a filozófus nem az ítéletben különbözött a sokaságtól, hanem abban, hogy felül tudott emelkedni annak világán. Platón arra mutat rá, hogy a tömeg és a filozófus ítéletei (a bűnöséget tekintve) szigorúan különböznek egymástól. Amit a filozófus isteni parancsok követésének tekint, azt a sokaság bűnnek tekinti, és a sokaság magáról gondolja azt, hogy ő követi az istenség és a közösség előírásait. Platón így két mozgáspályát vázol: a sokaság bosszút áll a filozófus kiemelkedéséért, és vétkessé vagy még inkább bűnössé minősíti őt. A filozófiának utólag kiutat kell találnia ebből a szituációból, meg kell találnia a túlélés útját; ez a hallatlan erőfeszítés a per „visszafordítására” irányulna. A filozófia így igazolhatja a maga büntelenségét, amit Szókratész a maga vádlóival szemben nem tudott elérni.

Szókratész a delphoi jósnő szavától indítva kezdi el filozófiai tevékenységét. „Mikor ugyanis én ezt meghallottam, a következőképpen elmélkedtem: mit is mond az isten, vajon mire céloz? Mert annyi bizonyos: én magam egyáltalán nem tudok róla, hogy akár nagyon, akár csak valamennyire is bölcs volnék. Mit akarhat tehát mondani, mikor kijelenti, hogy én vagyok a legbölcsőbb? Mert csak nem hazudik; hiszen neki ezt az isteni törvény nem is engedi.”³⁰ A filozófusnak nem szabad elfogadnia az isteni jósszót sem, de elutasítania sem szabad; a feladata az, hogy megbizonyosodjék róla. Végző soron persze az isteni jósszó igaznak bizonyul, de a filozófus a megbizonyosodás során konfliktusba kerül polgártársaival. A legélesebb konfliktus az államférfiakkal alakult ki. „Jól megvizsgáltam ezt az embert – a név nem szükséges említenem, elég az, athéni férfiak, hogy egyike volt azoknak az államférfiaknak, akiknél én vizsgálódva így jártam – társalogtam vele, és úgy láttam, hogy ezt az embert bölcsnek találja ugyan sok ember, leginkább pedig ő maga, valójában nem az. Azután megkísérletem neki is bebizonyítani, hogy bár bölcsnek véli magát, mégsem az. Így aztán ellenségemmé vált ő is [...]”³¹ Szókratész persze nem mond ki valamit, ami a kritikáját még sokkal súlyosabbá és sértőbbé tette. Szerinte minden jó cselekedetnek van egy olyan reflexív szintje, amely e cselekedet kivitelezésének feltétele. Az államférfinak lehet gyakorlati tudása, amellyel az állam

29 Uo. 97. o.

30 Uo. 98. o.

31 Uo.

ügyeit intézi, de Szókratész faggatódzásaival szemben tanácsstalannak bizonyult. Szókratész szerint ha valaki nem tud választ adni a miéltre vonatkozó kérdésre, ha nem tudja megmagyarázni azokat az általános fogalmakat, amelyeket a tevékenységének leírására használ, akkor a cselekedetei sem lehetnek jók. Pontosabban, a jószáguk esetleges lesz: véletlenszerűen cselekszik jót vagy rosszat. Szókratész így nem egyszerűen azt bizonyította be, hogy a politikusnak nincs meg a megfelelő „elméleti” tudása, hanem azt is, hogy így a saját munkáját sem végezheti „jól”. Ez természetesen az államférfi munkájának alapvető kritikáját implikálja: ez az alapvető kritika pedig azért lesz az államférfi számára annyira meglepő, mert a munkájának ez a hiányossága (vagy tökéletlensége) előtte szükségképpen rejtve maradt. Az ily módon való dühítés olyan indulatokat váltott ki, amelyek végül a perbefogáshoz vezettek. A vádlók azt hiszik, hogy „mindössze” vétekről van szó; csak a filozófus szempontjából lehet látni, hogy tulajdonképpen „bűnről” kellene beszélünk. Azt csak a filozófus láthatja, hogy a tevékenysége összefonódik az isteni világgal; és a vád így tulajdonképpen a filozófia ellen irányul. Idézzük még egyszer a Védőbeszéd egyik kulcsmondatát: „Lehet, hogy akad majd közületek, aki azt hiszi, tréfálok; de tudjátok meg: a tiszta igazságot mondom. Én ugyanis athéni férfiak, nem más miatt, hanem bizonyos bölcsesség miatt jutottam [a vádlottak padjára].”³² Ez a bűn azonban csak látszat, az igazi bűn visszénye. És ha azt nem tudjuk is, hogy mi az igazi bűn, de azt tudjuk (Empedoklész leírása alapján), hogy a köznapri ember világhoz kötődik. A lélek „nyomorúságos fájdalom” az, amely megkonstruálja ezt a látszatbűnt; pedig a filozófia *per definitionem* büntelen, és minden bűnön kívül áll.³³

Platón gondolkodói nagysága elsősorban arra épül, hogy észrevette: a bűn és a látszatbűn ilyen körforgása a filozófia felemésztéséhez vezet. Platón szerint ezért (pontosabban ez ellen) mindkét oldalon tenni kell valamit, mind az állam irányítását, mind a filozófia művelését illetően.

1. A platóni Szókratész egy helyen, a beszélgetés irányát előre jelezve a következőket mondja: „Mint kezdetben mondtuk, először is a filozófusok természetét kell megértenünk. És ha ebben kielégítően egyetértünk, egyetértünk majd abban is, hogy mind e kiválóságok egy emberben is megtalálhatók, és az állam vezetői nem lehetnek mások, csak a filozófusok.”³⁴ Platón érvelése persze úgy szól, hogy a „bölcsesség szeretete” az ember legalapvetőbb tulajdonsága, amely az ősz-

32 Uo. 97. o.

33 „Gondolkodni a bűnről maga is a bűn terebélyesedésébe való belépés lenne? A bűn racionalizálása, a szakrális szféra elhagyása a bűnöslet kiterjesztését vagy leszűkítését jelenti-e? Bűnösnek lenni – praxis? A bűnről gondolkodni: pusztán teória a praxisról, vagy több annál?” Laczkó Sándor – Dékány András (szerk.): i. m. 5. o. Azt hiszem, hogy az iménti rekonstrukcióval nagyrészt válaszoltunk ezekre a kérdésekre.

34 Platón: Az állam. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 486. a 48. 226. o. [Kiemelés tőlem. – W. J.]

szes többi tulajdonságára is rányomja a bélyegét. Azt a jellegzetes szerkezetet, amely a bölcsesség szeretetére épül, Platón a „filozófus természetének” nevezi, és azt állítja (bizonyítja), hogy ez a legkülönb jellegzetes szerkezet. Ehhez Platón átveszi a korabeli *common sense* alapvető meggyőződését, amely szerint a legkiválóbb férfiaknak kell irányítaniuk az államot.³⁵ Így jutunk el ahhoz a tézishez, hogy a filozófusoknak kellene átvenniük az állam irányítását. Platónnak azonban ebben a vonatkozásban van egy rejtett, és valószínűleg jóval súlyosabb érve: a filozófusoknak azért kell uralkodniuk, hogy ne fordulhasson elő még egyszer egy filozófus perbe fogása, elítélése és kivégzése. Persze Platón maga is látja, hogy a filozófusok karaktere ténylegesen nem ilyen: *„A filozófus természet romlását kell szemlélünk; mint romlik meg a legtöbb, és miért csak kevesek maradnak romlatlanok, akiket aztán a tömeg nem rosszaknak, hanem mihásznáknak bélyegez [...]”*³⁶ A megromlott filozófus természet a szofistákhoz kötődik.³⁷

2. A filozófiának pedig fel kell adnia azt az önlegitimálási módot, amelyet Szókratész fejlesztett ki: vagyis az agorán való beszélgetést, amelynek végső célja az isteni jószó igazolása. Ha Szókratész azt mondja, hogy őt egy „bizonyos bölcsesség” miatt fogták perbe, akkor ez már azt sugallja, hogy van (vagy kell hogy legyen) *másfajta* bölcsesség is. Vagy azt is mondhatnánk, hogy Platónnál megjelenik a filozófia művelésének újfajta közege és műfaja. A filozófia a szóbeli-eleven beszélgetésből egyre inkább írásbeli műfajjává lesz, és a dialógusforma helyett egyre inkább az értekezés formájához közeledik.³⁸ A filozófia így a maga gyakorlati „hatékonyágát” feladva próbálja megteremteni a maga biztonságát.³⁹ Hogyan lehet ezt a platóni „fordulatot” értékelni a bűn tematikája szempontjából? Talán az a legtalálhatóbb, ha azt mondjuk, hogy Platón hatástalanítja annak a szembeállításnak a drámaiságát, amely a mindennapi életben rejlő bűnösséget állítja az egyik oldalra, és az ebből kiemelkedő filozófiát a másikra. A *par excellence* bűn nélküli filozófiára így nem vetülhet többé a bűn visszénye. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a filozófus a későbbiekben is mindig gyanús marad, még talán üldözöttséggel is számolnia kell, de az élete általában már nem kerül veszélybe.

35 Ezen a téren majd a reneszánsztól kezdve jelenik meg egy egészen másfajta, értékmételesen kifejezett tapasztalat: az állam irányítása inkább a gazemberek, mintsem a kiváló férfiak kezében összpontosul.

36 Platón (1989): i. m. 490 d 8-11, 234. o.

37 Platón így egyszerre harcol az állam vezetőinek „filozofikussága” és a szofisták romlott filozófiai természeté ellen. Néha azonban ez a két csoport egybecsúszik, és a szofisták jelennek meg vádlókként. Arra a kérdésre, hogy mit művelnek a szofisták és a nevelők a platóni Szókratész egy helyen így válaszol: „Vagy nem tudod, hogy aki nem hallgat rájuk, azt írágalommal üldözik, pénz- sőt halálbüntetéssel sújítják.” Uo. 492 d 7-9, 236–237. o.

38 Ahogy előrefelé megyünk Platón életművében, a dialógusforma egyre inkább külsőlegesen műfaji keretét veszti; az újkor elején majd bizonyos aktualizálásokra sor kerül, de a dialógus már soha többé nem válik a filozófia meghatározó médiumává és műfajává.

39 A dialógus így írott dialógus lesz; a filozófia provokatív ereje, ha nemvész is el, de lényegesen tompul.

Összegzés, következmények

„Van-e a filozófiának mondanivalója a bűnről? Egyáltalán filozófiai téma lehet-e a bűn, vagy sokkal inkább a [...] teológia [...] tárgykörébe tartozna?”⁴⁰ Az említett vizsgálatok arra az eredményre vezettek, hogy a bűn nem tekinthető a filozófia egyik vagy másik lehetséges témájának. Eckhart Mesternél a bűn legyőzése a filozófia kialakulásának és művelésnek feltétele. Szókratésznél a filozófia *par excellence* büntelen, de a közvélemény mégis hozzá köt mindenféle látszatabűnöket. A filozófiának ezeket a látszatabűnöket vissza kell utasítania, és igazolnia kell a maga büntelenségét. Ez a két koncepció számos ponton érintkezik egymással, és gazdagítja egymást. *Először is* mindkettőben arról van szó, hogy a filozófia a maga megszületését a bűnön való *felülemelkedésnek* köszönheti. Ez a felülemelkedés Eckhart Mesternél azt jelenti, hogy a bűn maga nem alkotja a filozófiai vizsgálatok tárgyát, Szókratésznél (illetve Empedoklésznél) pedig a bűn maga is viszonylag határozatlan marad. Ezért a filozófia nem nyújthat tartalmi ismereteket a bűnről (Eckhart Mester ezt átengedi a teológiának, Szókratész pedig a köznapiságra való utalások alá rendeli). *Másodszor* a filozófia igazi témája nem a bűn, hanem a látszatabűn. Ezt Eckhart Mester nem látta meg, de Szókratész *Védőbeszéde* ezt teszi a maga témájává. És mivel a filozófia büntelen, ezért itt tulajdonképpen a filozófia önigazolásáról van szó. A filozófia elemzési képessége tehát a bűn vonatkozásában roppant korlátozott. Ezt a korlátozottságot a legjobban abból láthatjuk, hogy miközben arra lettünk volna kíváncsiak, hogy mit mondhatunk a bűnről, filozófiai megközelítésben, a kérdés szinte észrevétlenül megfordult: a leginkább talán arra kaptunk választ, hogy mit mondhatunk a filozófiáról, ha egy bűnelméleti perspektívában vesszük szemügyre. A bűn filozófiájára vonatkozó elemzések így szinte észrevétlenül átfordultak abba a kérdésbe, hogy milyen jelentése és jelentősége lehet a bűnnek a filozófia számára.⁴¹

40 Laczkó Sándor – Dékány András: i. m. 5. o.

41 Az elemzéseimet itt megszakítom, csak jelezni szeretném, hogy sokkal-sokkal később, a német idealizmusban a filozófia már a válság szellemi reflexiójaként jelenik meg; és így az ő feladata lesz a válság (amelyet szekularizált bűnnek is értelmezhetünk) megoldása és begyógyítása. Legkésőbb ekkor a filozófia ekkor már nem tart igényt arra, hogy ő maga *par excellence* büntelen legyen. Éppen ellenkezőleg, a filozófiának magára kell vennie a bűnt, hogy kiutat tudjon mutatni a válságból. De erre itt részletesebben nem térhetek ki.

KORINEK LÁSZLÓ

A bűn kriminológiájáról

A kriminológia mint tudomány megszületését a bűn fogalmának átalakulása tette lehetővé és egyben szükségessé. Azt is lehet mondani persze, hogy a gondolkodásban végbemenő változások, a törvényszegések világi elemzésére irányuló törekvések már ennek a diszciplínának a megnyilvánulásai voltak. Előfutárok mindenképpen. A nyugati civilizációban, így mindenekelőtt Európában, de az óvilági eszmevilágból táplálkozó Amerikában is a keresztény ideológia határozta meg és határolta be a téma megközelítését. Ebben az eredendő vagy áteredő bűnnek igen jelentős szerepe van.

A bűnfogalom teológiától való eltávolodásának egyik következménye és megragadható ismérve volt a felelősség individualizálása a világi jogban. Közismert, hogy a Biblia számos olyan történetet ír le, amelyekben közösségek, sőt: az egész emberi társadalom bűnösségéről van szó. Már ott is felmerült az általánosítás igazságtalansága, az ártatlanok megmentésének szükségessége. Ábrahám például szinte kufár módon alkudozik az úrral: hány igaz ember kellene ahhoz, hogy megmentse a romlott Szodomát és Gomorát. Lót és lányai túléltek ugyan a pusztítást, a városok – és bennük nyilvánvalóan a csak áteredő bűnnel terhelt gyermekek – azonban nem (Mózes első könyve, 18-19). Hasonló beavatkozás történt az özönvíz idején: Isten minden „élőt” elpusztított, de Noét és az általa kiválasztott állatok megmentette (Mózes első könyve, 6). Lényegében az eredendő bűn is kollektív meghatározottságként van jelen az egyénekből, ami persze nem zárja ki az emberek által konkrétan is elkövetett vétkeket.

A vallási normákkal való szembeszegülés okairól szóló magyarázatok szintén részei voltak a hívők által vitathatatlanul felfogott tanoknak. A modern állam azonban a teológiától egyre inkább elszakadó felvilágosodás gondolkodóinak nézeteire épül. A bűnös lélektől el kellett jutni a szabad akaratú ember „tabularasá”-jához azért (is), hogy immár a rutinválaszokkal szakítva lehessen keresni a kriminalitás okait.

Reményik Sándor a Nem lesz kit ütnöd című versében a „hetedéziglen” történi bűntetés jogosságát vitatja: „Lehetsz Úr s lehetsz erős Isten, / És büntethetsz, ahogy akarsz, / De én vétkemért csupán engemet”.

Meg kell jegyezni, hogy – mint a legtöbb esetben – a bűnre vonatkozó felfogások konfliktusa, ami mögött nyilvánvalóan a különböző rendszerekbe illeszkedő

értékek és normák összeütközése húzódik meg, ősrégi. Okkal idézik gyakran Szophoklész *Antigoné* című drámájából a testvérét királyi tilalom ellenére eltemetni készülő leány szavait: „Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő lehet, mely engem istenek nem változó íratlan törvényét áthágni kényszerít”.¹

A kriminológia alapjai azonban nem egyszerűen normarendszerek eltéréseire és egymással szembeni feszültségére vezethetők vissza. Többről van szó, ahogyan a modern állam is minőségi változást jelent a korábbi hatalomgyakorlási rendszerekhez képest. A szabad akaratról vallott felfogás, a tettközpontúság, valamint a megfelelő jogkövetkezmények alkalmazása lényegében mond ellent az áteredő bűn koncepciójának, a lélekre való összpontosításnak, valamint a megbánás és a megbocsátás fontosságának. Erre az alapvető különbségre utal az is, hogy számos nyelv megkülönbözteti a vallási-erkölcsi bűn megjelölését (angol: *sin*, német: *Sünde*, orosz: *greh*) a jogi értelemben vett bűnétől (*crime*, *Verbrechen*, *presztupljenije*). A magyarban ezt a distinkciót nem fedezhetjük fel, bár a bűnnek (mint másutt) itt is számos rokon értelmű kifejezése van.

A változás tehát radikális, miközben politikai-történelmi tényként állapíthatjuk meg: egyes határozott törekvések ellenére a vallásos hitet nem sikerült kiiktatni az emberek tudatából, az egyházak is megőrizték igen jelentős befolyásukat. Ebből következően a világi tudomány bűnfogalma nem semmisítette meg a szakrális értelmezést, hanem csupán mellé lépve, más viszonyok között vált uralkodóvá. Így az állam és az egyház szétválasztásának alkotmányos követelménye szolgálta a kriminológia viszonylag zavartalan fejlődésének kereteit.

A reális cél tehát nem a kizárólagosság volt, hanem a világi bűnfogalom kidolgozása és létjogosultságának az igazolása. Ez azonban elkerülhetetlenül visszavezet a normarendszerek párhuzamosságából adódó konfliktusok lehetőségére. Az pedig a mondottak szerint nem új probléma, de annak kezelésére rendelkezésre álltak és állnak olyan elvek, amelyek segítségével elkerülhető az *Antigonében* adott válasz. Márk evangéliumában (12:13-17) olvasható például az a híressé vált felelet, amelyben Jézus megengedi a kétfajta hatalom elvárásainak szolgálatát: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami Istené.” Tény mindazonáltal, hogy vannak olyan helyzetek, amikor nem jelent megoldást egy ilyen kompromisszum.

A bűn fogalmának a modern államhatalom-gyakorlás követelményeihez igazított szekularizációja és tartalmi kidolgozása a jelzett körülmények között nem szakadt el mindjárt a teológiai felfogásoktól, amellet a későbbiekben is voltak kísérletek az együtt létezés normális állapotként történő igazolására.

¹ Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

William Blackstone az Anglia jogáról írt kommentárjaiban a mala in se, illetőleg a mala prohibita fogalmainak összehasonlításakor jutott arra a következtetésre, hogy az előbbi körbe tartoznak azok a legsúlyosabb cselekmények, amelyek esetében Isten maga rendelte el a halálbüntetés alkalmazását. Ilyen például a gyilkosság, hiszen Mózes első könyvében (9,6) a következő mondat szerepel: „Aki ember vérért ontja, annak vérért ember ontja.” Ebből adódóan van kapcsolódás a vallási értelemben vett bűn és a büntetőjogi fogalmak között².

A bűn világi, közjogi fogalma és a vallási tanok közötti átfedést bizonyítja az istenkáromlás kriminalizálása is. Az természetesnek tekinthető, hogy az emberölést, valamint az együttélés alapvető normáit sértő más cselekményeket mind az egyházak, mind pedig a világi bíróságok büntették. Tény viszont az is, hogy tipikusan átmertek a közhatalom büntetőjogába olyan magatartások, amelyek kifejezetten a vallási előírásokat sértették. Ilyen az istenkáromlás, amely mind az angol, mind az amerikai jogban kriminális megnyilvánulásnak számított a polgári átalakulás után is³. A görög alkotmány ma is tiltja a prozelitizmust, vagyis a hittérítést, ami hagyományosan az ortodoxoknak a katolikus egyházba való csábításában nyilvánult meg (13. cikk 2. bekezdés). Ez a rendelkezés tehát teljesen nyilvánvalóan az ország többségi vallásának a védelmét jelenti. (Külön tanulmányt érdemelne a zsidó hitvilágtól távolodó keresztény megközelítés bűnfogalmának vizsgálata, így például jellemző, hogy a zsidó ízparancsolat két kötőablaja öt-öt parancsolatot tartalmaz, addig a keresztényé három-hét bontásban veszi ketté a hívő és Isten, illetve hívő versus másik ember ellen elkövethető vétkeket.)

Jeremy Bentham, a kriminológia tudományának egyik úttörője az utilitarista fel fogást is megpróbálta összhangba hozni a vallási alapú megközelítésekkel. Ez azonban meglehetősen nehéz, hiszen igencsak eltérő nézetekről van szó. Bentham szerint nincs ellentmondás. Isten akarata nem tárható fel a kortárs viszonyok közepette. A Biblia ugyanis egészen más körülmények között jelenítette meg az útmutatásokat, azokból egyenes következtetéseket nem lehet levonni egy modern politikai adminisztráció számára. Így csupán feltételezett isteni akaratról beszélhetünk. Ami helyes, jó, arról okszerűen feltételezhetjük: megfelel Isten akaratának⁴. A mérce pedig a hasznosság⁵.

2 William Blackstone: Commentaries on the Laws of England. Vol. IV. Clarendon Press, Oxford, 1769. Idézi: Nancy Travis Wolfe: Mala in se – A Disappearing Doctrine? Criminology, vol. 19, no. 1., 1981, pp. 136–137.

3 Susan W. Brenner: Complicit Publication: When should the Dissemination of Ideas and Data be Criminalized? Albany Law Journal of Science and Technology, vol. 13, no. 2., 2003, pp. 107–108.

4 Jeremy Bentham: An Introduction to the Principles of Morals and Legislation Clarendon Press, Oxford, 1996, p. 31. [eredeti megjelenés 1781]

5 Uo. 11–16. o.

Olyan nézet is megfogalmazódott, amely szerint a tartalmi értelemben vett bűn (Sünde) és a jogi fogalom csupán az általános és a különös viszonyában állnak egymással. Az előbbi megléte nélkül nem létezhet törvényi tényállás, a közhatalmi szabályozás azonban nem terjed ki minden bűnre⁶.

A leválás tehát valójában hosszú folyamat volt, kompromisszumokkal megtűzdelve. Nem is mindenütt történt meg teljes következetességgel. A vallási-egyházi és a világi-közhatalmi bűn közötti minőségi különbség azonban vitathatatlanul fennállt és fennáll.

A dolog azonban még ennél is bonyolultabb. A keresztény értékek és normák ugyanis Európában és a meghódított Amerikában nem pusztán a lelki élet tényezői voltak, hanem azon túlmenően jelentős mértékben az együttélés tényleges elvei, összetartó szabályai. A jelzett engedmények, ellentmondások tehát ennek is tulajdoníthatók. Másrészt a politikai államnak a civil társadalomtól való elkülönülése olyan következményekkel is járt, hogy a magánszféra védelme erősödött. Az elvileg a közhatalom által is elismert erkölcsi szabályok jelentős része pedig éppen ott érvényesült (vagy sérült), ahol a hivatalos ellenőrzés kevésbé tudott jelen lenni. Tipikusan ide tartoznak a szexuális kapcsolatokat rendező normák, amelyek vallási-erkölcsi meghatározottsága erőteljesen hatott és hat. Az európai fejlődéssel összhangban a modern állam kialakulása előtti korszakban Amerikában is az egyházi és világi elvárások alapvető egysége kapott hangsúlyt, a tényleges kikényszerítés azonban mindinkább az utóbbiak javára tolódott el⁷.

Megjegyzendő, hogy a bűn fogalmának értelmezésében a modern állam kialakulása előtt már a teológián és a kánonjogon belül is egyre inkább előtérbe került a szabályok megszegésére való hivatkozás, az isteni tekintély megsértésének hangsúlyozása. A lelki tényezők szerepének csökkenése a retributív egyházi igazságszolgáltatás igazolását szolgálta. A klérus rendeltetése egyebek mellett az volt ebben a felfogásban, hogy a vétkeseket megbüntesse azért, mert az Isten által létrehozott rend ellen támadtak. Innen már csak egy lépés a világi bírászkodás hasonló funkciójának igazolása⁸.

Mindebből következik, hogy a bűn fogalmának értelmezése közvetlenül összefügg a felelősség érvényesítésének rendjével, tehát az eljárással és az annak lefolytatására rendelt intézményekkel. A modern büntetőjog anyanyiban is változást hozott,

⁶ Heinrich Richter: *Das Philosophische Strafrecht – Begründet auf die Idee der Gerechtigkeit*. Verlag der Hartmannschen Buchhandlung, Leipzig, 1829, S. 110.

⁷ Lawrence Meir Friedman – Harry N. Scheiber: *American Law and the Constitutional Order: Historical Perspectives*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1988, pp. 53–66.

⁸ Ted Grimsrud – Howard Zehr: *Rethinking God, Justice, and Treatment of Offenders*. *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 35., nos. 3–4., 2002, p. 259.

hogy az állam és az egyház, a közhatalom és a civil társadalom határozott szétválasztásával nem akadályozta ugyan a vétkes magatartások lelki – és magánjogi – feldolgozását, a korábbiaknál határozottabban integrálta azonban a következmények alkalmazását. Egyszerűbben fogalmazva: a jogsértő magatartás objektív hatásainak megszüntetése vagy ellensúlyozása a polgári alkotmányosság rendjének kialakulása előtt döntően magánügy volt (leszámítva természetesen a hatalom elleni deliktumok kezelését). A sértett vagy az ő hozzátartozói érvényesítették a büntetőigényt, amelynek végeredménye mindenekelőtt az ő kompenzációjuk volt⁹. A joguralom eszméje azonban a modern államokban azzal a következménnyel is járt, hogy a normák megsértésének törvényben előírt szankciókkal való megtorlása miatt az áldozatok kártalanítása kizorult a büntető igazságszolgáltatás céljainak köréből. A bűn fogalmával ez a folyamat úgy függ össze, hogy a törvényszegés az állam és az egyén közötti ügyként manifesztálódott, az utóbbinak a vallási, erkölcsi elkötelezettsége, továbbá a sértettnak a vagyoni és más érdekei lényeges szerepet már nem játszottak. A bűn közjogi meghatározottsága vált dominánssá¹⁰. Így az is természetes, hogy a polgári alkotmányosság alapértékei: az emberi jogok jelentőségre tettek szert mind az egyes deliktumok törvényi tényállásában, mind pedig az eljárásban, a dolgok logikája alapján (az emberi minőség a tettest is megilleti) kétségtelenül erősítve a terhelt pozícióját.

A bűn és a bűnüldözés a társadalmi kontroll rendszerében

A bűn fogalmának a vallási közösség, továbbá egyidejűleg a hagyományos erkölcs normáitól való megkülönböztetése (tehát a *sin* és a *crime* elválasztása) egyben a társadalmi kontroll mechanizmusának átalakulását is jelzi. A ténylegesen ható – formális, de még inkább informális módon kikényszerített – szabályokkal szemben ugyanis az egyéni szabadságon és akaraton alapuló, haszonelvű módon értelmezett mozgatórugókat kellett megtalálni. A kriminológia első, klasszikusnak nevezett irányzata ezt a fordulatot fejezte ki¹¹ anélkül, hogy az oktatásban eljuttott volna az empirikus vizsgálatokig.

Ahogy azt a *nullum crimen sine lege* alapkötelményként érvényesített elve is kifejezi: a büntetőjogi bűn a vallással szemben határozottan előtérbe helyezi a normát a szolgálni kívánt értékkel szemben. A polgári alkotmányosság feltételezi a

⁹ Paul Rock: *Victims, Prosecutors, and the State in Nineteenth Century England and Wales. Criminal Justice*, vol. 4., no. 4., 2004

¹⁰ Stephen Schafer: *The Victim and his Criminal*. Random House, New York, 1968, pp. 21–31.

¹¹ James J. Chriss: *Social Control: An Introduction*. Polity Press, Cambridge, 2007, pp. 15–16.

törvények uralmát, ahol a szabályok mindenki számára világosan megfogalmazódnak, megismerhetők (kivétel és kompromisszum persze e téren is van, lásd például *common law*).

Kétségtelen tény, hogy az elkövetett cselekményeknek a törvényben rögzített követelmények alapján történő megítélése egyben csökkenti – bár nem szünteti meg – az egyéni motívumok mérlegelésének és a következmények alkalmazásának lehetőségeit. Ellenkező esetben azonban a szubjektív szempontok túlsúlyossá válhatnak, ahogyan Hegel fogalmaz: „Nagyon csekély értelmi műveltség elegendő ahhoz, hogy mint azok a tudós teológusok minden cselekedet számára kitaláljunk egy pozitív oldalt, s ezzel egy jó okalapot és szándékot.”¹²

Nem fogadható el a „cél szentesíti az eszközt” megközelítése, tehát az eszköz felértékelődik. Érdemes megemlíteni, hogy a bűncselekmény-fogalomhoz tartozó társadalmi veszélyesség egyedi esetekre vetített, önálló feltételként való értelmezése és alkalmazása az egyébként megkérdőjelezhetetlen értéknek a tételesen megfogalmazott normával szembeni elsőbbségét fejezi ki, például a magyar büntetőjogban. Ebben az értelemben a kritérium feladása valóban visszatérést jelent a polgári törvényesség követelményrendszeréhez.

A vallási-erkölcsi kontrollnak a közhatalmi normákon nyugvó rendszerrel történő (részbeni) felváltása tehát egyszerűen fogalmazva a forma és a tartalom fontossági sorrendjének megfordítását is magával hozta. Ilyen körülmények között a bűnnek a valóságos sérelmet okozó szerepe is háttérbe szorult. Ezzel az önmagában vett rossz (*malum in se*) ilyen meghatározottsága is jelentőségét veszti, hiszen a törvénszövegekben ugyanolyan tilalmakban tükröződik vissza, mint a *malum prohibitum*. Az értéktartalmat is kifejező bűn helyébe egyre inkább a szabályok megsértése lép¹³. Tulajdonképpen ezt fejezik ki azok a szavak is, amelyek az említettek szerint számos idegen nyelvben másképp hangzanak az előbbire, mint az utóbbira vonatkozóan.

A vallási-egyházi bűnfogalom-értelmezésben a hangsúly továbbra is a tartalmi oldalon van. A bűn természetesen a normaszegést, az Isten akaratával való szembeeségülést is kifejezi, mivel azonban a keresztény hitvilágban ez az akarat egyben az egész létezés alapja, a legfontosabb elvárások megsértése egyben a létező rend tagadása is. Korzenszky Richárd megfogalmazásában: „A bűn egyértelműen olyan cselekedet, amely az embertől független törvényekkel való szembefordulást jelent. Amely kiszakítja az embert az egyetemes, a kozmikus rendből.”¹⁴

¹² Georg Wilhelm Friedrich Hegel: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlatja. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 164. o. [Kiemelés elhagyva. – K. L.]

¹³ Korzenszky Richárd: „Hisz bűnösök vagyunk mi...” Belügyi Szemle, 2001/6., 13. o.

¹⁴ Uo. 14. o.

A formának a tartalommal szembeni előretörését jelzi az is, hogy a büntetőjog alkalmazásában önálló és igen nagy jelentőségre tesz szert az eljárás. Annak rendje már csak áttételesen nyugszik a vallási és erkölcsi értékeken, valamint normákon, egyes fontos kérdésekben szembe is fordul velük. A keresztény tanokban oly nagy szerepet játszó áteredő bűnhöz képest itt például az ártatlanság véelme jelenik meg. Ez természetesen szintén visszatükröz valamiféle értékrendet, egyidejűleg azonban olyan funkciója is van, hogy az érdemben felderítetlenül, megoldatlanul maradó ügyekben is lehetővé teszi a formális rendezést.

A magyar Alkotmánybíróság szerint „Az anyagi igazság érvényesülésére éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot az Alkotmány, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénytörtő. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő - elsősorban eljárási garanciákat nyújtó - intézményeket kell létrehozni, és az érintett alanyi jogokat garantálni. Az Alkotmány tehát az anyagi igazság érvényrejtetéséhez szükséges és az esetek többségében alkalmas eljárásra ad jogot.”¹⁵

A fordulat kétségkívül magával hozta annak a lehetőségét is, hogy a büntetőjog mögött álló értékek elenyésznek, a közhatalom rendelkezésére álló eszköztárral vissza is lehet élni, akár napi politikai vagy bármely egyéb cél szolgálatába lehet állítani. A bűn kezelésének a forma, az eljárás irányába való elmozdulása nyilvánvalóan tágította a politika lehetőségeit. A keretek tetszőleges tartalommal való kitöltésének lehetősége a kikényszerítés legkeményebb instrumentáriumával együtt olyan kísértés, amelynek egyetlen rendszer jogalkotása sem tudott ellenállni. Az már a politikai-jogi kultúrától és az ilyen értelemben is felfogott garanciarendszertől függ, hogy mennyire távolodik el a törvény az eredeti rendeltetésétől: a leg súlyosabb társadalomellenes magatartások szankcionálásától.

Ilyen diszfunkciónak tekinthető a szocialista állam büntető igazságszolgáltatásában az osztályharc szempontjainak érvényesítése, ami nem csupán a polgári alkotmányosság szellemétől, de magának az igazságszolgáltatásnak a jellegétől is idegen. Békés Imre szerint a törvényhozásba vetett bizalmat a zsarnoki hatalmak gyalázták meg. Ez azonban a választások szabadságának elnyomásával, továbbá a legfelsőbb képviselői átalakításával is együtt járt¹⁶.

A törvényhozási joggal való visszaélés, a jogalkotás értékértalmának eltorzulása azonban nem kizárólag az önkényuralmi rendszerek sajátja.

Németországban Günther Jakobs fogalmazta meg az „ellenség-büntetőjog” koncepcióját, vagyis annak a törvényi szabályozásnak a szükségességét, amelyben megszűnik a jogegyenlőség: a becsületes embereket megkülönböztetik az el-

¹⁵ 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

¹⁶ Békés Imre: Gondolatok a bűnről és a bűncselekményről. Belügyi Szemle, 2001/6., 9. o.

lenségektől. Utóbbiakat nem illetik meg teljes körben az eljárási garanciák, rájuk vonatkozóan a jövőbeni veszélyek elhárítására helyeződik a hangsúly¹⁷.

Mindez az Egyesült Államokban már valóság. A 2006-ban elfogadott Military Commissions Act (a katonai bizottságokról szóló törvény) az idegen, törvénytelen ellenséges hadviselőket kizárta az amerikai polgárokat és a külföldieket is megillető alapvető eljárási jogok élvezetéből, egyben rájuk nézve megtiltotta a humanitárius nemzetközi jog alkalmazását is.

Közismert, hogy mind a mai napig napirenden van a kínvallatás bizonyos formáinak törvényesítése¹⁸, már Magyarországon is van lehetőség ártatlan emberek tömegeinek megsemmisítésére (lásd például a honvédelemről szóló 2004. évi CV. törvény 132. §-át).

Az értéktartalom és az eszköz jellegű alkalmazás közötti ellentmondások nyilvánulnak meg akkor is, ha a közhatalom aránytalanul súlyos büntetéssel fenyegeti a csekélyebb veszélyességű magatartásokat. Hasonló a helyzet ott, ahol a büntetőjog alkalmatlan meghatározott célok elérésére, mégis ilyen módon kívánja a törvényhozás és a jogalkalmazás elérni az óhajtott változásokat. Ezekre az esetekre nem annyira a végiggondolt hibás vagy elfogadhatatlan értékrangsorolás a jellemző, inkább a szabályozás, valamint a kikényszerítés lehetőségeinek téves megítélése. Közismert példa az amerikai – szövetségi – alkoholtilalom (1919–1932), amellyel kapcsolatban a kriminalitás terén is óriási károk keletkeztek, részben a nyilvánvalóan nem lévő alapossággal és körültekintéssel bevezetett változtatások hatására¹⁹.

Ha okozatiságot nem is lehet egyértelműen megállapítani, az kétségtelen tény, hogy a normának az értékkel szembeni hangsúlyozása, az eljárás szerepének felértékelődése összefüggésben áll a jelzett torzulásokkal.

Éppen ezért megfogalmazódtak olyan nézetek is, amelyek szerint hiba volt a kétfajta – vallási-erkölcsi és közhatalmi – bűnfogalom szétválasztása. *Herman Bianchi* például ezt nevezte a leginkább figyelmet érdemlő, egyben a leghátrányosabb következményekkel járó fejleménynek a kriminológia történetében. Az persze tény, hogy a formai elemeket előtérbe helyező meghatározások a törvényekben jelentek meg. Így a kérdés a tételes joghoz való viszonyulást is érinti. Erre vonatkozóan Bianchinak az az álláspontja, hogy hiba a kriminológiát a büntetőjog segédtudományának tekinteni, a kutatásoknak sokkal inkább a társadalmi magatartásokra kellene fókuszálniuk, semmint az írott normákra²⁰.

17 Nagy Ferenc: Az ellenségbüntetőjogról, a jogállami büntetőjog eróziójáról. *Magyar Jog*, 2007/2., 69–70. o.

18 Alan M. Dershowitz: *Why Terrorism Works*. Yale University Press, New Haven–London, 2002

19 Sárosi Péter: Egy „nemes kísérlet” kudarca. Az amerikai alkoholtilalom. *Beszélő*, 2007/2.

20 Herman Bianchi: *Position and Subject Matter of Criminology*. North-Holland Publishing, Amsterdam, 1956, p. 16.; Sawyer F. Sylvester: *Criminology – Past and Future*. *Criminology*, vol. 13., no. 2., 1975, p. 227.

A kritikában sok igazság van. Látni kell azonban, hogy a bűnözéssel foglalkozó tudomány nem negligálhatta a tételes jog hivatalos kezelését, hiszen az is része volt a valóságnak, amellelt az adatok forrását is hosszú ideig elsősorban a hivatalos statisztika jelentette, az pedig szintén a törvény által megadott keretek között funkcionált. A modern állam nem tudta egyszerűen átvenni a korábbi normákat, de az értékeket sem teljes egészükben. A gyökeres társadalmi átalakulás másfajta elveket és másfajta intézményrendszert követelt.

Az említett diszfunkciók azonban kétségtelenül bekövetkeztek. Azok megelőzésére, illetőleg ellensúlyozására különböző elveket, jogpolitikai követelményeket dolgoztak ki. Intézményes garanciaként a XX. században, főként a második felében létrejövő alkotmánybíróságokat kell mindenekelőtt megemlíteni. Ezek számos döntésben hívták fel a figyelmet a tartalmi követelményekre. Magyarországon például elvi érveléssel mondta ki a testület: *„Alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értékeket hordoz: az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom gyakorlásának törvényes alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is. A büntetőjog értékvédő ugyan, de szabadságlevélként az erkölcsi értékek védelmének körében nem lehet az erkölcsi tisztogatás eszköze.”*²¹

Nem lehetséges tehát tetszőleges tartalommal megőlni a normákat. Az alap-törvény az emberi jogok tiszteletben tartását és védelmét jelöli meg az állam elsőrendű kötelességeként, ezért logikusan azok szolgálata adja a demokratikus jogállami büntetőjog alapját. Mivel azonban a kilátásba helyezett szankciók az eljárással együtt igen súlyos korlátozásokat is magukban foglalnak, a szükségesség és arányosság elve irányadó a szabályozás során. Az állami beavatkozás következményeire is tekintettel a büntetőjog kizárólag ultima ratio lehet a társadalomra veszélyes megnyilvánulások elleni fellépés eszköztárában. *„Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenttartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek.”*²²

Tény viszont az is, hogy ezek a tiszteletet érdemlő erőfeszítések nem tudták megakadályozni a büntetőjog további erőzóját. Miután a múlt század második felében a bűnüldözés mozgási szabadságát korlátozó garanciák – egyebek mellett az alkotmánybíróságok és más hasonló intézmények (például ombudsman) beállítása miatt – erősödést mutattak, a közhatalmi fellépés eszköztára jelentősen átalakult. Ez annyiban érintette a bűn fogalmát, hogy egyes tényállásokba mind gyakrabban építettek olyan rendelkezéseket, amelyek nehezen egyeztethetők össze a

21 11/1992. (III. 5.) AB határozat.
22 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

klasszikus alkotmányosság felfogásával. Példaképpen említhető a magyar Btk.-ból a vesztegetés feljelentőjének büntetlensége, de a hivatalos személy elleni erőszak előkészülete is. Mindkettőnek az a rendeltetése, hogy a hatóságok fellépését megkönnyítse. Az előbbi esetben a felderítéshez, utóbbiban pedig nyilvánvalóan a üntetéseken birtokolt, támadásra használható tárgyak (tojás, kő stb.) elvételének jogi megalapozásához szükséges a törvényi előírás megléte. Hasonló a helyzet a bünszervezet fogalmával, amelyet a jogalkotó a korábbi meghatározásokhoz képest igencsak kitágított, holott a kriminológia eredményei, valamint a nemzetközi minták alapján is indokolt lett volna olyan elemek beépítése (például alá-fölé rendeltségi kapcsolatok, haszonszerzésre törekvés), amelyek általánosan elfogadottnak tekinthetők. Okkal lehet arra következtetni, hogy a törvényhozó éppen a nehezen bizonyítható tényezők kiiktatásával kívánta megkönnyíteni a jogalkalmazó helyzetét, ami igen kevésbé értékszempontú eljárás.

Ezek a fejlemények a kockázati társadalom gondolkodásának és működési módjának, a biztonság szempontja felértékelődésének az egyre erőteljesebb hatását is jelzik. Az *Ulrich Beck* által kidolgozott elmélet²³ nem korlátozódik a közhatalom működésére, de természetesen arra is kihatással vannak az általa feltárt változások. *Irk Ferenc* ezzel összefüggésben állapította meg, hogy a bűnözéskontroll egész rendszerét újra kell gondolni²⁴. A normaszegésekre való reagálás rendje helyett szükséges volna a kockázatok kezelését előtérbe helyezni. A represszió helyett a megfigyelés, az őrködés válik egyre fontosabbá. Az egyes elkövetett cselekmények helyett összefüggésekről, folyamatokról kell minél több ismeretet szerezni. Azt is végig kell gondolni, hogy tényleg minden bűncselekményre megfelelően lehet-e reagálni a büntetőjog szankcióival²⁵. Ha az öngyilkos merénylekre gondolunk, akkor aligha.

A bűn, konkrétan a bűncselekmény mint kategória azért veszít a jelentőségéből, mert a hagyományos igazságszolgáltatási rend egyik fontos alkotórésze. A társadalomra veszélyes megnyilvánulások elleni fellépés más – egyre gyakrabban alkalmazott – módjainál már nem lényeges az ismérvek megvalósulásának beható elemzése, az egyes magatartások alpontokra is kiterjedő minősítése. Ha egy fedett nyomozó együtt él a bünszervezettel, akkor inkább az a feladata, hogy kedvező irányba alakítsa, nem pedig az, hogy részletekbe menően felderítse a résztvevők cselekedeteit.

23 Ulrich Beck: *A kockázati társadalom – Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó, Budapest, 2003

24 Irk Ferenc: *A társadalmi-gazdasági változások és a bűnözés kapcsolata – A kockázati társadalom kriminálpolitikája*. In: Irk Ferenc (szerk.): *Globalizáció és kriminálpolitika – Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére* a lálta tizedik évfordulóján. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2006, 48. o.

25 Uo. 40. o.

Visszatérés?

A XX. század végén a mondottak szerint már nem voltak tarthatók a modern állam és a polgári alkotmányosság klasszikus elvei. Annak ellenére sem, hogy az addigra kibontakozó igen sok irányzat között a „neoklasszikus” iskola is megtalálható volt. Önmagában a Beccaria, Bentham és mások tételeire épülő tanok felélesztése is jelezte: valamivel szemben, valamihez képest kellett újra hangsúlyozni a feledésbe merülő, háttérbe szoruló tételeket.

A fegyelmező²⁶, illetőleg a kockázati²⁷ társadalomnak a formális jogsértésektől a tényleges veszélyek érdemi kezelése felé fordulása tehát megrendítette a bűn pusztán (vagy elsősorban) utólag megtorlandó törvényszegésként való felfogását. Valójában itt sem előzmények nélküli, hirtelen fordulatról van szó, hiszen már a pozitivisták irányzatok is elszakadtak a polgári alkotmányosság szigorú követelményeitől. Garofalo például hangsúlyozta a bűn erkölcsi meghatározottságát. Szerinte szükséges a vizsgálódások körébe vonni azokat a megnyilvánulásokat, amelyek az emberek alapvető szolidaritás- és becsületérzése ellen hatnak²⁸.

Az okok kutatását értelmetlenné tevő szabad akarat²⁹ helyébe a bűnről való gondolkodás egyre inkább a különböző egyéni (lelki, testi) vagy más (természeti, társadalmi) meghatározottságokat tette. Felvetődött az a gondolat is, hogy az egyéni törvényszegés lényegében csak visszatükrözése annak a társadalmi kontrollnak, amelynek keretében egyes csoportok saját (politikai) érdekeiknek megfelelően határozzák meg a kriminalizálandó cselekmények körét, az egyes tényállásokat. Méghozzá nem visszaélészerűen (ahogyan arról szó volt), hanem a dolgok rendeltetése szerint. A magát új pönológiának nevező irányzat egyes képviselői szókimondóan fogalmaztak: szerintük a bűnözői körök és a sok tekintetben velük azonosított, de legalábbis rokonított „alsóbb néposztályok” kezelése egyfajta hulladékgyűjtéssé válik. Ez elsősorban a börtönök működtetésére, a börtönpolitikára vonatkozik³⁰, de az elítéltek társadalmi összetétele nem független az alkalmazott jogtól, így a büntetőjog tilalmaitól sem.

Egészen a legutóbbi időkig megkérdőjelezhetetlen volt a modern büntetőjogban az egyéni felelősség elve. Ahogyan arra a 2/1994. (I. 14.) AB határozat is rámutatott, a kollektív bűnösség idegen a büntetőjog fogalomrendszerétől. Amikor

26 Michel Foucault: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990

27 Ulrich Beck: i. m.

28 Raffaele Garofalo: Criminology. Little, Brown & Co; Patterson-Smith, Boston, 1914, pp. 33–44.

29 Bócz Endre: A személyi társadalom-veszélyesség a büntetőjogban. KJK, Budapest, 1983, 18. o.

30 Malcolm M. Feeley – Jonathan Simon: The Form and Limits of the New Penology. In: Thomas G. Bloomberg – Stanley Cohen (eds.): Punishment and Social Control. Ed. 2. Aldine de Gruyter, New York, 2003, p. 470.

ettől eltértek, akkor a polgári alkotmányosság alapértékei is sérelmet szenvedtek. Egyes népek, nemzetek és etnikumok súlyos hátrányokat szenvedtek ettől a torzulástól. Az Alkotmánybíróság hivatkozott határozata szerint a kollektív felelősség a kezdetleges büntetőjogi gondolkodás jellemzője volt. Ezt a felfogást tükrözte az elkövető mellett annak családját, törzsét, lemenőit érintő intézményes bosszú. Ezzel szemben a modern büntetőjogban a felelősség mindig egyéni, ennek megfelelően a büntetés is csak az elkövetőt érheti.

Mindezek alapján nyilvánvalóan egyfajta visszatérésként is felfogható a kollektív büntetőjogi felelősség elvének egyre szélesebb körben való elterjedése a XX. század utolsó évtizedeiben és az ezredforduló után is.

Meg kell jegyezni, hogy nem csupán az állam és a jogi személyek kriminális megnyilvánulásairól, illetőleg a hozzájuk kapcsolódó szankciók alkalmazásának problémáiról van szó. A kezdetlegesként megjelölt felfogás szinte eredeti formájában is jelen van napjaink politikájában. Példaként említhető a terroristák családtagjaival szemben kilátásba helyezett, sőt: a gyakorlatban is alkalmazott büntetések elfogadottsága. Tény, hogy a modern büntetőjog szankciórendszerében a halálbüntetés a legsúlyosabb. Éppen ezért teljesen kudarca ítéletett a hagyományos megtorlás azokkal szemben, akik bármely okból eleve lemondanak saját életük védelméről az elkövetett cselekménnyel összefüggésben. Logikus tehát az a következtetés, hogy a szeretteik elleni bosszú lehetőségének kilátásba helyezése kellő elrettentő hatással járhat. A hozzátartozók büntetése ilyen módon praktikus okokból került napirendre. A kollektív bűnösség eszméje abban az indoklásban érhető tetten, amely szerint a család gyakran kap igen magas összegű támogatást a terrorista szervezetektől a mártír magatartásának jutalmaként. Ilyen módon megteremthető egyfajta kapcsolat a klasszikus tételek és a „hetedízigen” megvalósított büntetés között. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ilyenfajta érdekegység bizonyításának szükségessége nem merült fel, valójában tehát a közösségi felelősség tiszta formájának vélelméről, sokkal inkább azonban fikciójáról van szó. Mindemellett a hozzátartozók büntetésének is kellően súlyosnak kell lennie, ellenkező esetben a kívánt elrettentő hatás nem érhető el. Éppen ezért – ismét az ősi felfogásnak megfelelően – az életük vagy megélhetésük elleni szankciókról van szó³¹.

A félreértések elkerülése érdekében rögzíteni kell, hogy a jelzett fejleményekre való hivatkozás távolról sem jelenti az ártatlan – vagy legalábbis nem bizonyítottan bűnös – emberekkel szemben alkalmazott büntetések jogosságának elismerését. A kollektív felelősség intézményesítésének szükségessége azonban más, inkább vállalható igazságossági indokok alapján is napirendre került. Mindenekelőtt

31 Uri Fisher: Deterrence, Terrorism, and American Values. Homeland Security Affairs, vol. III, no. 1., 2007, pp. 12–13.

a közhatalom és a jogi személyek, továbbá egyéb szervezetek működésének, magatartásának következményeiről van szó.

Az állami bűnözés fogalma régóta jelen van a köznapi, sőt a politikai terminológiában is. A jelzett keretek között azonban ez jogilag közvetlenül nem értelmezhető. Ahogyan arra *Robert H. Jackson*, a nürnbergi per amerikai főügyésze vádbeszédében rámutatott: az állam mint testület által elkövethető bűncselekmény fikció. A kollektív felelősség megállapítása érdekében mégis feltétlenül szükségesnek tartotta ezt a szóhasználatot³². Különösen azért, mert ellenkező esetben indokolatlan mentességben részesülhetnének azok az egyének, akik a közhatalom szolgálatában követték el a bűncselekményeiket.

Államokat természetesen nem lehet bebörtönözni, más szankciók alkalmazása is meglehetősen problematikus, hiszen nyilvánvaló, hogy azok végső soron – sőt gyakran közvetlenül is – a lakosságot sújtják, márpedig a „bűnös nemzet” fogalma tényleg csak nagyon átvitt jelentéstartalommal létezhet. Abban az értelemben azonban napirenden van a közhatalmi bűnösség kimondásának szükségessége, hogy az állam érdekében, az állam felelős tisztviselőiként vagy vezetőiként követik el – például háborús – bűncselekményeiket, azok esetében ez a minőségi meghatározottság is fejeződjön ki az ítéletben³³.

A közhatalom részéről megnyilvánuló kriminális jelenségek mindazonáltal egyáltalában nem korlátozódnak az erőszak jogellenes alkalmazására. *William Chambliss* vezette be az „államilag szervezett bűnözés” (*State-Organized Crime*) fogalmát. Szerinte ilyennek minősülnek mindazok a deliktumok, amelyeket az állam tisztviselői követnek el munkájuk gyakorlása során a közhatalom képviselőiként. Ilyen bűncselekmény lehet a kalózkodásban, csempészetben, merényletek szervezésében való közreműködés. A „munka gyakorlása során” történő elkövetés nem jelenti azt, hogy a köztisztviselők jogszerűen, de még csak azt sem, hogy jóhiszeműen járnak el. Akkor is államilag szervezett bűnözésről beszélünk, ha az eljáró személyek tudatosan – de az állam általuk feltételezett érdekében – követik el a jogsértést, például részt vesznek illegális pártfinanszírozásban, törvénytörtő fegyvereladásokban stb.³⁴

Arra is van példa, hogy a közhatalom az eredetileg tőle függetlenül kialakuló bűnöző csoportokkal lép olyan kapcsolatba, amelynek következménye a kétfajta kriminalitás kölcsönös függőségen alapuló összefonódása³⁵.

32 <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/nurnberg/jackson9.html>

33 Nina H. B. Jørgensen: *The Responsibility of States for International Crimes*. Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 154–157.

34 William Chambliss: *State-Organized Crime*. Criminology, vol. 27, 1989

35 Erica Marat: *The State-Crime Nexus in Central Asia: State Weakness, Organized Crime, and Corruption in Kyrgyzstan and Tajikistan*. Central Asia – Caucasus Institute, Silk Road Studies Programme, Uppsala–Washington D.C., 2006

A bűn fogalmának hagyományos értelmezését kérdőjelezi meg, de legalábbis árnyalja a jogi személyek és más szervezetek által, illetőleg a keretükben elkövetett jogsértések megítélésének változása is. Ezzel kapcsolatban honosodott meg a „szervezeti bűnözés” kifejezés, ami nem azonos a szervezeti kriminalitással. Azért nem, mert nem az elkövetés céljából létrejövő csoportosulásokról, hanem „normál” szervezetekről, mindenekelőtt vállalkozásokról van szó, ahol olyan mértékben általánossá vált a törvényszegés, hogy az egyesek által elkövetett bűncselekmények vagy azok összegezése nem adja vissza a jelenség lényegét. Az ilyen magatartások kimutathatóan az adott szervezeten belül uralkodóvá váló bűnös normákon alapulnak, ebben az értelemben tehát feltétlenül meg kell különböztetni őket az egyéni elkövetéstől. A szervezeti bűnözés létezését valló szerzők szerint tehát valóban maga a csoport, a vállalkozás, sőt: akár az egész iparág válik bűnözővé a szó tartalmi értelmében³⁶.

Mindezzel összefüggésben egyre inkább napirenden van a jogi személyek büntetőjogi felelősségének megalapozása. Erősödik az a szükséglet, hogy a törvénysértéseket megalapító vállalkozásokat és más szervezeteket is büntethetővé kellene tenni, ellenkező esetben az egyes elkövetők vagy azok csoportjai könnyen a vállalkozások személytelen intézményrendszerébe menekülhetnének a felelősség elől, ugyanúgy mint az állam esetében a tisztviselők, vezetők. A megoldások egy részében az objektív felelősség rendszerére való átállással teszük lehetővé, hogy a jogi személyek elmaraszthatók legyenek. Hasonlít ehhez az úgynevezett „helyettesítő felelősség”, ennek keretében a jogi személy felel mindazon tettért, amelyet az ő érdekében követtek el. Másutt a vezetőre hárított felelősség szabályát érvényesítik. Sajátos modellt követ Franciaország, ahol a testületi felelősséget a jogi személy érdekkörében, a vezetők vagy vezető testületek által elkövetett cselekményekre korlátozzák, nem kizárva egyben a természetes személyek büntethetőségét³⁷. A szabályozás módjában vannak különbségek, a jogi személyek kriminális felelőssége azonban ma már általánosnak mondható Európában³⁸ és az Újvilágban is³⁹.

Magyarország a nemzetközi követelményeknek megfelelően szintén megalkotta a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedések szabályait, ezek azonban nem a szervezet önálló büntetőjogi felelőssége irányába mutatnak, hanem az egyesek által elkövetett cselekmények következményeit kezelik (2001. évi CIV. törvény). Eredetileg csupán vagyoni előnyök megszerzésének szankcionálásáról volt

36 Gary E. Reed – Peter C. Yeager: Organizational Offending and Neoclassical Criminology: Challenging the Reach of a General Theory of Crime. In: Suzette Cote (ed.): *Criminological Theories – Bridging the Past to the Future*. Sage Publications, Thousand Oaks–London–New Delhi, 2002, pp. 217–225.

37 Tóth Mihály: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK Kerszöv, Budapest, 2000, 42–48. o.

38 Fantoly Zsanett: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2008, 57–159. o.

39 Edward B. Diskant: Comparative Corporate Criminal Liability: Exploring the Uniquely American Doctrine Through Comparative Criminal Procedure. *Yale Law Journal*, vol. 128., no. 1., 2008

szó, akár a jogi személy megszüntetésével is. A 2008. évi XXVI. törvény azonban kiterjesztette a jogkövetkezmények érvényesítésének lehetőségeit olyan esetekre is, amikor az előny nem vagyoni természetű. Megjegyzendő, hogy a módosító törvény indoklásában is említett OECD-ajánlások még tovább mentek, hiszen a jogi személy törekvéseire utaltak, miközben a hazai szabályozás megmaradt az egyéni elkövető célzatának az intézkedések feltételeként való rögzítésénél. Azt lehet mondani, hogy Magyarország alapvetően ellenállt a büntetőjogi felelősség hagyományos alapjai feladására, fellazítására irányuló törekvéseknek, a nemzetközi követelményeknek a klasszikus elvek kiiktatása nélkül tett eleget. Másutt azonban már radikálisabb változtatások történtek. Példaként említhető Hollandia, ahol a büntető törvénykönyv 51. §-ának (1) bekezdése kimondja: bűncselekményt természetes vagy jogi személyek követhetnek el.

A kifejtettek alapján megállapítható, hogy ma már nem érvényesül az egyénre szabott büntetőjogi felelősség kizárólagossága. Ebből azonban nem vonható le olyan következtetés, amely szerint a gondolkodás és a szabályozás kezdettől rossz úton járt. A kollektív felelősség mai intézményei a társadalmi-gazdasági fejlődés által produkált újfajta veszélyek miatt jöttek létre, bár kétségtelenül vannak olyan tendenciák, amelyek a magyar Alkotmánybíróság által kezdetlegesnek nevezett gondolkodást tükrözik (családatagok büntetése az elkövető helyett). Éppen ezért van szükség arra, hogy a klasszikus megoldás garanciális tartalma ne tűnjön el az átalakulás folyamán, érvényesüljön a „megszüntetve megőrzés” modellje.

A klasszikus iskola „jogépségi” megközelítése különösen a büntetések végrehajtásával foglalkozó szakemberek körében bizonyult tarthatatlannak, sőt: helyenként értelmetlennek. A törvények megsértéséért elvileg a normaszegés súlyával arányos szabadságvesztés-büntetésüket töltő emberek olyan hatások alá kerültek, amelyek igencsak megkérdőjelezték az utilitarista felfogás érvényesülését.

Enoch C. Wines, Zebulon Brockway és mások például már a XIX. században olyan változtatásokat javasoltak – nem előzmények nélkül – a büntetés-végrehajtás rendszerét illetően, amelyek nem a klasszikusok nézetein alapultak. Az akkor újnak számító törekvések lényege a bűnözők megjavítása volt a megtorlás egyszerű alkalmazása helyett. Ennek megfelelően a „börtön” szó vagy más hasonló megjelölések helyett „javítóintézet” (*Reformatory*) névvel illették az új szellemnek megfelelően kiépített új intézményeket. Az irányzat hívei szorgalmazták a határozatlan tartamú büntetések alkalmazását, az elítéltek megadott szempontok szerinti megjelölését és csoportokba sorolását, intenzív oktatási és szakmai képzési programok beindítását, a munkáltatást és a humánus fegyelmező módszerek bevezetését⁴⁰.

40 Alexander W. Pisciotta: *Benevolent Repression: Social Control and the American Reformatory-Prison Movement*. New York University Press, New York–London, 1994, p. 13.

Lényeges, a modern állam kialakulását megelőző időszak megoldásaira emlékeztető változások következtek be a bűncselekmények által okozott sérelmek kezelésében is. Amint arról szó volt, a közjogi jelleg háttérbe – vagy más jogi keretek közé – szorította a sértettek érdekeit. A XX. század második felében kibontakozó viktimológia azonban ráirányította a figyelmet az ebből adódó súlyos méltánytalanságokra: az áldozatok jogainak elhanyagolására. A sértettek eljárási pozíciói fokozatosan javultak, ez már önmagában is hangsúlyeltolódást okozott: újra éles megvilágításba került a bűn más embereket, tényleges életviszonyokat sértő hatása. Tovább erősítette ezt a tendenciát a helyreállító igazságszolgáltatás (*restorative justice*) modelljének térhódítása. Ebben a megközelítésben a bűncselekményre való reagálás közvetlenül annak előmozdítására irányul, hogy az elkövető működjön közre az általa tanúsított magatartás miatt bekövetkező kár helyrehozatalában, illetve a sérelem orvoslásában.

Amint arról szó volt, a modern büntetőjog kialakulása során a szubjektív tényező nem tűnt el ugyan, de szerepe háttérbe szorult a formális, valódi tudati átformálódást nem igénylő (csupán a racionális mérlegelésbe új tényezőit vivő), a tetthez és nem az elkövető személyiségéhez igazított szankciók javára. Lényegében ezzel függ össze, hogy a polgári alkotmányosságra épülő igazságszolgáltatás sokáig elutasította a megszégyenítést mint az elkövetőre való hatás túlhaladott formáját. Való igaz: a középkorban széles körben alkalmazták a pellengért, az elítéltek szenvedéseinek a nyilvánosság elé tárását. Az emberi jogok védelmének a közhatalom elsőrendű kötelességeként való meghatározása ebben is fordulatot hozott. Az egyenlő méltóság elve ugyanis aligha egyeztethető össze mások lealacsonyításával, önbecsülésük megsértésével. A kínzás mellett az embertelen, kegyetlen és megalázó bánásmód is abszolút tilalomként fogalmazódott meg, behatárolva a büntetőjogi szankciók lehetséges körét és jellegét⁴¹.

A későbbi fejlődés során ez a tabu is megdőlt (mint ahogyan ma már a kínvallatás bizonyos esetekben történő alkalmazásának lehetőségét is többen támogatják). Bebizonyosodott egyrészt, hogy a büntetések, de különösen a szabadságvesztés letöltése utáni időszak negatív élményei szükségképpen hordozzák a megszégyenítés jeleit. A jogépségi szemlélet helyett a valóságos veszélyek elhárítására összpontosító irányzatok számos képviselője pedig a szegyen megtisztító, lelket javító hatására hívta fel a figyelmet.

Émlítést érdemel mindenekelőtt *John Braithwaite* „reintegráló megszégyenítés”-elmélete. E szerint a megszégyenítés lehet kirekesztő (*disintegrative*) vagy megtartó, reintegráló (*reintegrative*). Az előbbi nem csupán igazságtalan, de valóban kont-

41 Chad Flanders: Shame and the Meanings of Punishment. *Cleveland State Law Review*, vol. 54., no. 4., 2006, pp. 609–610.

raprodukív is. A reintegráló megszegyenítés jellemzője, hogy az egyén tisztelét, méltóságának megbecsülését a rosszallás kifejezése során is fenntartják. Az ilyen reagálásnak jó példája a család, ahol a szülők tipikusan úgy büntetnek, hogy ezzel a gyermeket nem idegenítik el maguktól, hanem egyidejűleg kifejezésre juttatják – vagy pedig a büntetésen kívüli körülmények közepette jelzik –, hogy a vétkezőre továbbra is számítanak, ő továbbra is a kis közösség értékes tagja marad. A jól megválasztott büntetés összekapcsolja az egyént a közösséggel. Méghozzá olyan módon, hogy a szégyen nem csupán a saját magatartásra vonatkoztatva jelenik meg, hanem a csoport iránti felelősségként is.⁴²

Nem szorul bővebb indoklásra, hogy az említett, elsősorban büntetéstani változások visszahatnak a bűn fogalmára is, hiszen a magatartás és tudat, illetőleg a társadalmi-közvetlen válasz között mindig volt és van valamiféle (ha nem is egységesen értelmezett) megfelelés. A bűn felfogása kihát a büntetések tanára, de ez fordítva is igaz. Ha az elkövetésnek a sértett kiengesztelése és kártalanítása a szankciója, akkor ebből alappal lehet arra következtetni, hogy a magatartás miért volt tiltott.

Összegzés

A leírtak alapján elkerülhetetlen a következtetés: a bűn fogalma visszatért oda, ahonnan a kriminológiának a teológiától való elszakadása idején elindult. A kollektív bűnösségnek az egyéni felelősséggel való felváltása nem volt tartható: a jogi személyek és más szervezetek büntetőjog-alanyisága ma már számos jogrendszerben magától értődik. A normaszegés következményeinek az állam és az elkövető kapcsolatában történő kezelése szintén több területen túlhaladott. Ismét napirendre került a sértett kompenzációja, valamint a tettes közösségbe való visszavezetése. Ennek folyamán olyan eszközök, hatások is alkalmazhatók, amelyek a polgári alkotmányosság értékrendjében eredetileg nem voltak elfogadottak (például megszegyenítés).

Mégsem jelenthető ki, hogy egyszerű körforgásról van szó. Hangsúlyozni kell mindenekelőtt, hogy a változások soha nem hozták magukkal a korábbi felfogások, sőt: intézmények teljes kiiktatását. A különböző irányzatok és megoldások egymás mellett léteztek és léteznek. A helyreállító igazságszolgáltatás például nem szüntette meg a retributív szabályozást, a törvényben kiegészítik egymást. A közvetítés lehetetlensége vagy meghíúsulása esetén az általános rendelkezések irányadók.

⁴² John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989, pp. 54–68.

Az elméletben lehet törekedni kizárólagosságra, a valóság azonban nem alkalmazkodik az ilyen igényekhez. A bűnözés hallatlanul összetett jelenség, a kezelése sem tűri a leegyszerűsítéseket. Az egyes megközelítések hatnak egymásra, jó esetben ez előreviszi a kriminalitás kezelésének ügyét. A pozitívizmus által felhalmozott óriási mennyiségű ismeretanyag sem tudta – szélsőséges kivételektől eltekintve – kiszorítani a polgári alkotmányosság alapértékeihez kötődő klasszikus iskola által kidolgozott garanciákat. A modern államot megelőző időszakból visszatérő felfogásokról sem lehet mondani, hogy egyszerűen elfoglalják korábbi helyüket. A kriminológia eredményei vitathatók, de nem kerülhetők meg. Vadonatúj dolgok nincsenek a nap alatt, de kétszer nem lépünk ugyanabba a folyóba. A helyreállító igazságszolgáltatás nem azonos a régi büntetőeljárással, a reintegráló megszegyenítés sem a pellengérral. A feladat nehézsége abban áll, hogy az „egyrész-t-másrészt” eklektikával szemben a bizonyított igazságok és valószínűsített pozitívumok integrálása szükséges. Ellenkező esetben a viszonylagos elvi egység feladása miatt a gyakorlat könnyen kikerülhet a tudományos és felelős politikai kontroll alól. A kivallatás és az ártatlan hozzátartozók büntetése már az elméleti munkákban is napirenden van, a boszorkányüldözések megalapozása talán még elkerülhető, bár egyes afrikai országok mindennapjaiban ez is létezik.

A bűn fogalmának meghatározása, valamint az egyes törvényi tényállások létrehozása óriási társadalmi felelősséggel jár. A tudománynak segítenie kell a jogalkotót, ennek során pedig a történeti vizsgálódások – egyebek mellett a jelzett veszélyek elkerülése érdekében is – mellőzhetetlenek⁴³.

IRODALOM

Beck, Ulrich: A kockázata társadalom – Út egy másik modernitásba. Századvég Kiadó, Budapest, 2003

Békés Imre: Gondolatok a bűnről és a bűncselekményről. *Belügyi Szemle*, 2001/6.

Bentham, Jeremy: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* Clarendon Press, Oxford, 1996 (eredeti megjelenés 1781)

Bianchi, Herman: *Position and Subject Matter of Criminology*. North-Holland Publishing, Amsterdam, 1956

Blackstone, William: *Commentaries on the Laws of England*. Vol. IV. Clarendon Press, Oxford, 1769

Bócz Endre: *A személyi társadalom-veszélyesség a büntetőjogban*. KJK, Budapest, 1983

Braithwaite, John: *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989

Brenner, Susan W.: *Complicit Publication: When should the Dissemination of Ideas and Data be Criminalized?* *Albany Law Journal of Science and Technology*, vol. 13., no. 2., 2003

43 Nikola Lacey: *Historicizing Criminalization: Conceptual and Empirical Issues*. *Modern Law Review*, vol. 72., no. 6., 2009, pp. 936–960.

- Chambliss, William:** State-Organized Crime. *Criminology*, vol. 27., 1989
- Chriss, James J.:** Social Control: An Introduction. Polity Press, Cambridge, 2007
- Dershowitz, Alan M.:** Why Terrorism Works. Yale University Press, New Haven–London, 2002
- Diskant, Edward B.:** Comparative Corporate Criminal Liability: Exploring the Uniquely American Doctrine Through Comparative Criminal Procedure. *Yale Law Journal*, vol. 128., no. 1., 2008
- Fantoly Zsanett:** A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2008
- Feeley, Malcolm M. – Simon, Jonathan:** The Form and Limits of the New Penology. In: **Bloomberg, Thomas G. – Cohen, Stanley (eds.):** Punishment and Social Control. Ed. 2. Aldine de Gruyter, New York, 2003, pp. 75–116.
- Fisher, Uri:** Deterrence, Terrorism, and American Values. *Homeland Security Affairs*, vol. III., no. 1., 2007
- Flanders, Chad:** Shame and the Meanings of Punishment. *Cleveland State Law Review*, vol. 54., no. 4., 2006
- Foucault, Michel:** Felügyelet és büntetés. A börtön története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990
- Friedman, Lawrence Meir – Scheiber, Harry N.:** American Law and the Constitutional Order: Historical Perspectives. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1988
- Garofalo, Raffaele:** Criminology. Little, Brown & Co; Patterson-Smith, Boston, 1914
- Grimrud, Ted – Zehr, Howard:** Rethinking God, Justice, and Treatment of Offenders. *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 35., nos. 3–4., 2002
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich:** A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlat. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983
- Irk Ferenc:** A társadalmi-gazdasági változások és a bűnözés kapcsolata – A kockázat-társadalom kriminálpolitikája. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Globalizáció és kriminálpolitika – Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére halála tizedik évfordulóján. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2006, 36–48. o.
- Jørgensen, Nina H. B.:** The Responsibility of States for International Crimes. Oxford University Press, Oxford, 2003
- Korzenszky Richárd:** „Hisz bűnösök vagyunk mi...” *Belügyi Szemle*, 2001/6.
- Lacey, Nikola:** Historicizing Criminalization: Conceptual and Empirical Issues. *Modern Law Review*, vol. 72., no. 6., 2009
- Marat, Erica:** The State-Crime Nexus in Central Asia: State Weakness, Organized Crime, and Corruption in Kyrgyzstan and Tajikistan. Central Asia – Caucasus Institute, Silk Road Studies Programme, Uppsala–Washington D.C., 2006
- Nagy Ferenc:** Az ellenség-büntetőjogról, a jogállami büntetőjog erőzítőjéről. *Magyar Jog*, 2007/2.
- Pisciotta, Alexander W.:** Benevolent Repression: Social Control and the American Reformatory-Prison Movement. New York University Press, New York–London, 1994
- Reed, Gary E. – Yeager, Peter C.:** Organizational Offending and Neoclassical Criminology: Challenging the Reach of a General Theory of Crime. In: **Cote, Suzette (ed.):** Criminological Theories – Bridging the Past to the Future. Sage Publications, Thousand Oaks–London–New Delhi, 2002, pp. 217–225.
- Richter, Heinrich:** Das Philosophische Strafrecht – Begründet auf die Idee der Gerechtigkeit. Verlag der Hartmannschen Buchhandlung, Leipzig, 1829

- Rock, Paul:** Victims, Prosecutors, and the State in Nineteenth Century England and Wales. *Criminal Justice*, vol. 4., no. 4., 2004
- Sárosi Péter:** Egy „nemes kísérlet” kudarca. Az amerikai alkoholtilalom. *Beszélő*, 2007/2.
- Schafer, Stephen:** *The Victim and his Criminal*. Random House, New York, 1968
- Sylvester, Sawyer F.:** Criminology – Past and Future. *Criminology*, vol. 13., no. 2., 1975
- Tóth Mihály:** *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*. KJK Kerszöv, Budapest, 2000
- Wolfe, Nancy Travis:** Mala in se – A Disappearing Doctrine? *Criminology*, vol. 19., no. 1., 1981

SASVÁRINÉ SZABÓ KLÁRA

A művészetterápia lehetőségei az ifjúság lelki egészségvédelmében, a drogprevencióban

Az egyén egészségét, teherbírását döntően lelki kiegyensúlyozottsága határozza meg. A lélek kiegyensúlyozatlansága kiőror agresszióhoz, deviáns társadalmi magatartáshoz vezethet.

A művészetterápia két nagy tudományterületet átszövő, módszertanilag a pszichiátriához és pszichológiához kapcsolódó olyan gyógyító tevékenység, amely gyakorlati oldalról a játékos, felszabadult alkotómunkáról, másik oldalról a tudományosan igazolt lélektani folyamatok közötti összefüggések kutatásáról, alkalmazásáról szól.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogyan kapcsolódik a művészetterápia a bűnmegelőzéshez, miért fontos, hogy a rendészeti tudományokkal és gyakorlattal foglalkozó szakemberek információkat kapjanak e módszerről és annak hatékonyságáról. Valamennyiünknek, akik emberekkel és jellemük jobbá tételével foglalkozunk, nyitottak kell lennünk az új lehetőségek megismerésére.

Tele vagyunk feszültséggel, indulatokkal, gyerekek sokasága agresszív, szülők és pedagógus kollégák várnak módszertani javaslatokat a drogkérdés, a deviáns magatartások, a későbbi súlyos személyiségzavarok leküzdéséhez.

Egy megtartó, jó művészetterápiás alkotóközösségben eltöltött idő pozitív előmozdítója lehet a személyiségfejlődésnek.

Bár a művészetterápia a pszichiátria területén régóta alkalmazott módszer, a XX. században lett elismert gyógyító, lelki egészséget megelőző tevékenység. A pszichiátriai intézményeken kívüli elterjedése most vált időszakos, részben az egyetemi képzésnek tulajdoníthatóan, részben annak a szándéknak megfelelően, hogy a megelőzésben, az oktatási, nevelési intézményekben dolgozók legyenek birtokában e szemléletnek.

Magyarországon lelki egészségünk ápolásának még kevésbé ismert formája a művészetterápia. Az Egyesült Államok és Németország területén a művészetterápia az óvodák és iskolák tanmenetének része a mozgás, a zene és a képzőművészetek területén.

A képzőművészetterápia az ember imaginatív természetéből indul ki. Ezen a képi gondolkodásmódot, a fantázia vizuális megjelenését, vagy például az álom-

SASVÁRINÉ SZABÓ KLÁRA

munkát értjük, amely szintén képekben jelentkezik. A képi kifejezést kevésbé tudjuk kontrollálni, mint a verbálisat, így több lehetőséget ad arra, hogy mélyebben, őszintebben feltárjuk vele pszichés folyamatainkat.

A művészetterápia egyéni vagy csoportterápiás keretek között az alkotásra helyezi a hangsúlyt. Az alkotás folyamán lehetőségünk van megismerni saját megismételhetetlen lényünket. Arra az alapélményre épít, hogy mindenki saját maga alakítja lehet. A művészi munkában a „belső” és a „külső” összehangolódik, és így mint egy képernyőre kivetülnek lelki tartalmaink, mozgásaink. E munka folyamán „belső rendezetlenségeink” is kívültre helyeződnek, és a kész alkotás tárgyasítja, megtartja érzéseinket.

Ennek egyrészt fájdalom- és feszültségcsökkentő hatása van. Másrészt a folyamat második részében alkotó és alkotás kapcsolatba lép egymással, ami különleges lehetőségeket ad arra, hogy rátekintsünk belső tartalmainkra. Az önreflexió segítségével átélni, rendezni és feldolgozni tudjuk belső élményeinket.

Kinek segít a művészetterápia?

Ajánlott minden nehezen elfogadható állapot elviselésében és feldolgozásában, amit reánk szabott az élet. Gyermekkortól az idős korosztályig számos területen jól alkalmazható a módszer. Fontos a bűnelkövetőknek és az áldozatoknak az átélt agresszió és trauma feldolgozásában. A megelőzés mellett a már megtörtént bűneseteknél, a büntetésüket töltő bűnözőknél is hatékony terápiának bizonyulhat.

Egyéni és csoportformában a művészetterápia kiépíthető a pártfogói felügyelettel – akár országos hálózattal. Segít megbirkózni olyan mentális problémákkal, mint a kriminalitás területén lévő magatartászavarok, drogabúzusból eredő bűnelkövetés, a hiperaktivitás, figyelemzavar, szorongásos tünetek, patológias kórképek, mint a skizofrénia, amelyek aránya az elmúlt évek felmérései szerint világszerte emelkedett.

A terápiás munkát megfelelően képzett, diplomás szakemberek végezhetik.

Minthogy a pszichiátria területén régóta eredményesen alkalmazott a módszer, ennek széles körű terjesztése indokoltá teheti a lelki traumán átesett, súlyosan traumatizált áldozatok megsegítését is. A mérhető eredmények minden tudományterület sarkalatos pontjai, hiszen az olvasó, az új szemlélettel találkozó számára az eredmény, a változás, a hatás a legmeggyőzőbb érv. A pszichiátriai szakirodalom bőven utal a pozitív változások eredményeire.

Ha most megvizsgáljuk a frusztráció, a szorongás, a kötődés és az agresszió összefüggéseit és a hozzájuk kapcsolódó érzelmeket, állapotokat mint a félelem, a

bizonytalanság, elutasítás, kirekesztettség és a harag, valamint a művészterápia gyakorlati alkalmazását, láthatjuk, mennyire fontos, hogy „kifessük magunkból” dühünket, kétségbeesésünket, hiányállapotainkat. Ha nem várjuk meg, míg szorongásunk növekszik, ha teszünk azért, hogy elviselhetetlen feszültségeink oldódjanak, hogy elfojtott indulataink, feldolgozatlan traumáink szocializált, értéket teremtő műalkotások által lassan napvilágot, sokat tettünk önmagunkért és embertársainkért.

Az alkotás örömen túl lesznek, akik pozitív visszajelzést adnak, megoszadják velünk hasonló érzéseiket, ezáltal lelki fájdalmaink, izolációnk csökken, önértékelésünk növekszik. A művészek intuitív módon érzik ennek szükségét és hasznosságát, érzik a bennük zajló katarzist, az alkotás öngyógyító hatását. Példaként szolgáljon, hogy „*Michelangelo da Caravaggio (1571–1610) kötekedő, bűnöző személyiség, volt, agresszivitása képein is kifejeződik*”¹. Szerencsés volt, mert megtalálta azt az utat, hogyan szublimálja a benne rejlő agressziót. Ugyanakkor a művész képi, tárgyi megjelenítő képességével, rajzával, festményeivel, szobraival bepillantást enged belső énjébe, saját lelki működésének komplexitásába.

Miért a művész és csak a művészet közegeiben képzelhető el számára megoldások az élet nehézségeire és konfliktusaira? *Jeremy Irons* színművész nyilatkozta a következőket: „*A színpad felszabadítja az érzelmeid, úgy, ahogy az életben nem mersz érezni. Felszabadít a szerepeid megformálása által.*”² A mű funkciója a művész életében sokoldalú lehet: „*jelentheti az elviselhetetlen feszültség feloldását, de lehet a büszke önfelmagasztalás forrása, vagy védekezés a félelmei ellen, mert félhetünk, hogy elveszítjük az élet és önmagunk felett az uralmat [...]* A művész belső konfliktusainak megoldására és beteljesülhetetlen vágyainak levezetésére neurotikus tünetek helyett műalkotásokat hoz létre. A művészi alkotás folyamatában valamiféle mechanizmus munkál, amely lényeges vonásaiban azonos a pszichoanalízis alatt álló egyének szabad asszociációival.”³

Abból kiindulva pedig, hogy mindannyian a kreativitás lehetőségét magunkban hordozva születünk, lehetőséget kell teremteni az egyén számára – hiszen sokan vannak, akik már elfelejtették – szunnyadó kreativitásuk újraélesztését. A művészterápia története éppen azt igazolja, hogy az emberek érzelmeik által történő kifejezésvágya utat tör. Jelen korunkban közeledés, elfogadás mutatkozik az akadémikus művészet, az outsider art, az önmagukért alkotni vágyók és a tudományok (lélektan, kriminológia, szociológia) területein. Nem véletlen, hogy új összefüggések, követendő példák látnak napvilágot.

1 Hárdi István: Az agresszió világa. Medicina Kiadó, Budapest, 2000, 87. o.

2 Varga Zoltán: Az álomvászontól a filmvászonig. Onirológia és filmelmélet. Világosság, 2006/4., 36. o. <http://www.vilagosság.hu/pdf/20060717121638.pdf>

3 Hauser Arnold: A művészettörténet filozófiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978

Történeti áttekintés

A régóta csodált Altamira-barlang festett bölényeiről nemrég vált köztudottá, hogy a szorongások levezetéseként készültek. A képi ábrázolás egyidős az emberiséggel, megelőzte az írásbeliséget.

Kiderült, hogy az emberek által évezredek óta kultúrájuk részeként megélt zene, tánc, festés, lelket gyógyító, közösséget építő, élni akarást segítő, örömet nyújtó hatású egyszerre.

Mindezt Arisztotelész a katarzissal magyarázza.

A katarzis Arisztotelész szerint a tragédia folyamán a főhősben és a nézőben bekövetkező megrendült, emelkedett, megtisztult lelkiállapot. Nem más, mint a lélekben végbemenő megtisztulás: amikor a feszültséget okozó érzések feloldódnak.

Bár Cesare Lombroso (1835–1909) pszichiáter torinói gyűjteménye igen jelentős volt, mégis a betegek művészeti alkotásainak gyűjteményes, tudományos feldolgozása Hans Prinzhorn (1886–1933) német pszichiáter nevéhez fűződik⁴. A Heidelbergben kiállított képeket, textíliákat, szobrokat több híres avantgárd művész is tanulmányozta.

Pécsett Reuter Camillo 1918 és 1946 között gyűjtötte és tanulmányozta a páciensek képeit.

Jakab Irén (1921–) pécsi pszichiáter publikált a képi pszichopatológiáról, 1956-ban jelent meg *Pszichopatológiai művészet* című publikációja Martyn Ferenc festőművész interpretációjával.

Az *art brut* elnevezés Jean Dubuffet (1901–1985) francia képzőművésztől ered. Ő kezdte el gyűjteni a gyermekek, börtönlakók, hajléktalanok, lelki betegek alkotásait, azzal a szándékkal, hogy bemutassa a klasszikus, konvencionális művészeknek a szabad önkifejezésen alapuló alkotásokat. 1949-ben a párizsi René Droun Galériában mintegy kétszáz munkából álló kiállítást rendezett. A kulturális művészet helyett *Nyers művészet* című írásával indította el az *art brut* irányzatot, amelynek megkoronázása volt a ma is megtekinthető Collection de l'Art Brut múzeum és kutatási központ Lausanne-ban.

Sokféle irányzat és terápiás iskola foglalozik Freud óta az emberiség megsegítésén. Léteznek tudományosan megalapozottak és az ezoterika irányából érkező elméletek. Van úgy, hogy elengedhetetlenül fontos a gyógyszer, adott esetben a kórházi kezelés. Megannyi terápiás irányzat alkalmazására kerül sor adott helyzetben, de a művészetterápia akár fő, akár kiegészítő terápiaként olyan korai preverbalis élményekre, kapcsolatokra, traumákra világíthat rá, ami elengedhetetlen

⁴ Hans Prinzhorn: *Bilderei der Geisteskranken*. Springer, Berlin, 1922

az ember önismeretében, a betegség diagnózisában, és a terápiás munkában, a gyógyításban és a személyiség struktúrájának változásában.

Napiainkban a művészetterápia már nem csak a pszichiátriai intézmények gyógyításban, rehabilitációban bevált módszere.

Cél, hogy minél általánosabb és elfogadottabb legyen a mentálisegészség-velemben, elterjedésével fejleszthetővé váljon az emberek pszichológiai kultúrája, a művészetek iránti fogékonysága és kreatív hajlama.

Művészet-pszichoterápia

Az alkotásnak mint az önkifejezés egyik kreatív formájának nemcsak a patológiás, hanem az egészséges személyiség megőrzésének meghatározásában, fejlesztésében is szerepe van.

„A katarzis-élményre épülő művészet-pszichoterápiás módszer az analitikus pszichológiára és az analitikusan orientált csoportterápiára épül.”⁵

Célja, hogy a személyiségfejlődés fázisai utáni sorsfordulóknál fellépő kapcsolati mintázatok, konfliktusok a zene, vers, imaginatív kép segítségével az alkotófolyamat által szimbolikus úton megjelenjenek és feldolgozhatók legyenek. A terápiás folyamatban az alkotás tükröt tart az alkotó és a terapeuta elé, és segíti a szembenézést az aktuális vagy múltbeli konfliktus okozta komplexussal. A szimbolikus formában megjelenő komplexusok akadályozzák fejlődésünket. Az alkotásban érzelmileg telített ösképek formájában a megjelenítéssel és az utána következő feldolgozással utat nyit a fejlődésnek. A terápia éppen azzal gyógyít, hogy feszültségoldást hoz létre akkor, amikor az elfojtás a feszültséget rendkívüli mértékben felduzzasztotta.

A relaxált állapot segít a lelki ráhangolódásban, elősegíti az elakadt lelki és szomatikus funkciók fejlődését. Az alkotás pillanatában optimális – ekkor érvényesül a koncentráció és az ellazulás, a feszültség és az oldódás harmonikus hatása. Tudjuk, hogy relaxáció közben, az alkotómunka során az izgalmi szint alacsonyabb, ez kedvez az elsődleges folyamatoknak.

Beszéd helyett miért az alkotásban tükröződik a személyiség?

Legnagyobb mértékben az alkotás függ össze a projekciós mechanizmussal. Gyakran a fejletlen pszichés struktúrából adódik, hogy az egyén személyisége, éngyengesége nem teszi lehetővé a verbális megközelítést. Preverbális síkon jobban közölhetők a mélyen fekvő problémák. Az elfojtott érzelmek és tendenciák valóban

⁵ Antalfai Márta: Gyógyítás és személyiségfejlesztés vizuális művészet-pszichoterápiával. *Psychiatria Hungarica*, 2007/4., 276., 279. o.

egy új és megengedett tárgyra tolnak el. E szublimáció az alkotónak alkalmat ad az indulati feszültségek feloldására.

A lélektani munkához tartozik a szabad asszociáció, a játék a színekkel, vonalakkal – kicsit az absztrakt festőket követve. A cél nem az iskolai rajzolás és művészi ábrázolás.

Ebben a megközelítésben a terápia tágabb értelemben vett játékként is értelmezhető, ha a terapeuta segít a páciensnek a játékra való képessége kibontakozásában.

Az egyén így megtapasztalhatja kapcsolati kreativitását. *„A művészet-pszichoterápiában a grafikus kifejezés során az aktivitás nő és kreatív energia szabadul fel. Minél nagyobb a kreativitás annál pozitívabb a terápiás kimenetel.”*⁶ *„A betegek rajzai főként szimbolikusak és archaikus természetűek, a valódi szimbólum keletkezésének fő feltétele nem intellektuális, hanem indulati jellegű, noha létrejöttéhez intellektuális tökéletlenség is szükséges.”*⁷ Az érzések, impulzusok és konfliktusok képi lenyomatai fontos információt hordoznak a páciens állapotáról, fejlődési irányáról.

A mű manifest és latens mögöttese az álommunka sűrítésével és szimbolizálásával dolgozza fel a tudattalan mélyén fekvő problémákat.

Az alkotófolyamat hasonlít az álmodáshoz, ahol tudattalan tartalmak elevenednek meg a tudatos és a tudatelőtes kölcsönös működésmódjával, de az álomtól eltérően az alkotó tevékenységben az én megtartja felettük a kontrollt és átdolgozza őket. Mindkettőben a felszabaduló szabad asszociációk jutnak érvényre. Freud szerint a művész az elfojtás lazaságával sűríti és szimbolizálja a belső erőket, egyesítve az ösztön-én és az én erőforrásait.

Az alkotás folyamatával alakítjuk önmagunkat, dolgozzuk fel a tudattalanban rejlő konfliktusainkat. Az egyén irreális igényeit szublimálási képességei útján próbálja realitássá változtatni. A művész a lelki betegekkel ellentétben megtalálja a visszautat a valóságba. A szublimálás lényege abból áll, hogy az ösztönt megtisztítja „botránys” tulajdonságaitól. A pszichológia nagy jelentőséget tulajdonít a szimbólumképzésnek, a szimbólum a tudattalan specifikus nyelve, amelyet lefordíthatunk a tudat nyelvére, és értelmezhetünk. Az álomtevékenység pszichológiai eszközei hasonlítanak a művészet szimbolikus formáinak megjelenítéséhez. Technikailag is közősek a következők: a közvetett ábrázolás, a szimbolizálás, az áttételek, a sűrítés és az elsődleges és másodlagos kidolgozás, latens jelenségek. A hirtelen felbukkanó művészi gondolat is hasonlít a terápiában előforduló asszociációkhoz, illetve a szürrealizmus automatikus írásához.

6 Trixler Máttyás: A művészet-pszichoterápia lehetőségei a schizophrén pszichózisok terápiájában. In: Trixler Máttyás (szerk.): A schizophrénia pszichoterápiája. Pécsi Orvostudományi Egyetem Pszichiátriai és Orvosi Pszichológiai Klinika, Pécs, 1996, 107. o.

7 Ferenczi Sándor: Klinikai napló 1932. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 64. o.

Tárgykapcsolat-elméletek

A művészet-pszichoterápia folyamatában készült alkotások képesek rávilágítani az eredeti kötődések kapcsolati mintázataira, és a korrekzív emocionális élmény feldolgozásával, a terápiás áttételben eredményesen dolgozhatók fel a kapcsolat hiányosságai.

A tárgykapcsolat-elmélet a későbbi selfpszichológiai elméletekre épül, amelyek a személyiségfejlődésben a korai, preverbális időszak fontosságát hangsúlyozzák, kiemelve az anya–gyerek kapcsolat elsődlegességét⁸.

Harry Harlow kötődéskutató is az anyához való kötődés motivációját tartja elsődlegesnek. Az egyéves korra kialakuló biztonság, a belső reprezentáció egész életünkre kihat. Az ebben az életkorban kialakult kötődési mintázatok a felnőttkorban ismétlődnek. A bizonytalan, dezorganizált kötődésű gyermek, például bántalmazó szülőknél, a felnőttkori kapcsolatai választásában (barátok, partner) ismétlési kényszerei által ugyanazt a mintát követi; a viktimológia oldaláról tekintve ő maga hívja elő, hogy bántalmazott, kiszolgáltatott legyen.

Ebből is látható, hogy belső visszatartó, egyéni kontrollunk meghatározója: az erős ego; a jó önismeret; felelősségérzet; némi önuralom; az egyén az ellene irányuló agresszív hatásokkal szemben ésszerű és indokolt mértékig képes ellenállást tanúsítani; megfélemlő frusztrációtűrő képesség. Jelentős adatok szólnak amellett, hogy *„a biztos kötődés fokozza a self fejlődését, a belső biztosságot, az önérték érzését, az önbizalmat, a kialakuló self személyes erejét és az önállóság kialakulását”*.⁹ *„A viselkedések elsajátításában a belső visszatartásnak a külvilág negatív hatásaiával szemben meghatározó szerepe van a jó szülő–gyermek kapcsolatnak.”*¹⁰

A narcisztikus személyiségzavarban szenvedő páciensek sokszor bűnözéssel, addikciókkal (drog, alkohol, evés), perverziókkal pótolják önértékelésük hiányosságait.

A drogfüggőség hiányzó ürt tölt be a lélekben. *„Feltételezhető, hogy a drogfüggő elsődleges tárgya (anya vagy gondozó) nem volt képes betölteni a feszültség szabályozó szerepet, ami az idealizált tárgyban való traumatikus csalódáshoz vezet.”*¹¹

A drogot a személy arra használja, hogy betöltsen az ürt, amelyet az idealizált tárgy hiánya hagyott hátra. Olyan terápiás közeget kell teremteni, amelyben pótolhatók ezek a veszteségek. A self alapos megismerésén keresztül gondoskodni le-

8 Donald Woods Winnicott: *Játszás és valóság*. Animula Kiadó, Budapest, 1999, 111–113. o.

9 Peter Fonagy – Mary Target: *Pszichoanalitikus elméletek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 341., 220. o.

10 Korinek László: *Bűnözési elméletek*. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006, 124. o.

11 Heinz Kohut: *The Analysis of the self*. New York. Magyarul: *A self-analízise*. Animula Kiadó, Budapest, 2001.

In: Peter Fonagy – Mary Target: i. m. 208. o.

het a megnyugtatóról és a tükröző funkcióról, amelyek az internalizáción keresztül épülnek majd fel.¹²

Agresszió, drogmegelőzés és művészetterápia

Az agresszió az emberi lét kiküszöbölhetetlen eleme, mint a stressz vagy a frusztráció. Ezért is nagyon fontos, hogy megismerjük saját agresszióinkat. Az agresszív érzéseink és impulzusaink egészséges kifelé irányításának önmegerősítő funkciója van.

Az agresszív személyiségfejlődés egyik kiindulópontra lehet a frusztráció, amelyre a gyermekek agresszióval válaszolnak. A szavakban kifejezett támadások, sértések, az érzelmi, a fizikai bántalmazás, az elhanyagolás dachoz, kirekesztettséghez, szorongáshoz, agresszióhoz vezetnek. Az egyén kínzó szorongásai levezetésére agresszív készletekkel próbálkozik, amelyek megjelenhetnek tudatos és tudattalan fantáziákban, álmokban stb.

Szellemes *Ranschburg Jenő* hasonlata a fregolikabátról miszerint: az egyik oldalán a szorongás, ha kifordítjuk, a másikon az agresszió található. A pszichikumban létrejövő szorongásoktól, frusztrációktól, traumáktól elaborációval (feldolgozással) tud megszabadulni a kliens, miközben a társadalom számára is értékes dolgot valósít meg. Az elaboráció speciális fajtája a szublimáció, amely a művészi alkotásokban fejeződik ki. Az indulatok magas hőfokú energiája az emberiség részére értékes, egyedi és kimagasló produktumok hajtóerejévé tud válni.

Tudjuk, hogy az agresszió lehet hasznos, értékteremtő, megfelelő mederbe terelve pedig óriási hasznot hajthat a társadalom számára.

A kreatív alkotófolyamat képes átalakítani destruktív késztetéseinket konstruktív formává, kifejezéssé – sűrített, képi szimbolikus úton szublimáltan közvetíteni érzelmeinket.

Az agresszió prevenciója széles körű össztársadalmi feladat.

A társadalom nincs felkészülve az agressziókezelés problémáira. Ezt mutatják az utóbbi időben egyre gyakoribbá váló iskolai bántalmazások, tanárbántalmazások.

A család nevelő hatása csökken, az iskola maga is stresszforrás.

Ha elzáródnak az agresszív energiák kifelé irányulásának útjai, pusztítóan a saját testünk ellen fordulhatnak. Gyermekeknél és serdülőknél nem ritkák az auto-agresszív megnyilvánulások, amelyek önpusztításhoz, később pszichoszomatikus betegségek kialakulásához vezethetnek. A szenvedélybetegség korai felismerése, a későbbi alkoholizmus és a különféle drogok használatának megelőzése egé-

¹² Tényi Tamás: A pszichoanalitikus terápielmélet a legújabb csecsemő-megfigyeléses eredmények tükrében. In: Lukács Dénes (szerk.): Szeretet és harag az analitikus pszichoterápiában. Animula Kiadó, Budapest, 1997, 121. o.

szen fiatal életkorban kell hogy történjen. Ehhez nyújt segítséget a művészetterápiás szemlélet és módszer. Ha a szabadon áramló kreatív transzcendens energiáink elé gátat emelünk káros szenvedélyekkel, rabjai leszünk a drognak, alkoholnak, az evés- és játékszenvedélynek, előbb-utóbb romboljuk egészségünket, deviáns magatartással kárt teszünk önmagunkban és környezetünkben.

Ezért elsődlegesen fontos az önismeret! Példaként álljon itt *André Kosztolany* esete: *„A híres, Zürichben tanító és praktizáló Leopold Szonditól kértem tanácsot. Megkérdezte tőlem: Ki volt szadista az Ön családjában? Ne ijedjen meg, ezzel olyan valakire gondolok, aki különösen nagy energiával rendelkezett, és könnyen robbant. Természetesen az apám, válaszoltam spontán, szörnyűmód indulatos tudott lenni. Akkor Ön az apja természetét örökölte. Igen sok energiát szívott magába, amely szeretne kitörni, csak nem talál kiutat. Vannak dührohamai? Be kellett vallanom, hogy igen. Na látja. És mivel civilizált ember, természete harcol a felhalmozódott energia kitörése ellen, így lelki konfliktus lép fel. Ha Ön egy primitív ember lenne, azt tanácsolnám: vágjon fát, hajlítsen vasat, törjön követ! Ha a megfelelő korban lenne, azt ajánlanám: tanuljon sebészetet, ott vághatna. Így azonban azt tanácsolom: írjon!”¹³*

A képzőművészetterápia segít felismerni, beismerni és feladni a káros szenvedélyeinket. Olykor nehéz bátran szembenézni önmagunkkal, pedig a változtatni akarás ekkor dől el.

A személyiség fejlődése – bár kríziseken keresztül – változást hoz magával. A művészetnek így meghatározó szerepe van az egészséges személyiség feltérképezésében (diagnózisban) és az egészségmegőrzésben. A függőség sok veszélyt rejt magában. Az érett függés az értékválasztásainkért viselt személyes felelősséget jelenti. A drogambulanciákon lévő művészetterápiás csoportok lehetőséget adnak – a bizalmat építő közösség által – a talpra álláshoz.

A terápiás közösség a rajzolás, festés, éneklés, zenehallgatás, interpretációk által segít szembenézni a múlttal, haragunkkal, tehetetlenségünkkel, jövővel kapcsolatos félelmeinkkel, az elutasításokkal. Az alkotás és a csoporton belül megélt kapcsolatok átmeneti terében a felelősség, önmagunk megértése bizalommal transzformálódik. A csoportos tevékenység, az együttes élmény aktivizálja a résztvevőket.

A szimbólumokkal telt képek kuszált álomvilágot, kisiklott emberek vágytendenciáit, az alkohol realitást elfedő világát jelenítik meg.

Az alkotás során a műben való „megkapaszkodás” élni akarást fejez ki azért, hogy megmutathatóvá és értékessé váljanak belső reprezentációink.

¹³ André Kosztolany: Tözsdepszichológia. KJK, Budapest, 1992, 222. o.

Miközben alkotok, kataritikus erővel hatnak rám a kimondhatatlan, tudattalanból feljövő érzések. A színekkel, formákkal, vonalakkal – művészi előképzettség nélkül – szabadon kifejezhetem az éppen aktuális hangulatomat, a bennem munkáló sokszor elfojtott érzelmeimet, gondolataimat. Felöltötként, elfeledve a szabad alkotás örömet, sokunknak nehézséget okoz az első lendületes ecsetvonás, de bátortalan-ságunkat oldja a tevékenység közbeni elmélyülés. Mindinkább előtérbe kerül jobb agyféltekénk kevésbé kontroll alatti működése.

Az alkotó kreativitás örömforrás, visszahozza önfeledt gyermeki játékoságunkat, ami nagyon fontos a depresszió és szorongások enyhítésében. Az egyéni vagy csoportos művészeti tevékenység jó „ellenszere” az önértékelési zavaroknak, a közösségből való kirekesztettségnek, a múltban átélt traumák feldolgozásának.

A terápiás folyamat segít az önelfogadásban, én-erősítő hatású.

Az alkotó tevékenység türelmet, önmagunkban elmélyülést, a bizonytalanság helyett felelősségvállalást, bátor önmegmutatást jelent.

A kognitív folyamatokra ható részletező ceruzarajz fejleszti a figyelmet, fegyverzettséget ad például a hiperaktivitásban. Jó hatással van a hangulati labilitásra. Az alkotással és a befogadással járó katarzis megkönnyebbülést okoz, a közö-ség együttes elfogadó élménye gyógyító hatással van a lélekre.

Hogyan hat lelki életünkre a művészi befogadó folyamat?

„Minden egyes képbe az emberi pszichológia és emberi sors egy darabkája van be-zárva, egy darab bánat és öröm, ami az ősök korában számtalanszor előfordult.”¹⁴

A műalkotások befogadásakor (múzeumlátogatásnál vagy műalkotások másolá-sánál) fejlődik beleérző képességünk. A mű elemzése folyamán empatikus kapcsola-felvétel történik az alkotóval, annak self-struktúrájával és interszubjektív mezőjével.

A saját műalkotásra való reflexió a grandiózus self érzését indukálhatja, hiszen az alkotó saját magát adja bele az alkotásba. Miközben saját magára, műalko-tására reflektál, az anyafigura részéről áhitott empátiás reakcióit felválthatja a sa-ját magára (művére) való büszkeség; ez tulajdonképpen az alkotás narcisztikus megszállása, amely segít abban, hogy a páciens meghaladja azt az archaikus szintet, amikor szükségletei kielégítését egy rajta kívülálló anyafigurától várja.

Képes-e a műalkotással való találkozás (képzőművészet, költészet, dráma, tánc, zene) a befogadót korrekatív emocionális élményhez juttatni? A terápiában lé-vő két személy közötti közvetlen és „folyamatos gyógyító célú aszimmetrikus inter-

¹⁴ Edward Armstrong Bennet: Az igazi Jung. Animula Kiadó, Budapest, 1999, 79. o.

akció következményeként fellépő indulatátételnek melyek az érvényességi határai, ha kiterjesztjük ennek körét a mű és a befogadó közötti viszonyra¹⁵.

A múltban átéli kínzó élmény lassan feloldódik, és minőségileg megszelídül bennünk. A műalkotás a befogadónak is alkalmat ad indulati feszültségei feloldására. A feszültségre reagáláskor az agresszívenergia-gyűjtő medencéje lecsapolódik. A katarzis kiváltásakor a felgyülemlett agresszív indulatok más úton próbálnak távozni. A létrejött katarzis nemcsak megtisztító, de önerősítő is.

A projekció bár tudattalanul zajlik, lehetőséget ad arra, hogy érzéseket vetítsünk ki az adott műalkotásra. A mű terápiás hatása abban nyilvánul meg, hogy a bennünk lévő feszültségektől időlegesen megszabadulunk, vagyis „a katarzis azáltal gyógyít, hogy a tünet fenntartásához szükséges indulatmennyiséget, mely hamis utakra került és ott mintegy megrekedt normális irányba tereli, amelyen azután levezethető”¹⁶.

Azon felül, hogy az indulatok levezetése gyógyító, a feszültségtől való megszabadulás egyben örömteli megkönnyebbülést is jelent, a művészet egyben szabályozza az agressziókat is „lehetőséget teremtve egyben olyan kognitív és érzelmi erőforrásoknak, amelyeket az ember egyébként kevésbé vagy egyáltalán nem tudna kiaknázni”¹⁷.

Azonosulás azonban nincs empátia nélkül, és ennek mélysége függ az én szilárdságától, mert „aki nem biztos önmaga valóságában, az nem képes zavartalanul átadni magát a művészi élménynek, mert fenyegeti, hogy érzelmeinek realitását összetéveszti mindennapi élete realitásával”¹⁸.

Miként az alkotói folyamatot elősegíti a relaxált állapot, ugyanúgy a befogadás pillanatában is valamiféle ellazultság szükségeltetik a jobb azonosulás és beleélés érdekében. Tudjuk, hogy a ráhangolódás oly mértékű lehet, hogy felvesszük az előadó mimikáját, vagy utánzó mozgást végzünk például Picasso Vasaló nő című képét nézve¹⁹.

A jobb agyfélteke működése közben a megfigyelő mintegy belevetíti magát a tárgyba, úgy viselkedik, mintha az általa megfigyelt személy helyébe lépne. A művel való azonosulás alatt mind az introjekció, mind a projekció tudattalanul működik, az egyén képtelen lesz a külvilág és önmaga között határokat tartani.

Az átélés tisztulást, örömet és megkönnyebbülést hoz létre. A befogadó időlegesen megszabadul a benne lévő feszültségektől. A tünet fenntartásához szükséges indulatmennyiség normális irányba terelődik.

15 Halász László (szerk.): Művészetszichológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983

16 Sigmund Freud: Esszék. Gondolat Kiadó, Budapest, 1936, 339. o.

17 Halász László (szerk.): i. m.

18 Heinz Kohut: Introspektion, Empathie und Psychoanalyse. Frankfurt, 1977

19 Halász László (szerk.): i. m.

Míg a pszichoanalízisben az analitikus segíti az újrajátszást és az ismétlést, a műalkotás erre közvetlenül képes. Az elfojtott érzelmek – amelyek elfojtásuk miatt mérhetetlenül felduzzadtak, és feloldásuk ezért eddig lehetetlen volt – egy új és megengedett tárgyra tolnak el, tehát mindkét oldalról, az alkotó és befogadó oldaláról a mű lehetőséget ad az indulati feszültségek feloldására. „Ebből következően a művészetet fel lehetett használni bizonyos idegrendszeri betegségek gyógyítására”²⁰. A feszültség kisütése lelkiegyensúly-teremtő és önerősítő.

Az, hogy helyettünk kimondanak valamit a művek, amit mi magunk sem merünk megfogalmazni, az az azonosulás lehetőségét, élményét generálja a tárgy szemlélésében.

A műélvező képes a tárgyat élményszinten megismerni és átélni.

A festmény minden kommunikációs módszerek legtökéletesebb technikája.

Sokan vagyunk, akikhez közelebb áll a szavak nélküli kifejezőmód, könnyebb képpel, zenével, táncsal kifejezni önmagunkat, nehézségeinket, vágyainkat.

Íme, néhány idézet gyermek és felnőtt alkotóktól:

„Az alkotás számomra szórakozás, önismeret, kommunikáció, szabadság, önmegvalósítás, megkönnyebbülés.”

„A művészetterápia segítségével felismertem azt az ellentmondást, hogy megmutasam magam, közben minden erőmmel igyekeztem elrejtteni az érzéseimet, hogy sérülékeny belső világomat a külvilág számára elérhetetlenné tegyem.”

„Szembesültem az érzéseimmel, a gondolataimmal, a személyiséggemmel. Jó érzés, hogy nem kellett magamba fojtanom ezeket az érzéseket, ezáltal a szorongásom is folyamatosan csökkent.”

„úgy feltűntem, mint egy elem” (másodikos kisgyermek)

„Az ember több mint a látszat.”

„Végre önmagad lehetsz.”

„Ha a néző lelkivilága és az én gondolataim találkoznak, akkor jön létre az igazi alkotás, a katarzis.”

Zárógondolatok

Bízom abban, hogy – bár a tudomány új ismeretei sokszor nehezen jutnak el a gyakorlatba, de – a művészetterápia jól működő módszerét sikerül eljuttatnom azokhoz, akik a társadalomban az ifjúság problémáival foglalkoznak. Rendőrök, peda-

²⁰ Charles C. Baudouin: A katarzis. In: Halász László (szerk.): i. m. 331. o.

gógusok, pszichológusok, pszichiáterek összefogása, nyitottsága az új módszerek iránt új lehetőségeket ad a kezünkbe.

Nagyon sok e területtel foglalkozó szakember, bár látja a „tüneteket”, tanács-talan a kiváltó okokat illetően, és nem ismert számára például a művészetterápia mint lehetőség.

Napjaink válságos gazdasági helyzete, az emberek egzisztenciális bizonytalansága nehéz helyzet elé állítja a családokat. A gyermekbántalmazások, az érzelmi elhanyagolás, a halmozódó feldolgozatlan traumák otthon és az iskolában – mindannyiunk által jól ismert gondok.

Civilszervezetek állami intézményekkel összefogva próbálják széles körben tájékoztatni a közvéleményt a különféle módszerekről, ezek hatékonyságáról, eredményeiről. Célunk, hogy a problémás korosztály (legérzékenyebbek a serdülők), az alkoholizálók, a kábítószeresek, az antiszociális iskolakerülők megfelelő segítő ellátásban részesüljenek.

A felbomlott családi otthonból, rossz családi körülményekből származó, érzelmileg elhanyagolt gyermekek segítése fontos feladatunk.

Ezért hoztam létre az SK Relax Művészetterápiáért Alapítványt, amely a művészetterapeuták munkáját elősegítve teszi lehetővé támogató munkánkat a megelőzésben, terápiában és rehabilitációban, mind az oktatás, mind az egészségügy területein.

Hatékony módszert szeretnénk nyújtani a preventív munkában, a művészetterápia-oktatásban, akkreditált továbbképzéseken.

Alapítványunk célja, hogy filmen, tájékoztató kiadványokban, prezentációkon és csoportfoglalkozásokon mutassuk be, miként lehet az agresszió konstruktív, értékeremtő, nem csak pusztító. Ez lehet az agresszió megelőzésének haszna, hogy az ifjúság útja ne a bíróságra, a drogambulanciákba, rendőrségre, a kórházba vagy a börtönbe vezessen.

IRODALOM

André Kosztolány: Tözsdepszichológia. KJK, Budapest, 1992, 222. o.

Analfai Márta: Gyógyítás és személyiségfejlesztés vizuális művészet-pszichoterápiával. *Psychiatria Hungarica*, 2007/4.

Bálint Mihály: Östörés. A regresszió terápiás vonatkozásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967

Bálint Mihály: Tárgykapcsolat és én nevelés. In: **Vajda Zsuzsanna:** A pszichoanalízis budapesti iskolája és a nevelés. Sik Kiadó, Budapest, 1995, 65. o.

Baudouin, Charles C.: A katarzisz. In: **Halász László (szerk.):** Művészetpszichológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 331. o.

Benet, Edward Armstrong: Az igazi Jung. Animula Kiadó, Budapest, 1999

- Ferenczi Sándor:** Klinikai napló 1932. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996
- Fonagy, Peter – Target, Mary:** Pszichoanalitikus elméletek. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005
- Freud, Sigmund:** Esszék. Gondolat Kiadó, Budapest, 1936
- Halász László (szerk.):** Művészetszichológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983
- Hárdi István:** Az agresszió világa. Medicina Kiadó, Budapest, 2000
- Hauser Arnold:** A művészettörténet filozófiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978
- Kohut, Heinz:** The Analysis of the self. New York, 1971
- Kohut, Heinz:** Introspektion, Empathie und Psychoanalysis. Frankfurt, 1977
- Kohut, Heinz:** A szelf analízise. Animula Kiadó, Budapest, 2001. In: **Fonagy, Peter – Target, Mary:** i. m. 208. o.
- Korinek László:** Bűnözési elméletek. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006
- Tényi Tamás:** A pszichoanalitikus terápiaelmélet a legújabb csecsemő-megfigyeléses eredmények tükrében. In: **Lukács Dénes (szerk.):** Szeretet és harag az analitikus pszichoterápiában. Animula Kiadó, Budapest, 1997, 121. o.
- Tényi Tamás – Trixler Máttyás:** A megértés modelljei a pszichiátriai művészetben In: **Fodor Ildikó (szerk.):** Félelmek és boldogságok. Devi Art Alapítvány, Pécs, 1998, 75. o.
- Trixler Máttyás:** A művészet-pszichoterápia lehetőségei a schizophrén pszichózisok terápiájában. In: **Trixler Máttyás (szerk.):** A schizophrénia pszichoterápiája. Pécsi Orvostudományi Egyetem Pszichiátriai és Orvosi Pszichológiai Klinika, Pécs, 1996, 107. o.
- Varga Zoltán:** Az álomvászontól a filmvászonig. Onirológia és filmelmélet. *Világosság*, 2006/4.
- Winnicott, Donald Woods:** Játsszás és valóság. Animula Kiadó, Budapest, 1999

TÓTH MARIANN

A depresszió és az étellel való elégedettség változásai a börtönidő függvényében

Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai

„Európában újra napirendre került a börtönreform kérdése. Tagadhatatlan, hogy már a század eleje óta többféle javítást hoztak be a fegyházak kormányzásába és kezelésébe, s különösen a foglyok [...] szükségletei és az emberesebb bánásmód tekintetében nagy haladás volt észlelhető a korábbi állapotokhoz képest. De tapasztalni kellett, hogy a penitentiárius (javításon, rehabilitáción alapuló) kezelés nem egyedül emberiség kérdése, s nem is szabad hogy csupán az legyen. A jobbitó törekvések egyáltalán nem fogyasztották a büntettek számát, sőt a kedvezőbb bánás inkább csak növelte a törvényszegések áramlatát. Az ennek meggátolására tett intézkedések tehát, mint a társadalom biztonságának és nyugalmának lényeges kérdései, parancsolólag követelték a megoldást.”¹

Tóth Lőrinc több mint 120 évvel ezelőtt megfogalmazott gondolatai óta nem sokat változott a társadalmi felfogás. A társadalom tagjai ma is azt várják el a büntetés-végrehajtási intézményektől, hogy védve érezhessék magukat a bűnelkövetőktől, valamint hogy a fogvatartottak kedvező pszichológiai változásokon menjenek keresztül börtönbüntetésük alatt, ami elősegíti a társadalomba való visszailleszkedésüket.

Magyarországon az elítéltek kétharmada visszaeső, ezt főként a rossz szociális háttérre, az alacsony intelligenciaszintre, a pszichopátiás és neurotikus személyiségre, a téves értékrendre vezetik vissza, de fontos szerepet tulajdonítanak a börtöntényezőknél is².

Az elítéltek mentális és fizikai állapota egyaránt nehézséget okoz a reszocializáció hatékony megvalósulása tekintetében. Egy 12 nyugat-európai országot és 23 ezer elítéltet érintő felmérés arra jutott, hogy a populáció 3,7 százaléka elmebetegségben, 12 százaléka depressziós tünetegyüttesben szenved, és 65 százaléka valamilyen pszichés rendellenességgel küszködik³.

1 Tóth Lőrinc: Emlékezések a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában. Akadémiai Értekezések, MTA, Budapest, 1886

2 Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Főiskolai jegyzet. Rejtillet Kiadó, Budapest, 2002

3 Seena Fazel – John Danesh: Serious mental disorders in 23000 prisoners: a systematic review of 62 surveys, Lancet, 2002. Idézi: Csetneky László: Pszichológiai munka európai országok börtöneiben. Belügyi Szemle, 2004/6., 103–114. o.

TÓTH MARIANN

A magyarországi börtönpopulációban a neurotikusok aránya hat és tíz százalék között mozog⁴.

Súlyos egészségkárosító hatásokkal járhatnak, egyebek között, a depresszió, a szorongás, a stressz mint a börtönbüntetés velejárója, és visszahatnak a mentális állapotra, valamint megakadályozzák a fogvatartottat abban, hogy a „túlélésen” kívül mással is foglalkozzon.

Nem mindenütt megoldott és nem azonos intenzitású a jelentős számban rászoruló elítéltek pszichológiai ellátásának feltétele. E pszichológiai feltételek mellett felvetődik a kérdés: mennyire hatékony a reszocializáció intézménye?

Boros János szerint az 1970-es évektől a börtönpszichológiának három nagy kérdésére kell választ találnia: Létezik-e általános börtönhatás, illetve ez különbözik-e a hosszú és rövid tartamú szabadságvesztés esetében? Másodsor: vannak-e a börtönnek olyan visszavonhatatlan negatív mentális hatásai, amelyek meghatározzák az elítéltek szabadulás utáni életét? Harmadsor: azok a negatív hatások, amelyekről számos kutatás szól, az összes fogvatartottra jellemzők-e, vagy csupán a rábók speciális csoportjaira?

Fontosnak tartom annak kutatását, hogy a börtönben milyen változásokon megy keresztül a fogvatartott az idő előrehaladtával. A kutatásokra hivatkozva vizsgáltam a depresszió, az étellel való elégedettség alakulását.

A börtönpszichológia és a reszocializáció intézményének ismertetése után rátérek a börtön fogvatartottra gyakorolt hatására, kiemelve a depressziót és az étellel való elégedettséget. A börtönpszichológia egyik fő kérdésére keresem a választ: miként hat a börtön a személyiségre, összefüggésben a letöltött és hátralévő idővel⁵.

A reszocializáció

A reszocializáció komplex tevékenység, egyebek mellett pedagógiai, jogi, egészségügyi, szociológiai vonatkozással is bír. Érvényesítésekor folyamatosan figyelemmel kell kísérni ezekben a tudományterületeknek az eredményeit, és fel kell használni a fogalmi és módszertani anyag gazdagítására⁶.

4 Boros János: A börtön hatása a fogvatartott személyiségére. In: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.): Emlékkönyv Vargha László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. PTE ÁJK, Pécs, 2003, 17–27. o.

5 Boros János: A hosszú távú szabadságvesztés hatása a fogvatartott személyiségére. Börtönügyi Szemle, 2005/2, 19–24. o.

6 Borbély László: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. Börtönügyi Szemle, 2006/4., 93–98. o.

A reszocializáció megvalósulása kialakíthatja, valamint erősítheti, a társadalom által közvetített értékek elfogadását.

A börtön speciális berendezése is hozzájárul a kedvező pszichológiai változások alakulásához. Az 1993-as, 1996-os jogszabályok humánusabbá tették a börtönviszonyokat. Megteremtették a kapcsolattartás lehetőségét például a telefonálás bevezetésével. A munkavégzést az elítélt felhasználhatja arra, hogy pénzt keressen, lekösse magát, és javuljon az önbecsülése. Az elítéltnak továbbá lehetősége van a tanulásra, továbbképzésre, ez szintén növelheti az önértékelését. A szabadidő eltöltésében kiemelt szerepe van a tévénézésnek, amely a társadalmilag fontos értékeket közvetíti az elítéltnak. A reszocializáció egyik formája a különböző öntevékeny kulturális csoportokhoz történő csatlakozás is. A Bv.tvr.⁷ szerint a büntetésüket a legsúlyosabb, fegyház fokozatban töltők például öt évnél hosszabb büntetés letöltése után, szabadulásuk előtt legfeljebb két évvel ilyen lehetőségeket kínáló „átmeneti csoportokba” kerülhetnek. Lehetőség van a vallásgyakorlásra, amelyet sok fogvatartott végez pszichés állapota stabilizálásához.

A reszocializáció megvalósulásában rendkívüli jelentőségű a nevelők munkája: folyamatosan értékeli az elítéltek életvitelét, hozzák a kinti világ híreit, segítik a kapcsolattartást a családtagokkal, intézik hivatalos ügyeiket.

A lehetőségekhez képest sokan veszik igénybe a pszichológusok segítségét is, akik rendszeres pszichológiai vizsgálatokkal igyekeznek csökkenteni a hosszan tartó szabadságvesztésből adódó ártalmakat. Más okból eredő kisebb-nagyobb pszichológiai problémák kezelése szintén segítheti a személyiségjegyek kedvező változását.

Ezért a börtön szervezetét, belső életét úgy próbálják kialakítani, hogy elég motivációt nyújtson az alkalmazkodáshoz, a viselkedéskontroll fejlesztéséhez, ami a későbbi beilleszkedés lehetőségét kínálja.

Természetesen a mégoly ideálisan kialakítani próbált szervezet- és intézményrendszer sem tudja önmagában garantálni annak hatékony működését, hiába kezdődik a nevelési folyamat már a befogadáskor. Meghatározó informatív jelentőséggel bír, hogy az elítélt első büntényes vagy visszaeső, először van börtönben, vagy már nagy tapasztalatra tett szert, ugyancsak fontos tényező iskolai végzettsége, szakmája, családi állapota, továbbá hogy volt-e elmebetegségben, alkoholista-e, vagy szenved-e személyiségzavarban. Ám a nevelési terv előkészítése előtt fel kell mérni az elítélt teherbírást is. Az optimális terv nem terheli túl az elítéltet, próbatételt jelent, de nem hagy teret az unatkozásra, vagyis megvalósulásához szükség van az elítélt aktív közreműködésére.

⁷ A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr.

A befogadáskor figyelembe kell venni a pszichológiai vizsgálatokból kiderülő önértékelés-csökkenést, a szorongó és depresszív magatartást, és a beszélgetés folyamán segíteni kell neki ezek megváltoztatásában. A hangsúly az elítélt aktivitásán, vagyis motivációján van.

A szabadulásra előkészítésnek jelentős szerepe van a reszocializációban, ezért már a befogadáskor el kell kezdeni. Az úgynevezett treatment-program kialakításakor figyelembe kell venni a társadalomba való beilleszkedést elősegítő tényezőket. Az oktatás, szakképzés, munkavégzés olyan készségeket alapoz meg, amelyek elősegítik a társadalomba való visszailleszkedést, kiegészítve olyan ügyességfejlesztő tréningekkel, amelyek a mindennapi életben való eligazodásban segítik az elítéltet (például hogyan kell viselkednie a munkaközvetítőben). A kezelés fontos része a szociális kapcsolatok fenntartása is. A konfliktus gyakran igényli a pszichológus munkáját, hatékony módszer a családterápia, vagy az eltávozás engedélyezése.

A börtönben inkább csoportos foglalkozásokat alkalmaznak, nemcsak takarékossági okokból, hanem a társas hatás pozitív tényezői miatt. A börtönben kialakult szubkultúra azonban ellenkező irányba is hathat.

A pszichoterápia szabályai azonban nem érvényesülhetnek ugyanúgy, mint a kinti életben. Eleve megkérdőjelezhető az önkéntesség megléte, de az érzelmileg támogatott önkéntesség, például a terápia hatására, később kialakulhat. Az önkéntességhez hasonlóan a motiváció sem egyforma mértékű. A börtönben nagy probléma az elítélt bizalmatlanságának feloldása. A titoktartás sem valósulhat meg, ezért a terápia megkezdése előtt közölni kell az elítélttel, hogy a titoktartás mely esetekre terjed ki.

Mivel az összearzárság miatt a börtöncsoportokban gyakran sérül a titoktartás, ezért fontos a terapeuta direktebb részvétele a csoporttörténekek elemzésében.⁸

Márpedig az elítéltnak nagy szüksége lehet arra, hogy beszélhessen a büntetéséről, dühéről, a börtön azonban bünteti a düh érzését, és az elítélt attól is jogosan tarthat, ha kifejezi őszinte haragját, veszélybe sodorhatja feltételes szabadságra bocsátását.

A börtön hatásai

A Zimbardo által 1973-ban végzett híres kísérlet⁹ azért volt mérföldkő a börtönpszichológiában, mert az első olyan kísérlet volt, amely a börtön személyiségre gyakorolt

⁸ Boros János – Csetneky László: i. m.

⁹ Philippe Zimbardo: *The Psychological Power and Pathology of Imprisonment*, 1971, p. 3. Idézi Elliot Aronson: *A társas lény*. KJK, Budapest, 1987, 50. o.

rolt hatását vizsgálta. A kísérletet a hatodik napon be kellett fejezni, mivel a foglyok egy része depressziót, szorongást, idegkimerültséget mutatott, más részük „institutionalizálódott”, vagyis oly módon szokott hozzá az intézmény rendjéhez, hogy gondolataik, viselkedéseik, érzelmeik csak a börtönre terjedtek ki¹⁰. A kutatás fő tanulsága az volt, hogy szigorú börtön hatására jelentős depresszió, szorongás alakul ki. A múlt század közepén a kutatók elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a börtön hatására a fogvatartottak megöriülnek, vagy öngyilkosok lesznek. A mostani kutatások azt igazolják, hogy a neurotikus tünetek főként a börtönbüntetés megkezdésekor jelennek meg. Ilyenek a szorongás, a labilitás, érzékenység, kényszeresség, félelmek, kisebbségi érzés, alkalmazkodási zavarok, befelé fordulás, levertség, sírás, öngyilkossági gondolatok. Ez egyfajta megküzdés is, hiszen az elítélt azt várja társaitól, hogy türelmesebbek, kedvesebbek legyenek vele, így a betegserepbe menekül, amikor a börtönkörnyezet nem lesz vele toleránsabb, túlkompenzálja betegségét¹¹.

Depresszió a börtönben

A börtönpсихológia megközelítése felől a depresszió jellegzetes tünetei, hogy a fogvatartott ürességet, helyzetéből adódóan elutasítottságot él meg. Düh és szorongás gyötri. Az érdeklődés elvesztése a reszocializáció megvalósulását szolgáló motiváció hanyatlásához vezet. Scott és *mtsai* az akarat bénultságaként említik ezt az állapotot. Az elítélt tevékenység szintje redukálódik, inkább egyedül szeretne lenni, sokat fekszik. Rossz véleménnyel van önmagáról, alacsonyabb rendűnek, néhányuk gonosznak tartja magát. Gyakran előfordulnak étvágy- és alvászavarok¹².

A depresszió szociokulturális magyarázata értelmezési lehetőséget nyújt a börtönben lévő depresszió gyakoriságának, hiszen az embereket körülvevő szociális környezet hatással van a depresszió kialakulására. A kutatók összefüggést találtak a társas támasz szegényessége és az unipoláris depresszió között, és azt is megállapították, hogy az elszigetelt vagy intimitást nélkülöző emberek stressz hatására depressziósok lesznek¹³. Mindezek alapján nem nehéz belátni, miért találunk olyan sok depressziós fogvatartottat. Családjuktól elszakítva, a társadalomtól elszigetelve élnek, és folytonos stressznek vannak kitéve.

10 Boros János – Csetneky László: i. m.

11 Uo.

12 Jan J. Scott – Mark J. Williams – Aaron T. Beck: *Cognitive Therapy in Clinical Practice: An Illustrative Casebook*. Routledge, London, 1989

13 Paykel Eugene – Cooper Zafra – Ramana Rajini – Hayhurst Hazel: Life events, social support and marital relationships in the outcome of severe depression. *Psychological Medicine*, January 1996, pp. 121–133. Idézi: Boros János (2002): i. m.

A stresszhatások már a börtön előtt, a büntetőeljárás folyamán érzékelhetők. A nyomozás, a vádemelés, a tárgyalás, az ítélet mind nagy hatással van a bűnelkövetőre.

A börtönbüntetés tényleges megkezdésekor, a kutatások eredményei szerint, mindenkinél megnő a depresszió, a szorongás, és csökken az önértékelés. Zamble és Porporino 1990-es kutatásában¹⁴ azt találta, hogy a vizsgálati minta 35 százaléka enyhe, tíz százaléka jelentős depressziót mutatott. A következő kutatásokat Boros János foglalja össze¹⁵. Richter, Scheurer és Kroeber 1991-ben a fogvatartottak 22 százalékánál mutatott ki közepes vagy súlyosabb depressziót a büntetés kezdeti szakaszában.¹⁶ Boothby és Durham Illinois állam 14 börtönében végzett kutatást 1999-ben, és a vizsgált populáció 39 százaléka volt enyhén vagy közepesen, 13 százalékuk pedig súlyosan depressziós. Ugyanebben a kutatásukban a szorongás és az önértékelés is alacsonyabb volt a normál mintaátlagnál.¹⁷ Ám egyes kutatások szerint a kezdeti pszichés distressz a fogvatartottak nagy részénél fokozatosan csökken, majd megszűnik. Rasch¹⁸ és Sapsford¹⁹ a szorongás, a depresszió és az érzelmi zavarok csökkenését észlelte a büntetés előrehaladtával. A börtönbe történő befogadás után ötféle hónappal az elítéltek fokozatos javulást mutatnak.

Tehát a kutatások alapján a többség állapota a depresszió és szorongás szempontjából az idő előrehaladtával javult, de voltak olyan elítéltek is, akiknek nem változott az állapotuk, sőt a korábbihoz képest romlott.

A börtönbüntetés pszichológiai kockázati tényezői az erős és hosszan tartó ki-látástalanság, a szociális depriváció, az identitásban való bizonytalanság, az önbecsülés elvesztése, valamint a bűnösség és a szégyen átélése. Ezek még a börtönbüntetés előtt elindulhatnak, és a befogadás után számos negatív tényező kiegészíti, például a bírósági eljárás kedvezőtlen kimenetele, a külső kapcsolatok megszakadása, a speciális évfordulók, a látogatásokon szerzett kudarcélmények, erőszakosság, szexuális bántalmazás átélése²⁰.

14 Edward Zamble – Frank Porporino: Coping, imprisonment, and rehabilitation. *Criminal Justice and Behavior*, no. 17, 1990, pp. 53–70.

15 Boros János (2005): i. m. 19–24. o.

16 Paul Richter – Heinz Scheurer – Hans-Luswig Kroeber: Zur Messung von Depression bei Straftaten. *Zeitschrift für Klinische Psychologie, Psychopathologie und Psychotherapie*, nr. 39., 1991

17 Jennifer L. Boothby – Thomas W. Durham: Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. *Criminal Justice and Behavior*, no. 26., 1999

18 Wilfried Rasch: The effects of indeterminate sentencing: a study of men sentenced to life imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, no. 4., 1981

19 Roger J. Sapsford: Life-sentence Prisoners: Psychological Changes during Sentence. *British Journal of Criminology*, vol. 18., 1978

20 Cseteky László (2004): i. m.

A férfiak még rosszabbul viselik, ha elveszítik a kontrollt a saját életük felett. Ha úgy érzik, hogy tehetetlenek sorsuk irányításában, ingerlékenyvé, nyugtalanná, agresszívvá válnak, és nincs reális képük a tekintetben, hogy segítségre lenne szükségük. Láng Károly a következő tüneteket emeli ki a férfidepresszióban: alacsony toleranciaszint, a kívülágra irányuló agresszív viselkedés, csökkent impulzuskontroll, antiszociális viselkedés, időszakos dühkitörések, regresszió, csökkent önértékelés, elégedetlenség, abúzusra való hajlam. A leggyakoribbak ezek közül az agresszivitás, a türelmetlenség és az alacsony impulzuskontroll.²¹

A börtönben tapasztalható depresszió gyakran pszichoszociális és egzisztenciális problémákon alapszik, ezek megoldására börtönkeretek között kevés esély van. A legfontosabb probléma a külső személyekkel való kapcsolat elvesztése. Általában is a külső élettől való megfosztottság okozza a legnagyobb frusztrációt, nagyobb mértékben, mint a belső börtönülethez való alkalmazkodás, az érzelmi stabilitás elvesztésétől való félelem, az önbizalom elvesztése, vagy az öngyilkosság elkövetésének veszélye²².

Az étellel való elégedettség hanyatlása

A kutatások azt mutatják, hogy a demográfiai változók általánosságban nincsenek hatással a szubjektív jóllétre, csak akkor, ha a körülmények extrém mértékben befolyásolják a szükségletek kielégítését. Ilyen extrém körülmény lehet a börtön is, amely elsősorban nem a vegetatív szükségletek kielégítését akadályozza – habár kielégítésük ideje szabályozott –, hanem olyan szükséglet kielégítését, mint például a megbecsülés és az önértékelés. A szubjektív jóllét fő meghatározója, egyes pszichológusok szerint, az étellel való elégedettség, ezt boldogságként is azonosítanak.

Ed Diener, az SWLS (Satisfaction With Life Scale; szubjektív jóllét-skála) megalkotója a téma három fő megközelítési módját határozta meg. Az *elsőben* a jóllét meghatározóinak külső kritériumokat, főként szociális kritériumokat tekint, mint jövedelem vagy életminőség. A *másodikban* az étellel való elégedettség szubjektív mértékét tartja meghatározónak. A *harmadik* megközelítés a pozitív és negatív érzelmi állapotnak arányából indul ki²³.

Ma a szubjektív jóllétnek három fő összetevőjét tartják számon, ezek a pozitív érzelem (*positive affect*), mint a kellemes érzelmek, öröm és boldogság érzése; a

21 Zoltán Rhimer – Wolfgang Rutz: Suicide rate, prevalence of diagnosed depression and prevalence of working physicians in Hungary. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, no. 88., 1993, pp. 391–394. Idézi Láng Károly: Depresszió és öngyilkosság a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 2004/6., 137–146. o.

22 Timothy J. Flanagan: The Pains of Long-term Imprisonment. A Comparison of British and American Perspectives. *British Journal of Criminology*, vol. 20., 1980. Idézi Láng Károly: Uo.

23 Ed Diener: Subjective Well-being. *Psychological Bulletin*, no. 95., 1984, pp. 542–575.

negatív érzelem (*negative affect*), mint a kellemetlen érzések, szomorúság és félelem érzése; és az étellel való elégedettség (*life-satisfaction*). Mindez olyan kognitív rendszer, amely teljes mértékben áthatja a személy életét.

A közelmúltban bekövetkezett negatív események és változások kihatnak a szubjektív jóllétre.²⁴ Ed Diener 1984-ben megfogalmazta, hogy a szubjektív jóllét fontos előfeltétele az életcélok elérése, ez azonban a börtönben akadályoztatva van. A humanisztikus pszichológia is az értelmes élet meghatározójának tekinti az önünkkel kongruens célok kitűzését és ezek megvalósítását, ez ugyanis meghatározza az önmegevalósításunkat és az elköteleződésünket.

Egyéb reszocializációra ható tényezők: deprivációk, formális jogok és szubkultúra

A deprivációk témájával számtalan kutatás foglalkozik. Zamble és Porporino 1988-as kutatásakor azt tapasztalta²⁵, hogy a legfontosabb depriváció a családtól és barátoktól való megfosztottság. Van néhány bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a családdal való kapcsolat fenntartása a börtönbüntetés alatt csökkenti a további bűnelkövetések számát. A külső szociális kapcsolatok fenntartása egyrészt erősítheti a belső lelki élet stabilitását, másrészt megnöveli a szabadulás utáni visszailleszkedés esélyét.

Az etikai kérdések tisztázását azért tartom fontosnak, mert hiányos megfogalmazásuk a reszocializáció ellen hat.

Bizonytalanságot, kettős helyzeteket szül a büntetés-végrehajtás etikája, mert az elítéltek elméletben sok mindenhez joga van, gyakorlatilag azonban semmihez. A büntetés-végrehajtás szervezetében működő intézetek és intézmények dolgozóinak etikai kódexe csak ajánlás. A kódexben ez áll: „*Nem tartalmaz kötelességeket és nem határozza meg azokat a normákat, melyek – írott – szabályokban leírtak és kötelezettséget rónak, nemteljesítés esetén szankcionálnak. Nem tartalmaz büntetéseket és olyan eljárásokat, melyeket normasértés esetére jogszabályok meghatároznak.*”²⁶ Mindegyik pont azzal kezdődik, hogy „ajánlott” vagy „helytelen”. Vétség esetén az etikai tanács felhívhatja a figyelmet a súlyos normaszegésre, de következményekre nem kell számítani. Legrosszabb esetben az etikai vétség elkövetőjének jövőbeni szakmai megítélését befolyásolhatja.

A börtönpszichológia etikája az előbbiekkal ellentétben sokkal több „engedményt” és kikaput kínálhat a kódex megszegésére. Bár a törvénykönyvben szere-

24 Eunhook Suh – Ed Diener – Frank Fujita. Events and subjective well-being: Only recent events matter. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70/1996., pp. 1091-1102., Idézi: Ed Diener: Uo. 34–43. o.

25 Edward Zamble – Frank Porporino: i. m.

26 A büntetés-végrehajtás szervezetében működő intézetek és intézmények dolgozó etikai kódexének bevezetője.

pel, hogy az elítéltnak mihez van joga, és mihez nincs, nincs sok lehetősége ezek gyakorlására. Az elítélt biztonságához való joga a börtönben oly módon nyilvánul meg, hogy joga van segítséget kérni, ha veszélyben érzi magát, de akkor még kevesebb sorsa lesz, mert mindez nem maradhat titokban, így társai is értesülnek róla. A segítségkéréssel az elítélt megsérti a börtönszolidaritás normáját.

Az elítéltnak joga van pszichológushoz, de sok börtönben még nincs szakember, és pénzhány miatt speciális csoportok sincsenek, így például a gyógyító-nelvelő csoportokban a skizofrén beteg egyenlő a drogfüggő beteggel.

Az öröknek, a rendőröknek nem tanítják, hogyan kell egy alukontrollált, erőszakos elítélttel szemben fellépni, és hogyan kell megkülönböztetni viselkedésüket az egyszer előforduló esettől.

Magyarországon a bűnözőt, a törvényszegőt erkölcsi fogyatékosnak minősítik. A bűnözés tömegszinten az alacsonyabb társadalmi osztályok jellemző viselkedésformája, így ők többszörösen olyan kisebbségi csoport lesznek, amelyik alacsony önbecsülésű emberekből áll. Az e terhekkel való megküzdés mellett nem tűnik könnyen megvalósíthatónak a reszocializáció.²⁷

Végül a börtön szubkultúrájának is jelentős negatív hatása lehet a reszocializációra, hiszen az elítéltek erősíthetik egymásban a társadalom igazágtalanságát, így a rendszer elleni agressziót és gyűlöletet.

Az elítélt megpróbál megfelelni a börtön szubkulturális normáinak, értékeinek, amelyeket a többi fogvatartottal közösen alakítottak ki. Tehát feltételezhető, hogy a fogvatartott norma- és értékrendszere megváltozik, legalábbis a börtönbüntetés idejére. Fontos kísérletnek tűnik e tekintetben Wheeler bírói attitűdökkel kapcsolatos vizsgálata. Azt találták, hogy a büntetés elején és végén pozitívabb, míg a büntetés közepén negatívabb volt a fogvatartottak bírói ítélettel kapcsolatos magatartása. Az eredményt azzal indokolták, hogy a büntetés elején és végén az elítéltek számára a szabad társadalom a referenciacsoport, míg a büntetés-végrehajtás közepén a börtönszubkultúra.²⁸

Harbrod²⁹ leírja azokat az értékeket, amelyek nagy szerepet játszanak a börtönszocializációban. Ezek: összetartozás és szolidaritás; hatalom és függetlenség; nyugalom; férfiaság; rabtárs kímélése; lojalitás; individualitás és személyiség. Ezek közül legfontosabb a szolidaritás, amely meghatározza a börtönben való viselkedést. Célja, hogy hatóság, felügyelet, vagy akár egy külső személy ne lásson be a szubkultúra életébe.

27 Boros János személyes közlése, 2006.

28 Satnton Wheeler: Social Organization in Correctional Communities. Washington University Press, 1958. Idezi: Borbély László: i. m.

29 Stefan Harbrod: Die Struktur des Gefängnisses. Stuttgart, 1967

A reszocializációt segítő személyzetnek viszont tudnia kellene a börtönben törtétekről, hogy szükség esetén közbeléphessen. Ennek hiányában a bántalmazott elítéltek folyamatos stressznek vannak kitéve, mert nem számíthatnak a külső személyzet védelmére. Így az energiát a túlélésre fordítják, nem pedig arra, hogy kedvező pszichológiai változásokon menjenek keresztül.

Kérdésfeltevések, hipotézisek

Az előbbiek alapján a kutatások arra engednek következtetni, hogy a depresszió, szorongás és stressz a börtönbüntetés velejárója. Ha az egész börtönbüntetés idejét veszem alapul, azt feltételezem, hogy a depresszió növekedni (ezzel együtt az étellel való elégedettség csökkenni) fog egyebek között a deprivációk, a szubkultúra, a börtönkörülmények, a börtön helytelen etikája miatt, amelyek az idő előrehaladtával fokozatosan hatnak a fogvatartóra.

Ezeknél a vizsgálatoknál szükséges az életkor, a nem, a családi állapot és a börtöntapasztalat kontroll alá vonása, mert befolyásolhatják az eredményeket. A szakirodalom szerint az idősebb, a börtönterepen tapasztalatlan, családos fogvatartottak nehezebben alkalmazkodnak a börtönkörülményekhez³⁰.

A második hipotézist arra az elképzelésre alapoztam, miszerint a depresszió különösen felerősödhet a börtönbüntetés végén, a bizonytalansággal való találkozás küszöbén. Egyebek között a sok elfecsérelt időről való számadás miatt, hiszen a fogvatartottak nagy része elvesztegetett időnek tekinti a börtönéveket³¹. A fogvatartottakat, nagy valószínűséggel, a szabadulás utáni beilleszkedés kétségei gyötrik.

Így a második hipotézis azt kérdésselvetést vizsgálja, hogy a szabadulás előtti időszakban növekszik-e az elítéltek depressziója.

Vizsgálat az elítéltek körében

Letöltött idő, hátralévő idő és börtöntapasztalat

A hipotéziseim teszteléséhez száz, börtönbüntetését töltő elítélttel folytattam le vizsgálatomat.

A száz férfi elítélt életkora 19 és 65 év között volt, átlag 31 évvel. Közülük mindössze kettőnek volt diplomája, a többiek nyolc osztályt végeztek, kiegészítve valamilyen szakmával. A legtöbben házastársi vagy élettársi kapcsolatban éltek.

30 Boros János [2002]: i. m.

31 Uo.

Vizsgálati személyek és módszerek

	N	minimum	maximum	átlag (%)	szórás
Letöltött idő (hónap)	100	1	96	20,90	18,355
Hátralévő idő (hónap)	100	1	64	14,97	12,404
Börtöntapasztalat (hónap)	100	1	322	40,86	53,871

A vizsgálatba vont elítéltek csoportja életkor, iskolai végzettség, valamint családi állapot tekintetében jól reprezentálja a magyar börtönpopulációt.

Vizsgálódásomat egy enyhített végrehajtási szabályok (evsz) alapján működő intézményben végeztem. A körlet nyitott, lehetséges az egyéni elhelyezés, az elítéltek tarthatnak maguknál pénzt, intézeten kívül dolgozhatnak, és rendszeresen elmehetnek „szabadságra”.

A kutatási kérdések megválaszolása érdekében két kérdőívet vettem fel. Az egyik a depresszió létezését, mértékét igyekszik feltárni, a másik az étellel való elégedettség felmérésének fontos vizsgálati eszköze.

Az úgynevezett Beck-féle depresszió-kérdőív, illetve annak rövidített változata a depresszió súlyosságának egyik legmegbízhatóbb mérési módszere, jól korrelál a pszichiáterek által végzett depressziósúlyossági becsléssel. Az eredeti kérdőív 21 tételes. A mérőeszköz magyar nyelvű rövidített változatát Kopp Mária és munkatársai fejlesztették ki kilenc tételre.³²

A jóllét mérése általában önbeszámolóra alapul kérdőívvel történik. Az étellel való elégedettséget leggyakrabban az SWLS-sel méri³³. Minden tétel nagy faktorsúlyú, és a teszt magas teszt–reteszt-stabilitást mutat. Öt állítást tartalmaz, amelyeket hétfokú skálán kell megítélni.³⁴

Eredmények, tanulságok

Az első hipotézist lineáris regresszióval vizsgáltam meg, egyrészt mert lineáris együtt állást kerestem a függő és független változók között, másrészt mert az egyes független változók önálló hatását akartam feltárni, kontroll alatt tartva a többi független változó hatását. A független változók közé soroltam azokat a változókat, amelyek befolyással lehetnek a függőkre: az eddig letöltött szabadságvesztést, a

32 Rózsa Sándor – Szádóczy Erika – Füredi János: A Beck Depresszió Kérdőív rövidített változatának jellemzői a hazai mintán. *Psychiatria Hungarica*, 2001/4., 384–402. o.

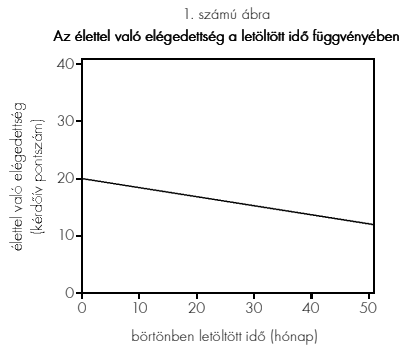
33 Ed Diener – Marissa Diener: Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 68., 1995, pp. 53–63.

34 Pikó Bettina: Egészségtudatosság serdülőkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002

szabadságvesztésből hátralévő időt. Kontroll alatt tartott változóként bevontam az életkort, a börtöntapasztalatot és a családi állapotot.

Az étellel való elégedettség változását a letöltött idő ($t = -2,123$; $p < 0,05$) negatív irányban magyarázza (1. számú ábra). A statisztikai elemzés a depresszió esetén nem mutatott ki tendenciózus változást, ennek oka lehet a hatás hiánya vagy az, ha a depresszió nemlineáris kapcsolatban van a letöltött idővel – néha növekszik, néha csökken.

Az étellel való elégedettség viszont folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott egészen a börtönbüntetés végéig. Erre az eredményre számos magyarázat szolgálhat. Kiemelném Ed Diener elméletét³⁵, aki kiemelte a célelérést mint az étellel való elégedettség egyik fontos meghatározóját. A börtönbüntetés keretét szab az egyszerű szükségletek kielégítésének is (például a fogvatartott mikor egyen, aludjon, és mennyit), de további szükségletek kielégítését is hátráltatja, sőt megakadályozhatja, mint a szeretet vagy az önmegvalósítás.

A második hipotézis tesztelésére a szabadulás előtti legutolsó időszak adatait vizsgáltam. Tekintve, hogy a szakirodalom nem ad támpontot ahhoz, hogy a büntetés vége felé esetlegesen bekövetkező változások mikortól kezdődhetnek, ezért többféle időintervallumot is vizsgáltam. A börtönkörnyezethez való hozzászokás ötféle hónapig tart³⁶. Ennek alapján feltételeztem, hogy a szabadulás előtti időszakban is hasonló intervallumban kell történnie a változásnak.

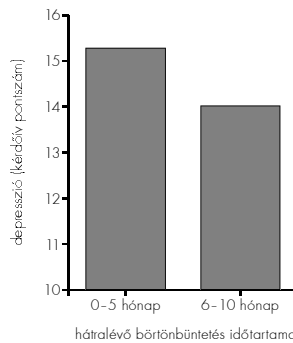
35 Ed Diener – Robert Emmons – Randy Larsen – Sharon Griffin: The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, vol. 49, no. 1., 1985, pp. 71–75.

36 Wilfried Rasch: i. m.

Összehasonlítottam az utolsó hat hónapot a megelőző hat hónappal, az utolsó öt hónapot a megelőző öt hónappal, illetve az utolsó három hónapot a megelőző három hónappal. Ennél finomabb felbontásra a mintám jelen hipotézisben használható részének mérete nem adott lehetőséget. Az összehasonlításokat többszempontos egyváltozós varianciaanalízissel végeztem el. A független változók az első hipotézisnél tárgyalattal azonosak voltak.

A szabadságvesztés végén jelentkező változás a depresszió esetén figyelhető meg. Az utolsó öt hónap és a megelőző öt hónap között jelentkezett különbség, ami a hátralévő idő fohatásának volt tulajdonítható ($F = 4,622$; $p < 0,05$). A depresszió magasabb a szabadlábra helyezést közvetlenül megelőző öt hónapban, mint az előtte lévő ötben (2. számú ábra).

2. számú ábra
A depresszió mértéke a hátralévő börtönbüntetés időtartamának függvényében

A mintavétel nem random módon, hanem az önkéntességre támaszkodva történt, ami befolyásolhatta a minta reprezentatív voltát, hiszen a résztvevők hasonló attitűdűek voltak. Az önkéntesség valóságos megkérdőjelezhető. Az elítéltek esetleg tarthattak attól, hogy ha nem jelentkeznek a kérdőívek kitöltésére, valamiféle hátrány érheti őket a későbbiekben, vagy ellenkezőleg, jutalomra számítottak a kutatásban való részvételükért.

Az olyan börtönnormák, mint a „Légy férfi!”, „Ne siránkozz!”, „Mindent ki bírsl!”³⁷ a kérdőív kérdéseire való őszinte válaszadás ellen hatnak.

³⁷ Boros János (2002): i. m.

A kutatás eredményeiből arra az óvatos feltételezésre következtethetünk, hogy a depresszió, valamint az étellel való csekély elégedettség állapota jellemzi az elítéltet szabadulása előtt, tehát ilyen módon kell szembenéznie a számtalan megváltozott tényezővel, ami börtönbüntetése alatt történhetett a kinti világban.

A rezsim nem mindenhol teszi lehetővé a külön foglalkozást a szabadulás előtt állókkal. A fogvatartottból általában átmenet nélkül lesz újra szabad ember. A börtönlátogatásokkor szerzett tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy a rövidesen szabadulók önállóan próbáltak felkészülni a szabad életre. Kiderült továbbá, hogy a szabadulás előtt többen abbahagyják a munkát, mondván, már nem olyan fontos elütni az időt a büntetés hátralévő időszakában. Ezeknél az elítélteknél tehát a munka nem reszocializáció célját (felelősségtudat erősítése, a hasznosság tudata) kívánta szolgálni, hanem kizárólag az idő eltöltését.

Nehéz újra alkalmazkodni a kinti világhoz. A nemsokára szabadulók a senki földjén tengetik életüket, hiszen már nem tartoznak a börtönsubkultúrához, de még a kinti társadalomhoz sem.

A probléma többrétű. A reszocializáció ellen ható, az előbbieken részletezett tényezők mellett az elítélt eleve meglévő pszichés problémáinak, valamint bizonyos esetekben antiszociálissá torzult személyiségének kezelése is jelentős nehézséget okoz a szakembereknek. Megoldást jelenthetne a pszichológiai ellátás feltételeinek egyenlő mértékű megteremtése, valamint a már működő átmeneti csoportok mellett a lépcsőzetes börtönrendszer kialakítása. A fokozatosságra irányuló elképzelés már régóta foglalkoztatja a szakembereket, és mára időszzerűvé vált a megvalósítása: a büntetés megkezdésekor az elítéltet egy speciális befogadó részleg felkészíti a börtönkörnyezet fontosabb vonatkozásaira, a börtönélet mindennapjaira. Mindezek után az eddig meglévő fokozatokon belül (fegyház, börtön, fogda) lehetőség nyílik a rezsimrendszer bevezetésére, amelynek célja, hogy a büntetés kezdetétől a szabadulásig terjedő időben, fokozatosan olyan körülmények közé helyezze az elítélteket, amelyek egyre jobban hasonlítanak a társadalmi berendezkedésre, a szabad élet körülményeire. A szabadságvesztés esetleges káros hatásai tehát mérsékeltebben jelennének meg. A rezsimrendszer fontos következménye lenne továbbá, hogy az elítélt kizárólag a büntetés céljának megfelelő mértékben különül el a társadalomtól. Így fenntartható és fejleszthető az elítélt önbecsülése, motivációja és felelősségtudata.

IRODALOM

Boothby, Jennifer L. – Durham, Thomas W.: Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. *Criminal Justice and Behavior*, no. 26., 1999

- Borbély László:** Szocializáció és reszocializáció a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2006/4.
- Boros János – Csetneky László:** Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002
- Boros János:** A börtön hatása a fogvatartott személyiségére. In: **Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.):** Emlékkönyv Vargha László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. PTE ÁJK, Pécs, 2003, 17–27. o.
- Boros János:** A hosszú távú szabadságvesztés hatása a fogvatartott személyiségére. *Börtönügyi Szemle*, 2005/2.
- Csetneky László:** Pszichológiai munka európai országok börtöneiben. *Belügyi Szemle*, 2004/6.
- Diener, Ed – Diener, Marissa:** Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 68., 1995
- Diener, Ed:** Subjective well-being. *American Psychologist*, no. 55., 2000
- Diener, Ed – Emmons, Roberts – Larsen, Landy – Griffin, Sharon:** The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, vol. 49., no. 1., 1985
- Aranson, Elliot:** A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987
- Harbrodt, Stefan:** The subculture of prison. Ferdinand Enke, Stuttgart, 1967
- Scott, Jan J. – Williams, Mark J. – Beck, Aaron T.:** Cognitive Therapy in Clinical Practice: An Illustrative Casebook. Routledge, London, 1989
- Boothby, Jennifer L. – Durham, Thomas W.:** Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. *Criminal Justice and Behavior*, no. 26., 1999
- Láng Károly:** Depresszió és öngyilkosság a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 2004/6.
- Pikó Bettina:** Egészségtudatosság serdülőkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002
- Rasch, Wilfried:** The effects of indeterminate sentencing: a study of men sentenced to life imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, no. 4., 1981
- Richter, Paul – Scheurer, Heinz – Kroeber, Hans-Ludwig:** Zur Messung von Depression bei Straftaten. *Zeitschrift für Klinische Psychologie, Psychopathologie und Psychotherapie*, Nr. 39., 1991
- Rózsa Sándor – Szádóczky Erika – Füredi János:** A Beck Depresszió Kérdőív rövidített változatának jellemzői a hazai mintán. *Psychiatria Hungarica*, 2001/4.
- Sapsford, Robert J.:** Life-sentence Prisoners: Psychological Changes during Sentence. *British Journal of Criminology*, vol. 18., 1978
- Scott, Jan J. – Williams, Mark J. – Beck, Aaron T.:** Cognitive Therapy in Clinical Practice: An Illustrative Casebook. Routledge, London, 1989
- Tóth Lőrinc:** Emlékezések a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában. Akadémiai Értekezések, MTA, Budapest, 1886
- Zamble, Edward – Porporino, Frank:** Coping, imprisonment, and rehabilitation. *Criminal Justice and Behavior*, no. 17, 1990

BASTRNÁK ZSUZSA

Családon belüli erőszak Magyarországon és Szlovákiában

A családon belüli erőszak fogalma tekintetében még nincs egy általánosan elfogadott meghatározás. Maga a jelenség is több megközelítésből vizsgált, és minden szempont képviselői különbözőképpen fogalmazzák meg a definíciót.

A WHO meghatározása szerint a családon belüli erőszak körébe tartozik minden olyan viselkedés, amely az áldozat számára fizikai, lelki vagy szexuális sérelmet okoz.

A hazánkban működő Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen (NaNE) szervezet megfogalmazása szerint családon belüli erőszak minden olyan testi vagy lelki bántalmazás, amelynek áldozata és elkövetője közeli kapcsolatban áll vagy állt.

A szlovák szakirodalom szerint családon belüli erőszak a család, illetve a háztartás egy tagjának a család, háztartás másik tagja ellen irányuló olyan cselekménye, amely korlátozza az áldozat törvényes jogait, valamint szabadságát, és fizikai, illetve lelki sérelmeket, vagy erkölcsi kárt okoz neki, ezen túlmenően veszélyezteteti személyiségének egészséges kifejlődését és a testi fejlődését. Az áldozatok nem élhetnek biztonságos és harmonikus környezetben, valamint szembe kell nézniük alapvető emberi jogaik megsértésével.

Mint az az iménti definíciókból is látszik, annak ellenére, hogy a szakirodalomban nincs egységes fogalom meghatározás, a fogalmi elemek tekintetében konszenzus van, így minden meghatározásban szerepel, hogy az elkövető és a sértett hozzátartozói viszonyban áll egymással, illetve hogy a bűncselekmény az ember legintimebb szférájában történik.

Történeti kitekintés

Bár a jelenség egyidős az emberiséggel, a tudományos élet látószögébe csak a XX. század utolsó évtizedeiben került. A családon belüli erőszak vizsgálata mindkét országban csak 1989 után kezdődhetett. Ennek oka a rendszerváltozás előtti politikai rendszer. Az akkori politikai elit, az ország kedvező nemzetközi megítélése érdekében, igyekezett nem tudomást venni a problémákról, és a családon belüli erőszak is ilyen, tudatosan nem észlelt társadalmi jelenség volt.

A vizsgálatok hazánkban és Szlovákiában egyaránt szociológiai körökben kezdődtek. Ekkor a családon belüli erőszak még csak egy nagyobb témakör, a család kis részeként jelenik meg, még nem készültek a családon belüli erőszakra összpontosító felmérések.

Célzott tudományos kutatások csak az 1990-es évek második felétől folytak.

Magyarországon az első ilyen jelentős vizsgálat 1995-ben zajlott¹.

Szlovákiában csak két évvel később, 1997-ben indult a problémakör célzott vizsgálata. Az ebben az évben végzett kriminálstatisztikai kutatás nyomán a szlovák kriminológusok megállapították, hogy az általuk vizsgált sértettek 72 százaléka nő. A kutatás hatása mind a mai napig megfigyelhető a szlovák kriminológiában, a vizsgálatok még napjainkban is rendkívül nőközpontúak, a szakirodalom nem foglalkozik a férfikkal mint bántalmazottakkal.

Számos jelentős kutatást végeztek napjainkig mindkét országban. Így például 1998-ban hazánkban a Társi folytatott kutatást, 2000-ben az Országos Kriminológiai Intézet (a továbbiakban: OKRI), 2005-ben a Magyarországi Női Alapítvány. A Társi-kutatás a nők és a gyermekek sérelmére elkövetett családon belüli bántalmazások megvalósulási formáit és gyakoriságát vizsgálta. Az OKRI Nők a börtönben címmel végzett vizsgálatának célja a börtönbe kerülő nők családi helyzetének feltérképezése volt. A kutatás arra kereste a választ, hogy a korábbi bántalmazottság hozzájárul-e a nő bűnözővé válásához.

Szlovákiában 1999-ben és 2002-ben végeztek reprezentatív kutatást, valamint rendkívül jelentősek a 2008-ban a munkával és a családdal kapcsolatos kutatások végzésére létrejövő intézet által lefolytatott vizsgálatok. A reprezentatív kutatásokkal szerzett információk kiindulópontjai voltak a családon belüli erőszak megelőzését és kezelését célzó nemzeti terv megalkotásának.²

Hazánkban először 1997-ben jelent meg a jogszabályok között a családon belüli erőszak. A 2147/1997. kormányhatározatban az Országgyűlés kötelezettséget kapott olyan jogszabály megalkotására, amely hatékonyan hozzájárulna a családon belüli erőszak kezeléséhez és megelőzéséhez. A kérdéskört Magyarország a 13/2003. számú ORFK intézkedés szabályozza a legreálisabban.

Szlovákiában jogszabályi szinten először csak két évvel a magyarországi után kezdtek foglalkozni ezzel a problémakörrel. Az 1999 és 2002 közötti jogi reformok következtében több jogszabályban is említik a családon belüli erőszakot mint a társadalom széles körét érintő, kezelendő problémát. Így a családon belüli erőszak egy-egy aspektusa megjelent a szlovák polgári perrendtartási, a büntetőeljárás-

1 Az eredmények és következtetések összefoglalását lásd Morvai Krisztina: Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998

2 Nemzeti terv a nők elleni erőszak és a családon belüli erőszak megelőzéséről és csökkentéséről.

rási, büntetőjogi, valamint a rendőrségi törvényben. A jogi reformok folyamányaként a szlovák büntető törvénykönyv önálló tényállásban szabályozza a családon belüli erőszakot.

Statisztikai adatok alapján történő összehasonlítás

A két országra jellemző statisztikai számok nagyon közel állnak egymáshoz. Ennek oka lehet a hasonló keresztény kultúrtörténeti fejlődés, amelynek következtében egyebek mellett a családon belüli erőszak helyzete is hasonló a két országban.

A családon belül elkövetett bűncselekmények aránya az összes ismertté vált bűncselekményhez viszonyítva Magyarországon 5-6, Szlovákiában 4-6 százalék.

A halálalal végződő bűncselekmények felét, illetve csaknem felét mindkét országban családtagok, illetve hozzátartozók követték el egy másik családtag, hozzátartozó sérelmére³.

Családon belül Magyarországon leggyakrabban testi sértést követnek el, míg Szlovákiában a személy elleni erőszak⁴ szerepel a statisztikák első helyén.

A férfi elkövetők aránya mindkét országban kiugróan magas.⁵ Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a női elkövetők aránya ennyire alacsony, a női elkövetők esetében magasabb latenciával kell számolnunk, mint a férfi elkövetőknél.

A két ország jogi szabályozásának hasonlósági és eltérései

Mindkét országban felismerték a rendőri szervek kiemelkedő szerepét a családon belüli erőszakkal szembeni hatékony fellépésben. Ezért jogi lehetőséget adtak a nyomozó hatóság tagjainak, hogy hatósági határozat nélkül belépjenek a magánlakásba, ha alapos a gyanú, hogy ott bántalmazás folyik, illetve hogy valakinek az egészsége, testi épsége közvetlen veszélyben van.

Mind Magyarországon, mind Szlovákiában szükség van magánindítványra az eljárás elindításához és lefolytatásához. Ez azt jelenti, hogy a hatóság keze telje-

3 Hazánkban a családon belül elkövetett bűncselekmények ötven, míg Szlovákiában 42,43 százaléka végződik halálalal.

4 A szlovák kriminológia a személy elleni erőszak csoportjába sorolja az üzletszerű kéjelgést, a rágalmozást és az élet, testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetést. Véleményem szerint jobban áttekinthető lenne a családon belüli erőszak szlovákiai helyzete, ha ezt a három bűncselekményt külön vizsgálnák a szakemberek.

5 Magyarországon: 84,4, Szlovákiában: 75,03 százalék.

sen meg van köve, ha ugyanis a sértett nem tesz feljelentést, vagy később visszavonja, a nyomozó hatóság nem tehet semmit.

Magyarországon és Szlovákiában is van lehetőség távollartás elrendelésére, de egyik országban sem ellenőrzik megfelelően a betartását, illetve nem szankcionálják a megszegését. E hiányosságok miatt a távollartás intézménye egyik vizsgált országban sem tölti be valós rendeltetését, nem éri el a célját.

A bíróság mindkét országban elrendelheti az elkövető kényszergyógykezelését, illetve kényszergyógyítását, ha a bűncselekményt kóros elmeállapota vagy alkoholistá életmódja folyamánként követte el. Ez a lehetőség azonban egyik országban sem a családon belül elkövetett bűncselekmények sajátja, ezt a bíróság más bűncselekmény elkövetőjével szemben is elrendelheti.

Az országgyűlés mindkét országban nemzeti stratégiai terveket dolgozott ki a családon belüli erőszak hatékony kezelése és megelőzése érdekében. Szlovákiában e terv címében külön nevesítik a nők elleni erőszakot, kiemelve a családon belüli erőszak köréből, ezzel is kifejezve, hogy a szlovák kriminológia szerint a családon belüli erőszak elsődleges elszennedői nők. Ezekben a jogszabályokban mindkét ország jogalkotói kiemelt feladatnak tekintik az áldozatsegítést, a civil szféra aktívabb szerepvállalásának – elsősorban anyagi – támogatását, a nyomozó hatóság tagjai számára egységes oktatás szervezését. Fontosnak tartják továbbá a meglévő jogi szabályok adata lehetőségek hatékony kihasználását és a gyors segítségnyújtást.

A jogi szabályozás különbségei közül a legszembetűnőbb eltérés a szabályozási szintben van. Míg hazánkban a családon belüli erőszakkal legrészletesebben egy ORFK-intézkedés⁶ foglalkozik, addig Szlovákiában a büntető törvénykönyv önálló tényállásában szabályozott a hozzátartozó, illetve nevelés-regondozásra bízott személy elleni erőszak.

A hozzátartozó fogalmi körébe Magyarországon több személy tartozik, mint Szlovákiában.⁷ Ez a szlovák joggyakorlat számára azonban nem jelent problémát, mert az idevonatkozó büntető törvénykönyvi tényállás a hozzátartozó és a nevelés-regondozásra bízott személy elleni erőszakot szabályozza, így idetartoznak azok a személyek is, akik nem szerepelnek a hozzátartozókat számba vevő felsorolásban.

A családon belüli erőszak fogalma alá tartozó bűncselekmények Magyarországon a már említett 13/2003. számú ORFK intézkedésben taxatív fel vannak

⁶ 13/2003. számú ORFK intézkedés.

⁷ Hazánkban a hozzátartozón értjük az egyenes ági rokon házastársát, a nevelőszülőt, a nevelt gyermeket, a testvér házastársát, a házastárs egyenes ági rokonát, a házastárs testvérét, házastárs testvéérének házastársát is. Szlovákiában viszont ezek a személyek nem minősülnek hozzátartozónak.

sorolva. Itt említi a jogszabály a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket, valamint további huszonnégy bűncselekményt⁸, négy szabálysértést⁹, továbbá a mindezekkel kapcsolatban elkövetett hamis tanúzásra felhívást és a hatósági eljárás akadályozását. Szlovákiában a családon belüli erőszak körébe tartozó bűncselekmények nincsenek taxatív felsorolva. A szlovák büntető törvénykönyv csupán néhány megvalósulási formát említi, a sort pedig azzal zárja, hogy „és minden egyéb bűncselekmény, amely korlátozza az áldozat törvényes jogait, szabadságát, fizikai, lelki sérelmeket, erkölcsi károkat okoz, vagy veszélyezteti a sértett személyiségének kifejlődését, illetve testi fejlődését”. A szlovák szabályozási megoldás tágabb teret ad a jogalkalmazónak, ezért, véleményem szerint, célravezetőbb.

A távollattartás Szlovákiában csupán a büntető törvénykönyv egy tényállása egy pontjának alpontjában, meglehetősen röviden szabályozott. E szerint a távollattartás alá vont személy nem mehet öt méternél közelebb a sértetthez. Hazánkban a távollattartás részletesebben szabályozott. A szabályozás szerint a távollattartással érintett személy nem látogathatja azokat az intézményeket, amelyeket a sértett rendszeresen szokott, valamint nem tartózkodhat a sértett közvetlen közelében. A magyar szabályozás több eset vonatkozásában teszi lehetővé távollattartás megsértésének megállapítását, így – elméleti szinten – nagyobb védelemben részesíti a sértettet. Mivel azonban hazánkban sem ellenőrzik megfelelően a távollattartás betartását, a sértettek gyakorlati helyzete a két országban a távollattartás szempontjából nem különbözik.

A büntetési tételekben megmutatókozó eltérések alapvető oka, hogy Szlovákiában a családon belül bűncselekményt elkövetőkre külön tényállás vonatkozik, amely már az alapesetében értékeli azt a tényt, hogy az elkövető hozzátartozója sérelmére követte el a bűncselekményt, a generális minimum három év szabadságvesztés. Hazánkban a családon belüli erőszakot elkövető büntethető két év szabadságvesztéssel, vagy akár közmunkával, illetve pénzbüntetéssel is.

Összegzés és tanulságok

Elmondható, hogy a családon belüli erőszak helyzete mind mennyiségi, mind minőségi szempontból hasonló a két országban, azonban fontos eltérések is vannak,

⁸ Emberölés; erős felindulásban elkövetett emberölés; öngyilkosságban közreműködés; magzatelhajtás; testi sértés; gondozás elmulasztása; kényszerítés; lelkiismereti és vallásszabadság megsértése; személyi szabadság megsértése; emberrablás, emberkereskedelem; magánlaksértés; levéltitok megsértése; magántitok jogosulatlan megismerése; rágalmozás; becsületsértés; közüti veszélyeztetés; családi állás megváltoztatása; kiskorú elhelyezésének megváltoztatása; kiskorú veszélyeztetése; tartás elmulasztása; közveszély okozása; terrorcselekmény; garázdaság; önbíraskodás; visszaélés kábítószerrel; rablás; rongálás.

⁹ Becsületsértés, magánlaksértés, gyermekkel koldulás, veszélyes fenyegetés.

amelyek tanulságként, illetve követendő irányként szolgálhatnak mindkét ország számára.

Magyarországon is célszerű volna önálló tényállásban szabályozni a családon belüli erőszakot. Ennek nyomán lehetővé válna súlyosabb büntetési tételek alkalmazása, így a családtagoknak és rajtuk keresztül a családnak mint a társadalom legkisebb egységének hatékonyabb védelme.

A szlovák kriminológusok számára megfontolandó lenne a kutatások kiterjesztése a férfi sértettekre, ez a lépés komplexebbé tenné a családon belüli erőszak szlovákiai helyzetének elemzését, lehetőséget nyújtana a női elkövetők esetében megfigyelhető nagy latencia visszaszorítására irányuló megoldási javaslatok kidolgozására.

Mindkét országban hiányosság a zárt ajtók problémája. Ez egyéni szinten azal jár, hogy az emberek sem a saját családjukban, sem a más családnál észlelt családon belüli erőszakot nem jelentik a hatóságoknak. A hatóságoknál ez a probléma a be nem avatkozásban testesül meg, ennek következtében a sértettek egy idő után nem lesz bizalma a hatóságokban, ez pedig hozzájárul a rejtve maradó családon belül elkövetett bűncselekmények számának növekedéséhez.

Mind egyéni, mind hatósági szinten szükség van annak felismerésére, hogy a családon belüli erőszak nem magánügy, sőt az érintettek a legtöbb esetben nem is tudják egyedül megoldani a problémát.

KISS BERNADETT

Közrendvédelem a polgári államban

A Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékével közösen, 2010. február 12-én egész napos tudományos konferenciát rendezett *Közrendvédelem a polgári államban* címmel. A hamarosan fennállásának huszadik évét ünneplő társaság rendezvényén a központi téma ezúttal a csendőrség és a helyi közrendvédelem összefüggései volt.

A napjainkban meglehetősen vegyes megítélésű csendőrségi szervezetről szóló előadások hasznos tudnivalókkal szolgálhattak nemcsak a civil, hanem a rendészeti pályán dolgozó érdeklődőknek is. A helyi közbiztonság megerősítését célzó politikai törekvések között ugyanis visszatérően találkozhatunk a csendőrség újrászervezésének felvetésével. A Magyar Királyi Csendőrség tevékenységéről azonban nem könnyű objektíven állást foglalni. Egyrészt a testület tagjai helyi szinten nemcsak tiszteltek, hanem a legitím erőszak-monopólium birtokosaként félelem és időnként ellenszenv is övezte őket. Másrészt mintegy hatvanöt éven keresztül kétségbevonhatatlanul eredményes és hatékony bűnüldöző tevékenységet is folytattak, noha a bűnvádi eljárási törvény csak egyes nyomozati cselekmények ellátásával bízta meg őket, nem voltak sem a nyomozás, sem a vád főszereplői. Mivel a csendőrök a közrend és a közbiztonság helyi őreként látták el feladatukat, napjainkban könnyen párhuzamot vonnak a csendőrség és a körzeti megbízotti rendszer, netán a településőri szolgálat között. Világosan látni kell, hogy a csendőrség részben a Honvédelmi Minisztérium, részben pedig a Belügyminisztérium ellenőrzése alá tartozott, hierarchikusan felépített, centralizált, militáns szervezet volt. Továbbá Budapesten és a törvényhatósági jogú városok kül- és belterületén, valamint a rendezett tanácsú városok belterületén nem bírt illetékességgel: ezeken a helyeken az állami és az önkormányzati rendőrségek feleltek a közbiztonságért.*

Egy olyan államban, mint a második világháború előtti Magyarország, ahol a gazdasági és politikai válság hatására óriási szakadék alakult ki a társadalom legtehetősebb és legkevésbé jómódú csoportjai között, a csendőrség folyamatos konfliktushelyzetek résztvevőjévé vált. Az éppen aktuális politikai hatalom szívesen mozgósította őket céljai érdekében – és nem is kell feltétlenül a második világháborús

* A téma iránt bővebben érdeklődőknek javasolható Kaiser Ferenc: A magyar királyi csendőrség története a két világháború között. Pro Pannonia, Budapest, 2002 [Pécsi Tudománytár]

szerepvállalásra gondolni. Így például részt vetek választások „ellenőrzésében”, de akár adóbehajtás biztosításában is. Ezért bár a csendőrök szerves részei voltak a vidék mindennapjainak, esetleges házasságkötésük után is nehezen tudtak integrálódni a kisközösségi társadalomba. Ráadásul a csendőrség csak egy szűk réteg számára nyújtott valódi perspektívát. Egyrészt erősen behatárolt volt a csendőrnek felvehető köre (az ideális csendőr nőtlen, 20 és 40 év közötti erkölcsös, lehetőleg nem szegény, de mégis földműves háttérrel bíró férfi, aki már volt katona, tudott írni-olvasni, anyanyelvén kívül legalább egy másik nyelven beszélt stb.). Másrészt a szolgálattal együtt járó szigorú napirend és a biztos, de viszonylag szerény fizetés és nyugellátás gyakorlatilag csak az 1930-as évek második felétől, a gazdasági válság okozta kilátástalanság következtében tette vonzóvá a testületet. Mivel egy idő után – sejtetően – nem mindenki szakmai elhivatottságból választotta a csendőri pályát, a szolgálati szabályzat szigorú rendelkezései ellenére megtörtént, hogy a csendőrök a közbiztonság fenntartása érdekében néhány esetben jogsértő magatartást tanúsítottak.

Éppen ezért aktuális és hasznos volt a társaság mítoszokat romboló témaválasztása. Ahogy a konferencia délelőtti szekciójában elnöklő Mezey Barna a megnyitó beszédében kifejtette: „A rendészet fejlesztése aktuális teendő, azonban a fejlesztéshez értékelhető tapasztalatokra van szükség. Ha rövid történeti áttekintést végzünk, beláthatjuk, hogy a rendészet nemcsak aktív, hanem passzív, preventív tevékenységről is szól, mivel a döntően jogkövető állampolgári mentalitás fenntartása és megerősítése a kitűzött célja.” A mai rendészet joghoz és alkotmányos értékekhez kötése a csendőrség működésében garanciálisan nem lehetett jelen, de hibáiból ma is tanulhatunk.

Az említett áttekintéshez jó kiindulópontként szolgált az első előadó, *Parádi József* összefoglalója a hazai csendőrségtörténeti források feltárásáról. Parádi három nagy csoportba sorolta az ilyen jellegű szakirodalmat: egyrészt már a szervezet megalakulásával egy időben születtek szabályzatok, tananyagok, periodikák, jogszabálygyűjtemények; másrészt pedig az úgynevezett emigráns-publikációk és gyűjtemények (például Kövendy Károly, Rektor Béla művei), valamint napjainkban a Szemere Bertalan Társaság által kiadott *Rendvédelem-történeti Füzetek* nyújthatnak ismeretbővítési lehetőséget a tények iránt érdeklődőknek.

Mezey Barna egy a rendészettel együtt járó gyakorlati tevékenység, a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának történeti előzményét ismertette a dologház metamorfózisáról szóló előadásában. Álláspontja szerint a dologház és az ebből kibontakozó klasszikus értelemben vett bv.-intézet gyökerei a középkori ispotályig nyúlnak vissza. A városi szegénység megnyugtató kezelése ugyanis már a korai időkben gazdasági, logisztikai és rendészeti tevékenységgel társult: ahol lehetett, nyilvántartásokat készítettek a gyámolításra szorulókról, osztályozták őket, és törekedni

próbalta arra is, hogy illetéktelenek ne részesedjenek a számukra kiosztott javakból. Az adakozás megszervezéséhez kapcsolódó rendészeti intézkedés volt a dologházak felállítása is, amelyek helyét a XVI. században átvette a fenytőház. A fenytőintézetekbe általában rendészeti és bírói eljárás végén fogadták be a delikveneket, de indokolt esetben (például engedetlen tanonc, nevelhetetlen gyermek) magánkérelemre is elhelyezést lehetett kapni. Bár az intézmény célja alapvetően a munkáltatás általi fegyelemre szoktatás volt, a fenytőház a korszak büntetés-végrehajtási intézeteinek kapacitáshiánya miatt kriminalizálódott, és azzal, hogy gyakorlatilag felszívta a bűnelkövetők minden rétegét, a börtön előfutárává vált. Tanulság tehát, hogy az „érdemes szegénység” és a munkától elszokott vagy azt nem szerető szegénység megkülönböztetése nem lehet alapja a szociális ellátórendszernek, és ha a rendszertre terhelik a szociális ellátatlanság feladatát, végül kriminalizálódik a szegénység, hiszen csak az illik bele a veszélyelhárító rendészet alapvető logikájába.

Kiss Bernadett a hazai cigányság példáján arra kereste a választ, hogy milyen megoldást találnak a mindenkori rendészeti szervek, ha egy általuk nem ismert, saját normákkal bíró kisebbség az életmódja miatt rendszeresen konfliktusba kerül a többségi társadalommal. Előadásában példákkal mutatta be azokat a hibás hatósági és jogalkalmazói lépéseket, amelyek ahelyett, hogy mindkét fél számára megnyugtató helyzetet teremtettek volna, csak a kölcsönös bizalmatlanságot növelték. Így például eredménytelen volt a felvilágosult abszolutizmusnak a cigány gyermekek nevelésükhöz adását elrendelő intézkedése, mivel a gyökértelessé váló fiatalok gyakran egy új szubkultúra: a pásztortársadalom és az ezzel összekapcsolódó betyárvilág tagjaivá váltak. Az erőszakos letelepítési kísérletek a XX. századra meghozták ugyan a várt eredményt, a cigányokat sújtó akkulturációs problémák (nyelvhasznat, etnikai adatkezelés, belső normák elfogadása, szociális körülmények megváltoztatása) azonban ma is megoldatlanok, és gyakran rendészeti konfliktusok kiindulásaként szolgálnak. Nyilvánvaló, hogy ugyanezeket a hibákat azért sem szabad ma megismételni, mert a mai irritált légkörben a kisebbség és a többség közti értelmes párbeszéd esélyei is megszűnőben vannak, így az etnikai konfliktusok túlnyomórészt rendészeti megközelítése is ezt az esélyt rombolja tovább.

Boda József a török csendőrség kialakulását mutatta be. A szeldzsuk időkől származó alakulat 1864-től működött a modern kor igényeit kielégítő közrendvédelmi szervként, amit elősegített az is, hogy 1879-ben angol és francia mintára alakították át a hatáskörét és felépítését. A szervezet, amelyben mintegy hetvenezren teljesítenek szolgálatot, 1930-ban kapta meg mai közjogi státusát. A klasszikus rendészeti feladatokon túl légi és vízi ellenőrzést, valamint speciális készenléti feladatokat is ellátnak – utóbbira példa a Ciprus megszállásában való részvétel, vagy a kurdok lakta területeken 1990-ben tanúsított fellépésük.

Csóka Ferenc báró Kempen János (Johann Franz Kempen von Fichtenstamm) altábornagy pályafutását mutatta be. Kempen magas rangú rendőr-tisztviselő volt, aki a Baththyány Lajos golyó általi kivégzésének elrendelőjeként vonult be a magyar történelemben, de 1849-től ő volt a császári csendőrség általános felügyelője, sőt 1850-től Bécs katonai kormányzója, majd rendőrhatalósági vezetője lett. Naplója értékes kordokumentum, és kiváló forrás lehet az 1800-as évek rendszetével foglalkozók számára.

Kabódi Csaba a Magyar Királyi Csendőrség nyomozó tevékenységét mutatta be az 1886. évi XXXIII. tc., azaz a Bűnvádi perrendtartás alapján. A törvény rendkívül részletesen szabályozta a csendőrtől elvárt cselekmények végrehajtásának módját, és a mai rendőrök számára tanulságos lehet az a törvény egészét átható jogalkotói rendelkezés is, amely már a múlt században a legkíméletesebb magatartás tanúsítását, az arányosság elvének követését írta elő az intézkedő csendőrnek.

Suba János a császári csendőrség tisztikarának létszámproblémáiról tartott elgondolkodtató és helyenként a jelenlegi rendőrségi helyzettel való összehasonlításra ösztönző beszámolót, id. Kocsis Tibor pedig a szombathelyi csendőrképző működését ismertette.

Zetényi Zsolt egy újra és újra napirendre kerülő témáról, a csendőrség 1945 utáni jogi megítéléséről beszélt. Véleménye szerint a második világháború alatt az előljárói parancsot maradéktalanul teljesítő csendőrt a harcok után gyakorlatilag automatikusan büntetőjogi felelősségre vonták. Bár volt mód annak igazolására, hogy nem követtek el bűncselekményt, valójában a népbíróságok a kollektív bűnösség elve alapján szinte minden csendőrrel szemben eljártak. Eljárásuk – ha nem járt is minden esetben halálbüntetéssel vagy szabadságvesztés-büntetéssel – a volt csendőrök társadalmi és vagyoni ellehetetlenülését idézte elő, ezért a rendszerváltozás után az Alkotmánybíróság kimerítően vizsgálta az elítélésük jogsértő jellegét. Jogorvoslati lehetőséget egy évtizedekkel korábbi cselekmény jogi megítéléséhez nyújtottak. Nem mindegy ugyanis, hogy a cselekmény elkövetésekor hatályos jogszabályokat sértette-e a cselekmény, netán a korabeli alkotmányos elveket, vagy sem. Ennek kellett volna a végére járni, hogy ne válhasson mítosszá a csendőrség méltatlan üldöztetéséről alkotott kép és a szervezet egyes tagjainak a jogtalanul kijutó szociális, büntetőjogi hátrányra hivatkozás. A kollektív bűnösség e körben is elítélendő. Hasonlóan fontos lenne objektíven megítélni a csendőrség két világháború közötti hálózatépítési és nyilvántartási tevékenységét, amiről Kovács Tamás tartott érdekes előadást.

A jogtörténeteszek feladata a források alapján valós kép kialakítása a csendőrségről, különösen a nosztalgizálók körében, miközben a mai Magyarországon az önvédelem, a magánbiztonsági iparok kiterjedt működése, az önbíráskodás, a faji előítéletek, a centralizált rendészeti szervek együtt vannak jelen. Talán a rendészeti reform kialakításához is hozzájárulhat a rendészettörténelmi kutatások néhány eredménye.

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

Négyes gyilkosság egy lőszerraktárban*

A nyugatnémet Bundeswehr 261-es ejtőernyős zászlóalja a Saar-vidéki Lebach kisvárosban állomásozott, amikor 1969. február 20-án, 8.30-kor a városon kívül létesített lőszerraktárhoz Schmid törzsőrmester vezetésével teherautó kanyarodott. A lőszerraktár bejáratánál a sofőr többször is eredménytelenül dudált, de senki nem nyitotta ki a kaput.

Az autóval érkező három katona egy pokrócba burkolódzó, meztlábás embert látott kitérődni az őrségi épületből, de néhány lépés megtétele után összeesett. A bebocsátásra váró katonák azt feltételezték, hogy az öttagú őrség valószínűleg lerészegedett, ezért bemásztak az objektum udvarára. A földön fekvő társukhoz siettek, aki elhaló hangon azt suttogta: „Rablótámadás, ketten voltak, ismerhették a környéket”, és elvesztette az eszméletét.

Berohanva az épületbe, három őrt a priccseken fekvé már holtan találtak, a negyedik pedig haldoklott. Szörnyűséges felfedezésükről értesítették a laktanyát, ahonnan 9.10-kor riasztották a városka csendőrségét.

Az orvosi beavatkozás ellenére a kórházban a negyedik katona is meghalt, az ötödiket, Schulz őrzetűt, sikerült megmenteni. Ő néhány nappal később a következőképp adta elő a történeteket:

Az őrség épületének folyosóján épp az órájára pillantott, amikor nyolc perccel hajnali három előtt a szomszédos olajtartály helyiségéből berontott egy katonaruhás alak, és mellbe lőtte, majd többször nyakon és hátra szúrta, miközben további lövéseket hallott a pihenőszobából. Schulz mozdulatlanul feküdt a földön, s hallotta, hogy feltehetően két személy – a támadók – magához vette a lőszerraktár kulcsait, és kirohant az őrség épületéből. Ekkor, bár az egyik oldala megbénult, bekúszott az őrszobába, hogy onnan értesítse a laktanyát a történetekről, de a támadók elvágták a telefon zsinórját. A maradék erejét összeszedve kímászott a házból, és az őrség Unimog teherautójának kerekai között keresett menedéket. Kis idő múlva látta, amint a két tettes megakodva jön a lőszerraktárból, bementek, majd rögtön kijöttek az őrség épületéből, és hallotta, amint őt keresik, de nem találják, majd elrohannak a kerítés felé. Hosszú idő után, amikor az erős szomjúságérzete már legyőzte a félelmét, bekúszott az épületbe, és megpróbált inni egy vödörből. Még volt annyi ereje, hogy lerántson egy takarót, és már csak akkor nyerte vissza az eszméletét, amikor reggel dudáltak.

* A cikk a Jürgen Neven-DuMont – Karl Schütz – Rainer Söhnlein: Kleinstadtmörder. Spur 1081. Hintergründe zum Fall Lebach című kötet kriminalisztikai összefoglalója (Hoffmann u. Campe, Hamburg, 1971).

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

Miután 9.10-kor riasztották a lebach-i csendőrsőt, azon nyomban jelentették a saarbrückeni tartományi rendőrségnek a hírt, és ezzel beindult a bűnüldözés gépezete, amely a második világháború óta eltelt több mint húsz év legnagyobb szabású akcióját indította el. A kiérkezett bűnügyi technikusok már tíz óraker kezdtek a helyszíni szemlét, de – noha a lőszerraktár a városon kívül esett – a kerítésen belül a katonák, az összeseregglő újságírók és a kíváncsiskodók pedig a kerítésen kívül összetaposták és megsemmisítették a nyomok jelentős részét.

Közben még a délelőtti folyamán a wiesbadeni Szövetségi Bűnügyi Hivatalban (az amerikai FBI német megfelelője) fölállítottak egy különleges bizottságot, amelynek a vezetője a belügyminisztérium egyik legismertebb kriminalistája, *Kaul Schultz* lett. Ezzel egyidejűleg a katonai elhárítás, valamint az államügyészség is akciósba lendült. A főhadiszállást a lebach-i rendőrkolán rendezték be.

A különleges bizottság döntései között az egyik legelső az volt, hogy hatvan nyolcezer nyugatnémet márka jutalmat tűztek ki a nyomravezetőnek, de a rendkívüli összegén túl a sajtó is gondoskodott arról, hogy a lakosság figyelmébe a bűntettere irányuljon.

Mozgásba lendül a bűnüldözés

Már a nyomozás első napjának eredményei arra mutattak, hogy nehéz és hosszú felderítésre kell berendezkedni. A négy főfelügyelőből álló „agytröszt” nagyon körültekintően fogott munkába. A kiadott jelszó az volt, hogy minden nyom lehet „forrónyom”, vagyis elvezethet az elkövetőkhöz, ennek megfelelően minden információról külön dossziét vettek föl. Az ilyen nyomok száma 3881-re rúgott, végül az 1081-es nyom bizonyult helyesnek és vezetett el a tettesekhez.

A helyszínen talált lövedékekből és hüvelyekből a fegyverszakértők megállapították, hogy a rablótámadást két maroklófegyverrel követték el, az egyik egy 9 mm-es P38-as Walther, ennek lövedékeitől halt meg a négy ember, és egy Schmeisser-Patent 6,35 mm-es, amely Schulz őrzetét sebesítette meg. A fegyverek megismerése részben könnyítette, részben nehezítette a rendőrök dolgát, mert a P38-as akkor még a hadsereg szolgálati fegyvere volt, de a második világháborúból is jócskán maradhatott ilyen tűzfegyver a lakosságnál.

Mindazonáltal a Schmeisser rendkívül ritka revolvernek számított, mert az NDK-beli Suhlban, ahol a Schmeisser gyár egykor működött, 1945-ben megszűnt a fegyvergyártás, és a nyomozók tíznél kevesebbre becsülték az illegálisan használt ilyen típusú lőfegyverek számát a Saar-vidéken.

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

Megállapították, hogy hiányzik az őrség három G–3-as géppisztolya a tárákkal, két P1-es revolver töltött tárákkal, börtokokkal, továbbá a 10. számú lőszerraktárból egy faláda ezer géppisztolytölténnyel, valamint a lőszerraktár kulcsai.

Valószínűsíteni lehetett, hogy a tettet hajnali három óra körül két elkövető hajtott végre, továbbá a kerítésen azonosítható volt a behatolás és a kitörés helye is. Vázolták az elkövetés legvalószínűbb lefolyását. Mivel a P38-asból 12 lövedéket találtak, biztosnak tűnt, hogy az egyik tettesnek tárat kellett cserélnie. A Schmeisserből kieső hüvelyeken található nyomokból arra lehetett következtetni, hogy ez a revolver hajlamos az elakadásra. Utóbbi miatt felvetődött az életben maradó Schulz cinkosságának lehetősége is.

A lőszerraktárnál talált összes ujjnyomtöröredék azonosítása alkalmatlannak bizonyult, ezzel szemben a lábnyomokból megfelelő gipszmintát sikerült rögzíteni.

A kerítés mellett találtak egy Polaroid fényképezőgép vakujából származó üvegszilánkot, továbbá a lőszerraktár közelében lévő erdőben egy Michelin gumibroncstól származó nyomot.

Az elsőként felvetődő kérdések között volt Schulz őrzető szerepének tisztázása. Lejátszották a vele történeteket, és megállapították, hogy bár nem zárható ki, hogy előre tudott az eseményekről, de ez nem is igazolható. A katonai elhárítás végig őrt állított a betegágya mellé.

A hipotézisek felállítására

Az első nap végén a következő megállapításokra jutottak: a tetteseknek jó helyismeretük volt, mert nemcsak a lőszerraktárak kulcsainak a helyét ismerték, de azt is, hogy melyik kulcs melyik épület nyitására szolgál. Ugyancsak erre engedett következtetni céltudatos mozgásuk a söitét lőszerraktár területén. A helyismeretet ugyanakkor bárki megszerezte a környéken, ugyanis az erdős, egyenletes terepen szinte észrevétlenül lehetett a kerítésig lopódzni. Továbbá az is megkönnyíthette a bűncselekmény előkészítését, hogy nem állandóan felállított őrk őrizték a lőszerraktárt, hanem őrzárak, amelyeket gyakran – mint az elkövetés éjszakáján is – el is hagytak.

A nyomozók mindenestre célul tűzték ki a lőszerraktár környékén az utóbbi hetekben-hónapokban feltűnt gyanús személyek szerepének tisztázását, valamint az előző években őrszolgálatot teljesítő összes katona alibijének vizsgálatát. Ugyanígy ellenőrizték mindazon személyeket, akik korábban látogatóként, ellenőrként vagy munkásként jártak a lőszerraktár területén.

Mivel a tettet hidegvérűen és brutálisan, egyszersmind gyorsan és szakszerűen hajtották végre, valószínűsíteni lehetett, hogy legalább az egyik elkövető speciáli-

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

san kiképzett egykori „ranger” lehetett, az ő kiképzésükhöz hozzátartozik a hasonló hangtalan, meglepetésszerű támadás. Az NSZK-ban ritka késhasználat kapcsán felmerült a távolkeleti vagy más külföldi közreműködésének valószínűsége is. A megsebesült Schulz csak a saját elkövetőjéről tudott személyleírást adni, ezek szerint az illető 180 cm magas szőke bajuszos férfi volt, továbbá úgy emlékezett, hogy mindkét támadó a Bunderswehrben rendszeresített (de a lakosság körében is divatos) olajzöld parka kabátot viselt, és mindketten hibátlan, dialektustól mentes németet beszéltek.

Az elsődleges információkból hozzávetőlegesen következtetni lehetett arra, hogy milyen további nyomokat kell felderíteni. Valószínűleg véryomok maradtak vissza az elkövetők ruháján, az elkövetés helyének talajmaradványai tapadhattak az öltözkűkre és a lábbelikre, a járműükben pedig a lőszerraktárból származó mikronyomok lehetők fel.

A számba jöhető motívumok latolgatásakor fölvetődött az elmebeteg tettesek, szélsőséges politikai csoportok, leszerelt katonák bosszújának lehetőségége. Végül a legvalószínűbbet, a fegyverhez jutást helyezték első helyre: „Elsősorban olyan személyeket kell keresni, akiknek még az ilyen ár sem volt magas a fegyverek megszerzéséhez.”

Ezek után a következő feladatokat tűzték ki:

Mivel nincs egyértelmű „forrónyom”, mindenekelőtt a Bunderswehr köreiben kell keresni a tetteseket, nem elhanyagolva a civil lakosságot sem, mégpedig mindenféle földrajzi határ nélkül.

A vizsgálatokat a hagyományos kriminalisztika (és nem a katonai elhárítás) szabályai szerint kell lefolytatni.

Minden lehetséges nyomot alaposan és kitartóan kell követni. Minden eredménytelenül lezárt nyomdossziét még egyszer ellenőrizzen egy tapasztalt kriminalista.

4. Az első fázisban (nyolc-tíz nap) gyorsan és egyszerűsítve kell dolgozni, úgy, hogy az alibik ellenőrzésén legyen a hangsúly, mivel az alibiket igazoló tanúk emlékezete idővel romlik.
5. Minden számba jöhető gyanúsítottól fényképet kell beszerezni, hogy azokat az életben maradt Schulz őrzető elé tárhassák.

Mire a nyomozást vezetőik megállapodtak ezekben az alapelvekben, az átdolgozott nap után a cigaretta- és szivarfüsttől már csak mindegy fél méterről lehetett a tárgyakat megkülönböztetni egymástól a lebachi rendőriskola helyiségében. Úgy becsülik, hogy egy hónapos munka után elfogják a tetteseket.

Rutinintézkedések

Nagy erőket mozgósítottak a tettel kapcsolatba hozható gépjármű keresésére, ennek érdekében mindenekelőtt a január 20-i határidőtől a jogellenesen használt vagy elűnt személy- vagy kisteherautók állnak a vizsgálat középpontjában.

Mivel a Saar-vidéket az országhatár is határolja, a közeli Belgiumra, Hollandiára, Luxemburgra és Franciaországra, de értelemszerűen valamennyi nyugatnémet tartományra is kiterjesztették a gépjármű körözését.

Ezzel összefüggésben még ugyanezen területen megvizsgálták az autók bérbeadásával foglalkozó cégek feljegyzéseit, de valamennyi szálloda, vendégfogadó, panzió vendégforgalmát is ellenőrizték.

Végigjárták Lebach, valamint a környező települések valamennyi családját, nemkülönbén a környékbeli Bundeswehr-laktanyák személyi állományát, és érdeklődtek az esetleges észrevételeikről.

Ugyanezt tették a szórakozóhelyek közönségével is.

Kétóránként hangszórós járművekből kérték a lakosság együttműködését.

Tizennyolcezer plakátot nyomtattak a bűncselekményről, illetve a kitűzött nyomravezetői jutalomról.

Gondoskodtak az információk akadálytalan fogadásáról is.

(Ezzel kapcsolatban a nyomozók nem kis irigységgel szemlélték a technikailag sokkal jobban felszerelt katonai elhárítást: ők a saját járműveikben komplett lakó- és dolgozószobákat telepítettek a helyszínre, míg a bűnügyi nyomozók az első napokban esetenként a napi futkosással összegyűjtött információkat maguk gépelték, és mivel napokig nem mehettek haza a lakásukra ruhát cserélni, a fűtőtesteken bizony éjszakánként alsóneműk száradtak.)

Az intézkedésekkel a lakosságot olyan személyek keresésére indították, akik – a tettel összefüggésbe hozhatóan – valamilyen formában kitűntek a környezetükből.

Az igyekezetre és a körültekintő munkára jellemző volt, hogy a Luftwaffe számtalan légi felvételt készített a környékről, ezt megfelelő szakértők kiértékeltek, olyan gyanús helyeket keresve, amelyek személyek vagy tárgyak rejtekeként szolgálhattak. Ezeket aztán a rendőrök sorra végigkutatták, de ugyanezt az erdő- és mezőőrökkel is elvégeztették más – általuk ismert – számba jöhető hely vonatkozásában.

Január 27-re virradóan a környék öt nagy útkeresztesződésében forgalmi ellenőrzést tartottak – feltételezve, hogy ugyanazok járnak arra, mint egy héttel korábban –, és olyan személyeket kerestek, akik megfigyelhettek valami gyanúsat a tett éjszakáján.

A Saar-vidéken valamennyi taxisofőrnél, prostituátnál, kitarítóknál érdeklődtek a bűncselekményről, a tartomány valamennyi cipőárúsítással foglalkozó boltjában

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

végigkérdezték az eladókát a cipőlenyomatról, a Schmeisser-Patent fényképét pedig közölték a lőfegyverekkel foglalkozó szaklapokban.

A fegyver viszonylag ritka előfordulása miatt utóbbi ígéretes nyomozási iránynak tűnt, és a nyomozás befejezéséig negyven ilyen típusú lőfegyverről származó információt vizsgáltak meg.

A P38-as revolverrel kapcsolatban nem kevesebbet kívántak a helyszínre rendelt fegyverszakértőktől, mint a Lebachban föllelhető valamennyi ilyen típusú fegyver vizsgálatát.

Ennek érdekében egy ejtőernyős és egy légideszant zászlóalj 265 ilyen szolgálati revolverét „lőtték be”. Ennek az eljárásnak az volt a lényege, hogy valamennyi fegyverből két-két lövést adtak le egy vattával megtömött két méter hosszú deszkaládába, majd a lövések után egyenként megkeresték a lövedékeket, felirattal látták el, és azonosításra küldték a wiesbadeni központba. Az aprólékos munka miatt a fegyverszakértők több napig fagyoskodtak az ejtőernyős zászlóalj löterén, és a munka elvégzéséhez kiürítették a környék drogériáit, hogy meglegyen a tömértelen mennyiségű vatta. A nagy erőfeszítések ellenére ez a munka eredménytelen maradt.

A véletlenek összejártsága folytán már az első napokban letartóztattak egy gyanús fegyvergyűjtőt, Helmut Skupint, de hamarosan kiderült, hogy ártatlan. Az ügy lezárásáig a rendőrök több száz illegális lőfegyvert gyűjtöttek be, és nem kis büszkeséggel jelentették ki, hogy sokkal alaposabbak voltak a fegyverek összeszedésénél, mint a megszállók a háború végén.

Már január 20-án, éjjel sikerült kihallgatni Schulz őrzetöt, noha az orvosok akut életveszélyesnek minősítették az állapotát. A hézagos vallomásból a magasabbik tettesről – akivel a földön dulakodott, amikor az többször megszúrta őt – megfelelőnek mutakozó személyleírást adott. Még aznap éjjel felkutattak és elhoztak egy rajzolóit Kölnből, aki fantomképet állított össze. Ez aztán a rajz már másnap megjelent a lapokban, valamint a plakátokon.

Mivel Schulz őrzetöt a járőrözés elmulasztása miatt elvileg őrszolgálati vétség terhelve, Buback főállamügyész elérte, hogy az illetékes egység parancsnoka ne indítson ellene eljárást. E lépéstől a nyomozás vezetői azt remélték, hogy Schulz – már ha tudja – felfedi a teljes igazságot.

Az őrokre vonatkozó vizsgálatokból kiderült, hogy a lőszerraktár őrsége csak akkor járőrözött az előírás szerint, ha ellenőrzést végző tiszt megjelenésére lehetett számítani, egyébként pedig vagy kártyáztak, vagy pedig – mint a bűntett éjszakáján is – egy katona ébrenléte mellett alvással töltötték az időt.

A nyomozók megtudták, hogy az olajtartály kívülről nyitható helyiségének kulcsa már több mint egy éve elkallódott, ez pedig jelentősen megkönnyítette a tettesek behatolását az épületbe.

A vezetői munka

Az ekkora erőket megmozgató nyomozások vezetői teljes mértékben elütnek attól a képtől, amit a lakosság a tévé képernyőjéről megismert. Munkájukban, magatartásukban semmi sincs a leleményes felügyelőből, aki az aljas, ámbár agyafúrt bűnözőt leleplezi a végén.

A lebachai „agytröszt” tagjai sokkal inkább hasonlítottak a tisztviselőkhöz vagy egy nagyszabású katonai akció parancsnokaihoz, mint a hagyományos detektív-ideálhoz. Tudatában voltak annak, hogy csak a kitaró és lelkiismeretes precizitással végzett rutinmunka hozhatja meg a kívánt eredményt és csökkentheti minimálisra a véletlenek szerepét.

Egy ilyen különleges csoportot jól vezetni csak nagyon körültekintően lehet. Alapelvként rögzítették, hogy a jó rendőrségi hivatalnak akkor végzi megfelelően a munkáját, ha később írásban is megtalálható lesz minden elhangzott szó. Ennek megfelelően a tett elkövetése után három nappal 440, a tizedik napon pedig már több mint ezer nyomról volt megfelelő dosszié és nyilvántartás. Számítógép használata akkor még szóba sem került, de a számtalan kombinációban elkészített regiszter – sokkal munkaigényesebben ugyan, de – lehetővé tette, hogy egymással összefüggésbe hozzák a különféle gyanúokokat.

Mint később beigazolódt, ez a lelkiismeretes aprómunka valóban meghozta gyümölcsét, bár a véletlen, vagy a németek tréfás szóhasználata szerint a „Szerencse” felügyelő segítségére is szükség volt.

Amikor az első hullámban a nyomozás vezetői megtették mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a klasszikus kriminalisztika ilyen esetekre kötelezően előír – ha nem is télenül, de –, várták a beérkező első eredményeket. A megtanult intézkedéseken túl egyéni leleményekre is szükség van. Ilyen volt például, amikor a Bundstag katonai főfelügyelője a kilencedik napon ellenőrizni kívánta az ügy előrehaladását, és őt, valamint az őt kikísérő riporterek seregét azért nem engedték a lőszerraktár területére, mert ott a rendőrség épp egy új módszerrel kísérletezett. Ennek lényege az volt, hogy a tettesek lábnyomaiba fehér papírlapokat helyeztek, ezeket aztán helikopterről filmetkék, hogy így képet kapjanak a tettesek pontos mozgásáról a terepen.

De ahogy lehet „Szerencse” vagy „Véletlen” felügyelőről beszélni, akkor létezik egy „Véletlen” ügyvéd is, aki (vagy inkább ami) épp a bűnözők érdekeit védi.

Ez a „Véletlen” többször is beleavatkozott az ügyek menetébe, először például már az első napokban. Az történt ugyanis, hogy a rendőrség kérésére kigyűjtették a szóban forgó 26. számú ejtőernyős zászlóaljnál 1967-től szolgálatot teljesítő katonák névsorát. Ezt a munkát a katonai elhárítás megfelelően képzett emberei

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

végezték. Feltételezve a pontosságukat és megbízhatóságukat, a rendőrök ezt a listát nem vetették össze a zászlóalj egyéb nyilvántartásaival, ez, mint később kiderült, hiba volt, mert egyetlen ember neve nem szerepelt csupán a kapott névsorban, és az épp az egyik elkövető volt.

Fordulat az ügyben

Mint a nyomozás vezetői rögzítették az alapelvekben, valamennyi nyomot egyforma intenzitással kell követni. Miután az első reményteli napok után egyik nyom sem bizonyult kellően „forrónak”, a nyomozók minden újabb nyomot rezignációval vegyes várakozással fogadtak.

Az 1081-es sorszámot kapta a hamburgi *Bild* napilap szerkesztőségéből február 1-jén befutó levél, amelyben az olasz maffia nevében ismeretlenek a következőkről tájékoztatták a lapot: A rablótámadást hárman hajtották végre, és azért választották az ejtőernyősök egységét, hogy a megfelelő ellenféllel bizonyítsák rátermettségüket. A következő három hónapban további akciókkal jelentkeznek. Állításaik bizonyításaként egy kitépett lapot mellékeltek, amelyik szerintük az őrség ellenőrző naplóból származott.

A levél akkorra már Lebachig megjárta a bonni hadügyminisztériumot is, és bár minimális volt a használható ujjlenyomatok fellelésének esélye, egy újonnan nyitott dossziében az 1081-es sorszámot kapta. A nyomozók csak a levél ismeretében szkeptikusan fogadták volna az új nyomot, mivel a kriminalisztikában hétköznapi jelenségnek számít, hogy egy szenzációs üggyhez kapcsolódva másoknak is „ötletei” támadnak (kivált, ha a nem túl eredeti maffia álnevet használják). Az viszont nagy érdeklődést váltott ki, hogy az állítások alátámasztására egy eredetinek látszó füzetlap szolgált. Ekkor derült ki, hogy az a napló, amelyet a tett színhelyén találtak, csak az egyik szolgálati könyv volt, és az őrség ezen túlmenően még két további nyomtatott tömböt használt: egyet a személyek, egyet pedig a lőszerraktárban megforduló gépjárművek regisztrálására. A kitépett lap a személyek ellenőrzésére szolgáló naplóból származott. A gyakori őrséget adó katonák közül egy gyorsan előteremtett oldotta meg a rejtélyt. Ennek ismeretében aztán a maffiára vonatkozó állítások hihetősége is jelentősen megnőtt, és újra elővettek egy korábban már lezárt dossziét, amely egy berlini börtönben ülő rabnak a maffia közreműködésére vonatkozó tanúvallomását tartalmazta.

Miután 150 személy ismételt kihallgatásával kizárták annak a lehetőségét, hogy az ellenőrző könyv a tett felfedése és az első helyszínelés között tűnt volna

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

el, az 1081-es nyomat kettőzött erővel kezdték követni, mivel az nagy valószínűséggel az elkövetőktől származott.

A levél tartalmának komolyan vétele miatt, no meg mert meg akarták óvni egy támadástól a nyomozás vezetőségét, óvintézkedés gyanánt kézigránáttól védő zsalugátert szereltek az ablakokra, és megerősítették az őrséget.

A levél hitelességéhez fontos információnak számított, hogy a kitépelt ellenőrzési lapon egy korábbi őrtilt származó ujjlenyomatot találtak, de az írásszakértők kiderítették a levél írásához használt írógép típusát is, ez pedig a későbbiekben segíthet a gyanúsítottak körének szűkítésében.

Tekintettel arra, hogy a nyomozók megtudták a tettesektől, hogy további akciókra készülnek, továbbá hogy közlékenyek (legalábbis a sajtóval), ezen a nyomon ellentámadást indítottak. Egy főfelügyelő sürgősen Hamburgba utazott a következő céllal:

- a szerkesztőséget megnyerni az együttműködéshez,
- felkutatni azokat, akik megfogták a levelet (ujjlenyomatok),
- időnyerés céljából elhalasztani a levél közlését,
- felkutatni a hiányzó borítékot,
- felkészíteni a szerkesztőséget egy esetleges újabb levél fogadására.

Ezekből a feladatokból csak egyet – a borítékra vonatkozót – nem sikerült teljesíteni, de most az egyszer a rendőröknek kedvezett a szerencse, mert az egyik titkárnő emlékezett, hogy a már kidobott borítékon a Frankfurt am Main-i 1. számú postahivatal pecsétje szerepelt.

Noha a *Bild* késznek mutatkozott hallgatni a levélről, a konkurens *Hamburger Morgenpost* valahogy tudomást szerzett az ügyről, és február 8-án részletes cikket közölt a maffia-levélről. Ezek után a *Bild* is lehozta a részleteket.

A levél megjelenésének több mint egyhetes késése elegendő volt ahhoz, hogy újabb jelentkezésre bírja a türelmetlen tetteseket. Február 6-án, csalódva a *Bild*ben, az ugyancsak tekintélyes *Der Spiegel* hetilap kapott egy géppel írt levelet, mellékletként pedig a már ismert őrség-ellenőrzési könyv egy újabb lapját. Mivel ezúttal a borítékot is sikerült megszerezni, a figyelem a frankfurti főpostára irányult.

A nyomozás vezetői a csapdaállítás mellett döntöttek. Feltételezték, hogy a tettesek kellően biztosnak érzik a nagy forgalmú postát, ha két ízben ott adták fel a levelüket. Ezért egyvalaki a főpostán a bedobó nyílásból beeső minden egyes borítékot kézbe vett, és rádióon riasztott, ha valamelyik szóban forgó lap szerkesztőségének címezték. A szomszédos épületben televíziós stúdiót rendeztek be, ahova a posta épületében elhelyezett, és hirdetési plakátokkal álcázott tévékamerából érkezett a kép. Mivel a borítékokat fogadó rendőrnek joga volt a gyanús borítékok

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

azonnali felnyitására, így lefújhatta a riasztást, amikor több utcai megfigyelő üldözöbe vette egy ártatlan olvasói levél feladóját.

Ezt a nagy erőket lekötő akciót több héten keresztül eredménytelenül folytatták, pedig február 17-én a *Der Spiegel*ben megjelent egy nagyon rafináltan megírt cikk, amitől a nyomozás vezetői azt várták, hogy további levélírára ösztönzi az elkövetőket, sajnos eredménytelenül, mert többet nem jelentkeztek.

A wiesbadeni Szövetségi Bűnügyi Hivataltól időközben viszont megérkezett a szakértői vélemény, miszerint a *Der Spiegel*nek írt levelet ugyanazzal az írógéppel írták, mint a korábban a *Bild*nek küldöttet, továbbá a kitépelt lap is hiteles, mert a lebach-i lőszerraktár őrségéé. Mindamellett használható, a tettesektől származó újjelenyomatot nem sikerült azonosítani.

A tettesek taktikát változtatnak

Február 17-én a többszörös müncheni milliomos, *Rudolf Münemann* felesége felbontotta férje levelét, és döbbenet olvasta, hogy férjének az olasz maffia a következő üzletet ajánlja.

Abban az esetben, ha a milliomosnak meggyűlne a baja a törvényekkel, vagy háború, esetleg belső zavargás törne ki, a maffia nyolcszázezer nyugatnémet márká fejében készíti az NSZK-ból a békésebb Etiópiába szöktetni. Hivatkoztak továbbá arra, hogy világszerte már 80 prominens személlyel kötöttek ilyen szerződést, és nem minden fenyegetés nélkül közölték, hogy a hasonló ajánlatukat visszautasító egyik milliomos helikopter-balesetében is benne volt a kezük. Ha viszont kész elfogadni az ajánlatot, adjon fel egy hirdetést a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban a következő szöveggel: „St. Moritzban luxusvilla eladó”, és a hirdetés végén kódszámként adja meg az otthoni titkos telefonszámát. A nagyobb nyomtér érdekében egy polaroid fényképet mellékeltek, amelyik – állításuk szerint – a lebach-i rablótámadásból származó géppisztolyokat ábrázolta.

Az esti órákban hazaérkező férfi a levelet és a fényképet habozás nélkül továbbította a müncheni bűnügyi rendőrségnek, ebben már nagy gyakorlata volt, hiszen korábban külön dossziét nyitott a zsarolóleveleknek, ugyanis mind a tehetősége, mind pedig az életmódja miatt gyakori szereplője volt a bulvárlapoknak. A müncheni rendőrség mindenestre fegyveres őrköt állított a Münemann-villa parkjába.

Schütznek, a nyomozás vezetőjének ekkor már nem volt könnyű dolga, mert a belügyminisztérium március 1-jétől százzal harmincötre kívánta csökkenteni a nyomozásban részt vevők számát, és még jó, hogy egyelőre a müncheni levélről sem tudott. A wiesbadeni központnak tűnt fel az esetleges azonosság lehetősége. A ké-

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

sőbbi behatott vizsgálat igazolta is ezt a feltételezést, mert az írásszakértők bebizonyították, hogy nagy valószínűséggel a már ismert két levéllel azonos írógéppel írták a Münemann-féle zsarolólevelet is. (A szakértők ritkán merik határozottan kimondani az állításukat, de a munkájukat most az is nehezítette, hogy a zsarolók mindegyik levélnél szándékosan több példányt írtak egyszerre, és az azonosítás megnehezítése miatt mindig csak a negyedik-ötödik másolatot adták postára.)

Amikor a lebach-i nyomozók végre tudomást szereztek a történetről, egy főfelügyelőt küldtek Olaszországba, a levél feladási helyére. Ezzel egyidejűleg egy csoport áttelepült Münchenbe, ahol némi kapacitálás után sikerült a milliomost rávenni az együttműködésre, így a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* következő hétvégi számában megjelent a kívánt hirdetés, amelyben a tárgyalási szándék színlelése céljából négyszázezer márka értékű villa eladásáról írtak.

Münemann abba is belement, hogy a privát telefonvonalára lehallgatókészüléket kapcsoljanak, annak érdekében pedig, hogy azonosíthatóak az esetleges hívót a telefonközpontban, az erre a számra befutó összes kapcsolást állandó megfigyelés alatt tartották. Mivel minden fordulatra fel kellett készülni, a Münemann-villát fegyveresek őrizték, és biztonsági okból az ott lakók nem hagyhatták el a házat.

Február 22-én, este fél nyolckor aztán megszólalt a telefon, és egy a mondataiba több francia kifejezést keverő telefonáló rövid utasításban négyszázezer márkát kért a frankfurt–müncheni autópálya hetedik kilométeréhez. Mivel távolsági hívás volt, a központban nem tudták megállapítani a hívás helyét.

Mivel nem lehetett pontosan érteni a kilométerkő számát és mert a zsarolókat újabb jelentkezésre kívánták kényszeríteni, a rendőrség úgy döntött, hogy egyelőre nem viszik el a pénzt.

24-én jelentkeztek újra, és a pár másodperces hívásban csak azt közölték, hogy másnap délelőtt ismét telefonálnak. Mindeközben eredménytelen maradt a szakértők minden abbéli kísérlete, hogy a zsarolólevélhez mellékelt fénykép fegyvereit pontosan azonosítsák, így azonosítani és tisztázni sem tudták, hogy a szóban forgó három géppisztoly valóban a lebach-i rablótámadásból származik.

25-én a francia akcentussal beszélő egyik zsaroló a következő vasárnapra megígérte, hogy felkeresik Münemannt, és a további részletek megbeszélésére másnap újra telefonál.

A nyomozás vezetői jelentős erőket mozgósítottak a müncheni tartományi rendőrségtől, mivel feltételezték, hogy a már kegyetlenségükről megismert tettesek, immár gyorstüzelő fegyverek birtokában, kiszámíthatatlan akciókra is képesek.

A következő napon délután ismét jelentkező óvatos zsaroló háromszor is letette a kagylót, amikor a titkárnő jelentkezett be, és csak Münemann hangjának felis-

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

merése után volt hajlandó megszólalni. Röviden utasította Münemannt, hogy egy másik autópálya 30. kilométerkövéhez, egy erdei parkolóhelyre vigye a pénzt még aznap 16.45-kor.

Münemann fél órával későbbi időpontot kért a csúcsforgalom miatt. A zsaroló beleegyezett.

Mivel nem lehetett kizárni, hogy a zsarolók esetleg megölhetik a milliomost, egy maszkírozott rendőrtiszt vezette a Cadillacet, amelyben a hátsó ülés előtt két további rendőr kuporgott. Az autópálya-felügyelőség helikoptere elrepült a kérdéses szakasz felett, és megfigyeléseket végzett, továbbá megszervezték, hogy folyamatosan érkeznek a parkolóba civil ruhás rendőrök „pihenni”, közülük mindig „lemaradtak” páran, és eltűntek a környező erdőben.

A jól megszervezett pénztáadás eredményes befejezését ekkor fatális véletlen akadályozta meg. Az akció időpontjában a kérdéses parkolóhellyel szembeni ellenkező irányú pálya pihenőhelyébe véletlenül beállt a tartományi csendőrség autója. A felettük elhúzó helikopter rádión figyelmeztetni akarta ugyan a csendőrök autóját a távozásra, de azok más hullámhosszon forgalmazták, így csak a központjukon keresztül sikerült őket távozásra bírni.

Így aztán hiába várakozott a pénztáadó, senki sem jelentkezett.

Este a zsarolók a titkárnőnél azt az üzenetet hagyták, hogy másnap ismét jelentkeznek.

A következő nap aztán Münemann nagyon határozottan kérdőre vonta a zsarolókat az eredménytelen találkozó miatt, és igyekezett minél hosszabban beszélni. Rogaszkodott hozzá, hogy személyesen találkozzon a zsarolókkal, mondván, neki mint üzletembernek tisztázni kell bizonyos részleteket.

A megbeszélt időpontban azonban ismét nem jelentek meg a zsarolók, hiába fagyoskodott az ál-Münemann a papírral megrakott táskával – körülvéve az erdőben civil ruhás rendőrökkel.

Mivel a zsarolók többé már nem jelentkeztek telefonon, a nyomozás vezetői nem tudták, hogy a bűnözők esetleg rájöttek-e arra, hogy Münemann értesítette a rendőrséget, de a milliomos, valamint felesége testi épsége érdekében úgy határoztak, hogy ideiglenesen külföldre kell menniük. Elkísérte őket egy háziorvos szerepet játszó rendőrtiszt, aki a testőri feladatokat látta el. Münemann még a nyomozás befejezése után sem volt hajlandó elárulni, hogy melyik országban rejtőzött el.

A Münemann házaspár két hétig tartózkodott a külföldi rejtékhelyen, és végül türelmüket veszítve, a nyomozás vezetőinek javaslata ellenére visszatértek Münchenbe. Ekkor fedezték fel – és hozták a rendőrség tudomására –, hogy február 26-án, az elutazásuk napján érkezett címükre egy Karlsruheban feladott távirat, amelyben a zsarolók újabb kapcsolatfelvételt kértek. A gyors akciót ez egyszer si-

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

ker koronázta: Karlsruhe-ban megtalálták a filctollal kitöltött táviratúrlapot, és a postai alkalmazott is emlékezett arra a férfira, aki feladta, és feladóként a következő címet írta a lapra: Dr. Sardo, Paris XII. Rue Faubert.

A postás kisasszonynak kivételes memóriája volt, és a közben eltelt két hét ellenére a következőképpen írta le a kérdéses személyt: 30-35 éves férfi, kb. 175 cm magas, zömök testalkatú, sötétbarna hajú, ápolt külsejű, akcentusmentes német nyelven beszélt (noha francia címet adott meg).

A személyleírás alapján készült ügynevezett fantomképet köröztették, és összehasonlították a korábbi fantomképpel is – különösebb eredmény nélkül. Ugyancsak ellenőrizték az NSZK területén élő valamennyi ilyen nevű személyt.

Mivel a rendőrök úgy ítélték meg, hogy változatlanul fennáll a milliomos elrablásának vagy megölésének veszélye, rábeszélésként, hogy töltsön néhány hetet a spanyolországi villájában, a spanyol rendőrség védelme alatt.

Az Olaszországban időző rendőrtisztviselők szintén felkutatnak egy olasz postai alkalmazottat, aki emlékezett az NSZK-ba címzett levélre, továbbá arra, hogy egy nyugatnémet rendszámú Alfa Romeóból kiszálló férfi adta fel. A kérdéses autót tulajdonosának a nevét is kiderítették: egy szicíliai születésű, de Frankfurtban élő többszörösen büntetett olasz pincér volt. A reményteljesnek induló nyom azonban hosszas ellenőrzés után a nyomozók számára hamisnak bizonyult. A nyomozók itt ismét elakadtak.

Ígéretes nyom egy Schmeisser-revolverről

A nyomozás vezetői március 6-án értesültek arról, hogy a Saar-vidéki Landau városka járásbírójáról az előző hónapokban eltűnt egy Schmeisser-Patent revolver. Ez a hír nagy érdeklődést váltott ki. Nem lehetett azonban pontosan kideríteni, hogy mikor és azt sem, hogy a hivatalos útvesztők és előírások útvonala hol kalldott el. Különössé tette az ügyet, hogy az irattárból a lefoglaláskor felvett eredeti jegyzőkönyv is elveszett. Ráadásul az is kiderült, hogy a fegyverrel még nem végeztek el a szokásos és előírt próbálásokat. A kilőtt lövedékeket és hüvelyeket az esetleges későbbi azonosításra meg kell őrizni a Szövetségi Büntügyi Hivatalban, illetve ellenőrzik, hogy a fegyver vajon kapcsolatba hozható-e valamely korábbi bűnüggyel.

Az azonban sikerült megállapítani, hogy egy bírósági alkalmazott már 1968 nyarán felfedezte, hogy a kérdéses revolver hiányzik a bűnjelszekerényből, de nem volt kideríthető, hogy nincs-e esetleg más szervnél, ami ilyenkor nagyon gyakori, de hanyagságból nem is néztek ennek utána. Egy másik bírósági titkárnő ügy emléke-

zett, hogy hivatalos vizsgálat céljából átvette tőle egy rendőrtisztviselő, ő viszont nem emlékezett erre.

Miután a nyomozás vezetői eredménytelenül kutattak a revolver eltűnésével kapcsolatba hozható személyek után, úgy döntöttek, hogy a fegyvert eredetileg birtokló szőlősgazdától szereznek be kilőtt lövedékeket és hüvelyeket. Az erőfeszítésüket végül siker koronázta: egy szerszámosláda mélyéről előkerült egy hüvely és egy kilőtt lövedék. A szakértők megállapították, hogy ugyanabból a fegyverből lőtték ki, amelyet a lebachi támadásnál használtak. A nyom tehát kellően forrónak bizonyult.

Bekapcsolódik a televízió nyilvánossága

Az NSZK-ban is létezett egy – a mi Kék fényünkhöz hasonló – havonta jelentkező rendőrségi műsor a megoldatlan bűnesetekről. Ezt egy időben adták Ausztriában és Svájc német nyelvű területein, és az volt a sajátossága, hogy színészek újra eljátszották a bűneseteket.

A nyomozás vezetői kezdetől számoltak a televízió nyilvánosságával, de be kellett várniuk a következő adásnapot. *Edward Zimmermann*, az adás vezetője készségesen támogatta a nyomozók elképzeléseit, és a műsort igen alaposan előkészítették. Az előzetes tárgyalásokon kialakultak a forgatókönyv lényeges elemei. Megállapodtak, hogy lejátsszák a tettesek telefonbeszélgetéseiről felvett hangszalagok közül azokat, amelyeket a milliomos saját magnójára vettek fel, és a stúdiófelvételeket különös gonddal készítették el. Szándékosan nem filmeztek a lebachi helyszínen, néhány eredeti részletet ugyanis el kívántak titkolni, továbbá pár apróbb részletbe tudatosan más hibákat is kevertek. A rendőrségnek ezekkel az volt a célja, hogy később megtalálhassák az igazi tetteseket – csak ők ismerik ugyanis pontosan a tett helyszínét. Az április 11-i adást kizárólag ennek az ügynek szentelték. Tapintatosan értesítették az áldozatok hozzátartozóit, hogy lehetőleg ne nézzék meg a megrázó részleteket is tartalmazó adást. Az utólagos felmérések szerint mintegy 25 millió néző követte a műsort, amely már előljáróban a következő földrajzi helyek nézőit hívta fel különösen együttműködésre:

- Münchent a Minemann-féle zsarolás,
- Karlsruhét a dr. Sardo-féle távirat,
- Frankfurtot, a maffia-levelek feladása és
- Saarbrückent a tett színhelyéhez közeli fekvése miatt.

Ebben a négy nagyvárosban a telefon mellett ültek az ügyet jól ismerő rendőröztisztviselők, hogy azonnal kiválogathassák a legértékesebb információkat.

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

Külön erre a célra formanyomtatványokat készítettek, hogy a telefonhívásokat szisztematikusan és gyorsan rögzíthessék. Minden helyszínen több telexvonal állt rendelkezésre az esetleges alibivizsgálatok céljára, a Szövetségi Bűnügyi Hivatal nyilvántartói megerősített ügyeletet tartottak.

Míndezzel az intézkedésekkel a következő irányokban kívántak adatokhoz jutni:

1. Az Interpol segítségét kérték arról, ki adta fel az olasz Riviérán az egyik maffialevelet.
2. Lehető-e egy általános zsarolási hullámra következtetni, kell-e egy olasz kapcsolattal számolni?

Ennek érdekében a következő kép- és hangfelvételeket tárták a nézők milliói elé:

- egy G–3-as kihúzható tusú géppisztolyt,
- egy P38-as revolvért,
- egy Schmeisser-Patent revolvért,
- egy lőszeresládát felirattal és a felragasztott szállítójeggyel,
- egy kulcscsomót a jellegzetes lőszerraktár-kulcsokkal,
- a lőszerraktár eltűnt ellenőrző könyvéhez hasonlót,
- a zsarolólevelek fotómásolatait,
- dr. Sardo fantomképét és kézírását a táviratblankettáról,
- a zsarolók hangfelvételeit.

Nyomatékkal megismételték, hogy a nyomra vezető hatvannyolcezer márká jutalomban részesül.

Az adás közben és után hétezer méter magnószalagot töltöttek meg a telefonhívások. A nyomozóknak több mint ezer értesülést kellett kiértékelniük – az első eredmények szerint különösebb haszon nélkül. Mint később kiderült, legalább ketten ráismertek a hangfelvételen a valódi tettes hangjára, de ezt annyira képtelenségnek tartották, hogy nem jelentették be.

Az ügyben fordulatot hozó telefonhívás két nappal az adás után futott be. Egy Buchela nevű remageni jósnő jelentkezett, hogy ismer egy bizonyos dr. Sardót, aki a korábbi napokban többször is nála járt, és fölöttébb gyanúsán viselkedett.

A részletesen felvett tanúvallomásának lényege az volt, hogy megjelent nála egy ilyen néven bemutatkozó úr, és azt állította, hogy ő a perzsa sah elvált felesége anyjánál teljesít szolgálatot mint személyi titkár, és az a megbízatása, hogy jóslattasson a hölgy bonni rezidenciáján. Erre Buchela nem volt hajlandó, de följajánlotta, hogy kész fogadni a hölgyet a saját lakásán. A titkár többször is jelentkezett és telefonált, de mivel nyilvánvaló ellentmondásokba keveredett, gyanússá vált előtte, és az utolsó találkozás után lányával följegyeztette autójának rendszámát és típusát.

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

LD-X, vagyis Landau városban regisztrált Fiat 124 Sport személygépkocsi.

A nyomozás után kiderült, hogy a tettesek el akarták rabolni a jósnőt, vagy őt is meg akarták zsarolni, és ezért tettek kísérletet a környezetébe férkőzésre.

A tettesek azonosítása

A nyomozók a sorozatos sikertelenségek után kezdetben Buchela közléseit is szkeptikusan fogadták, de kötelességszerűen „felvették” a nyomot, és elindultak rajta.

Schütz, a vizsgálat legfőbb felelőse megpróbálta a tettesek helyébe képzelni magát, és a következőképpen okosodott. A bűnözők tisztában lehetnek azzal, hogy a rendőrség már a következő bizonyítékok birtokában van: a karlsruhei postás kisasszony és a jósnő megfigyelései alapján ismerik legalább az egyik elkövető személyleírását; ismerik továbbá az elkövetéskor használt két revolver lövedékeit; azonosítani tudnak két írógépet, amelyekkel a zsarolóleveleket írták; és birtokukban van a táviratblankettáról egyikük kézírása.

Így a televízióadás után – amit alkalmasint a tettesek is láttak – fel kellett készülni a bűnözők eltűnésére. Számolva ezzel, minden erőt a legfrissebb nyomra, Landaura összpontosítottak, nem lehetett ugyanis véletlen az egybeesés, hogy a kérdéses Fiat személygépkocsi és az eltűnt Schmeisser-Patent revolver ugyanabból a városból származott.

Ez volt április 13-án, 22.45-kor az a fordulópont, amelytől kezdve az ügy megoldása kriminalisztikailag rutinmunkának számított. Igaz viszont, hogy a katonák meggyilkola óta csaknem három hónap telt el.

Ezután már villámgyorsan megtörtént a logikai kapcsolódások felismerése. Megállapították, hogy az autó tulajdonosa egy bizonyos Wolfgang Ditz, aki a lebachi gyilkosság utáni második nap lépett ki a landau-i járásbírósról, ahol bírósági adminisztratív alkalmazott volt, és aki ugyanabban a szobában dolgozott, ahol az eltűnt Schmeisser-Patentet őrizték. Megállapították továbbá, hogy közeli barátságban áll Hans Jürgen Fuchsszal és Gernot Wenzellel.

Fuchs prioritásakor a Szövetségi Bűnügyi Hivatal adattárából előkerült egy levél, amelyet a férfi ugyanazzal az írógéppel írt, amellyel az egyik maffia-levelet. Továbbá az is kiderült, hogy ugyanabban a lebachi ejtőernyős-laktanyában töltötte szolgálati idejét, ahol a gyilkosság történt.

Ennyi keresztkapcsolat már igazán nem lehet véletlen, és a nyomozás vezetői innentől már a bizonyítékok gyűjtésére és a tettesek elfogására koncentráltak.

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

A landai járásbírószágot munkaidő után megszálta egy különítmény, és valamennyi lehetséges írógépről írásmintát készítettek, valamint spontán kézírásmintát kerestek Wolfgang Ditztól.

Az április 21-én elkészült írászakértői szakvélemény szerint a Münemann-féle zsarolólevelet ugyanazon az Olympia írógépen írták, amellyel Ditz dolgozott, illetve a karlsruhei táviratúrlapon Ditz kézírását lehetett azonosítani.

Ezek birtokában logikailag a következő kapcsolatrendszeret állították fel: aki a maffiás zsarolólevelet írta, az lehet a lebach-i őrnapló birtokában, és ugyancsak ő fényképezte le a három géppisztolyt, ez pedig nem lehet más, mint Wolfgang Ditz.

A bizonyítékok és szakvélemények elégségesnek bizonyultak ahhoz, hogy a nyomozás vezetői javasolták Buback főállamügyésznek Ditz és Fuchs előzetes letartóztatását, továbbá a sorkatonai szolgálatot teljesítő Wenzel állandó felügyelését.

Az elfogás előkészítése

A parancsokat általában könnyebb kiadni, mint végrehajtani. Schütznek a nyomozás vezetőjének ahhoz, hogy végül a tetteseket kézre kerítse, döntenie kellett az intézményes „nagy” körözés és a „láthatatlan” üldözés között. Utóbbit választotta, és erre jó oka volt.

Mérlegelte ugyan, hogy a körözés elmulasztása esetén a tettesek külföldre távozhatnak, de a sajtós polgári sajtószabadság ismeretében tartani kellett attól, hogy egy nagyszabású körözés esetén a lapok előbb-utóbb megszimatozzák a dolgot, és elriasztják a tetteseket. A nyomozásnak ebben a szakaszában igen veszélyes lett volna, ha bármi kiszivárog az újságíróknak.

Végül sajtós, átmeneti megoldást választottak. A határállomásoknak megadták ugyan a két körözött személy nevét, fényképét, továbbá hogy különösen veszélyes, löfegyvert is használó bűnözők, de „csak” zsarolással gyanúsíthatóknak állították be őket. A körözést kiadó szervet sem nevezték meg pontosan, csak úgy egyszerűen a Szövetségi Bűnügyi Hivatal volt az elrendelő. Ezzel egyidejűleg a legnagyobb titoktartás mellett elkezdték gyűjteni az információkat a keresett személyről, és úgy határoztak, ha a „láthatatlan” nyomozás öt nap alatt nem hoz eredményt, áttérnek az általános körözésre.

Megtudták, hogy mindkét gyanúsított anyagi nehézségekkel küszködik, korábbi állásukat felmondták, és az újabbat még nem foglalták el.

Mivel tudomásukra jutott, hogy több napja nem tartózkodtak landai lakásukon, viszont Fuchsnak el kellett volna helyezkednie egy frankfurti banknál, a nyomozók megszállták a Majna menti várost. Három napig felkutatták az összes számí-

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

tásba jöhető szálláslehetőséget, egyetemet, bankokat, szakiskolákat, de senki sem tudott a két keresett személyről.

Aztán végre a rendőrökre mosolygott a szerencse: április 25-én, telefonértesítést kaptak, hogy Fuchs aznap este szülei landai lakására érkezik.

Rendkívül gyorsan tervet készítettek, amelyben előkészítették a számba jöhető helyszíneken az elfogásokat, gondoskodtak tanúkról, megszervezték a házkutatásokat, a gépkocsi várható átvizsgálását. Csak Landauban 53 rendőr és bűnügyi technikus állt készenléiben az akcióhoz.

Tekintettel arra, hogy Ditz szándékáról a nyomozóknak nem volt információjuk, egyidejűleg lépéseket tettek a számba jöhető autópálya-szakaszok figyelésére, hogy valamelyik tettes nem hagyja-e el az NSZK-t az egyik közeli ország irányába. A megfigyelés méreteire jellemző volt, hogy a katonai elhárítástól kellett erőt kölcsönkérni, hogy valamennyi autópálya-pihenőt, benzinkutat és határállomást egyidejűleg szemmel tarthassák, felkészülve az esetleges tűzpárbajra is. A nyomozók ezúttal biztosra akartak menni, így szükség volt erre a „tűlbiztosításra”.

Az elfogással kapcsolatos konspiráció előkészületeihez tartozott, hogy az akció irányításához megfelelően kínálkozott a landai rendőrpárancsnokság épülete, de mivel elkerülhetetlen lett volna a környékbeli jelentősebb mozgás, inkább egy közeli Bundeswehr-laktanyát választottak főhadiszállásul. Ott viszont a tisztek és a katonák előtt azzal álcázták magukat, hogy a katonai elhárítás tart egy kihelezett tanácskozást.

A laktanyában tartották meg az utolsó akció helyzetmegbeszélését és eligazítását. Nyomatékosan felhívták a figyelmet arra, hogy számítani kell a tettesek löfegyverhasználatára. Megtiltották, hogy a rendőrök bármiféle elfogási kísérletet tegyenek addig, amíg a bűnözők az autójukban ülnek (nehogy megszökjenek, vagy tüzet nyissanak az autóból). Átismételték a rendőrségi löfegyver-használati előírásokat. Minden elfogási csoportnak külön elmagyarázták a teendőit.

Mivel Landau kisváros, ahol az emberek többsége ismeri egymást, a rendőrök nagy gondot fordítottak a megfelelő álcázásra. A Ditz és a Fuchs család házához vezető utcákon feltűnés nélkül váltották egymást az átlagos landai járókelőktől alig különböző megfigyelők. A Ditz család lakásával szemben lévő vendéglőből pedig állandó megfigyelés alatt tartották a házat.

Ebédre – részben a konspiráció kedvéért – minden rendőr még a laktanyában egy NATO-élelmiszer egységcsomagot kapott.

Délután fél kettőtől aztán a landai rendőrpárancsnokságot is megszállta a vezérkar. Rövid idő alatt telepítették a telefon- és a telexvonalakat, a helyszínre vitték a nyomozás egész addigi karterékrendszerét, és a környező autópályákról kezdtek befutni az első jelentések. A csapda készen állt.

A tettesek elfogása

14.30-kor befutott az első éles hír: Wenzel, a harmadik gyanúsított eltávozást kapott, és a koblenzi vasútállomásra tart. A vonatra vele együtt egy rendőrtiszt is felszállt, és amint megérkeztek Landauba, mellé lépett két másik nyomozó, és bekísérték a landai rendőrpáncsnokságra.

Fél négykor a nyomozás vezetője türelmetlenségében elhatározta, hogy körüljárja és ellenőrzi az embereit, és ekkor megsegítette a „szerencse” felügyelő. Alig teltek meg száz métert az autóval, amikor a sofőr megszólalt: „Nézzék csak, nem ez a kék Fiatot keressük?” És valóban, az előttük haladó autóban megpillantották a két keresett személyt. „Haladjon lassabban, engedjen közénk pár autót!”, reagált azonnal Schütz. Arra már nem volt idő, hogy rádión riadóztassa az egységet, mert a Fiat befordult abba az utcába, ahol Ditzék házáat szoros megfigyelés alatt tartották.

Ekkor az egyik utcából halottas kocsi kanyarodott eléjük, és a temetési menet eltakarta az üldözött autót. „Forduljon balra”, üvöltötte Schütz, és újra látták a kék Fiatot. Látták, amint megáll, az utasai kiszállnak, és szinte a semmiből hat civil ruhás rendőr ragadja karon és bilincseli meg őket. Betuszkolják az utca másik oldalán álló személygépkocsikba, és elrobognak.

A tettesek

Már a rendőrautóban elkezdtek záporozni a kérdések, és azonnal megmutatkozott a két bűnöző eltérő személyisége. Ditz magába roskadtan semmire sem válaszolt, Fuchs pedig felháborodottan mindent tagadott.

Kellő körültekintéssel fogtak neki az eddigiekhez hasonlóan nehéznek ígérkező bizonyítási szakasznak. Miután vége szakadt a versenyfutásnak az idővel, ha nem kényelmesen is, de mindenesetre a korábbiaknál is szisztematikusabban kezdtek bele a bíróságnak szánt bizonyítékok rendszerezésébe.

Mindenekelőtt már másnap két különböző fegyintézetbe szállították a gyanúsítottakat, majd miután a lebachi főhadiszálláson megtették a megfelelő előkészületeket (például tévékamera a cellákba), bemutatták a sajtó képviselőinek a „trófeát”, és ugyanitt folytatódtak a további kihallgatások. Mindenekelőtt az életrajzokat vették jegyzőkönyvbe. Ezekből nagyon sajtóságos kép tárult a nyomozók elé, amelyből több addig homályos részlet vált világossá.

Fontos momentum volt, hogy beigazolódtott az a korábbi sejtésük és a landai mendemonda, miszerint a gyanúsítottakat természetellenes kapcsolat fűzte egymáshoz.

HÍRES BŰNÜGYEK, TANULSÁGOS NYOMOZÁSOK

A bűncselekményhez vezető út is visszavezethető volt a homoszexualitásukra. De amíg ez a nyomozók számára világossá vált, érveikkel és még inkább a bizonyítékaikkal meg kellett törniük a gyanúsítottak konok hallgatását, később pedig rájuk bizonyítani a hazugságaikat.

Elterő személyre szóló taktikával kellett dolgozni. Miután fölismerték, hogy Fuchs a „keményebb”, tudták, hogy a végsőkig tagad, magától nem ismer be semmit, így Ditz megtörésére összpontosítottak. Az életben maradó Schulz őrzető, a postás kisasszony, valamint a jósnő eredményes felismeretése után Ditz egyelőre megtagadta a vallomástételt, és csak a csaknem kéthetes elzártság, a bátyja érvele, valamint az elé tárt bizonyítékok törték meg, és végre vallomást tett.

Fuchs azonban szinte mindvégig kitartott amellett, hogy ő semmiben nem vett részt, és semmit sem tud Ditz dolgairól.

A harmadik gyanúsítottat, Gernot Wenzelt az április 25-i letartóztatása után nem sokkal szabadlábra helyezték, mert gyorsan tisztázódott, hogy nem vehetett részt a lebachi támadásban, és hihető volt, hogy a katonai szolgálata miatt sok részletről nem is tudhat. Ettől függetlenül számos részletről beszámolt, így például beismerte, hogy a társai előtte tárgyalták több gazdag ember megszarolásának terveit. A legfontosabb segítség pedig, ami miatt kiérdemelte az ideiglenes szabadlábra helyezését, az volt, hogy elvezette a nyomozókat abba az erdőbe, ahol emlékezte szerint Ditz egyszer magára hagyta, és ahol ő a fegyverek rejtekhelyét sejtette.

Az előkerült fegyverek látványa után Ditz papírt és írószert kért, és részletes beismerő vallomást tett. A Ditz megtöréséről készült filmet aztán bemutatták Fuchsnak is, aki belátva, hogy magára maradt, nemsokára maga is elkezdett beszélni.

A három gyanúsított vallomásáról csaknem hétszáz oldal jegyzőkönyvet vettek fel. Ennek rövid tartalma a következő volt: a gyanúsítottak rendkívül jó barátok, és kezdettől Fuchs volt az, aki irányította a lényegesen kisebb akaraterővel és fantáziával jellemezhető társait. A befolyása alá kerülő Ditz és Wenzel hitt Fuchsnak, aki a gyors maggazdagodásra állított fel látványos terveket. Mint azt a korábbi sorkatonai szolgálati idejéből tudta, a lebachi ejtőernyős zászlóalj löszerraktárát, a közhiedelemmel ellentétben, laza fegyelmű katonák őrzik. Azzal, hogy megtámadják őket, nem a fegyverszerzés volt az elsődleges céljuk, sokkal inkább az elszántságuk és a rátermettségük demonstrálása. Ez ahhoz kellett, hogy a későbbi megszarolandó személyekben kellő félelmet ébresszenek, és így készségesen engedjenek a zsarolásnak.

Fuchs azzal hitegette a társait, hogy a rengeteg pénzből luxusjachtot vesznek, és gondtalan életet fognak élni. Ebből nem lett semmi, mert 564 nappal a lebachi merénylet után a saarbrückeni esküdtribóság Fuchst és Ditzet életfogytiglani, Wenzelt pedig hatévi börtönbüntetésre ítélte.

KÖNYVISMERTETÉS

**Hans-Joachim Schneider (Hrsg.):
Internationales Handbuch der Kriminologie Band 2.
Besondere Probleme der Kriminologie.**

Walter de Gruyter, Berlin, 2009*

Hatalmas feladatra vállalkozott *Hans-Joachim Schneider*, a Münsteri Egyetem professor emeritusa, számos nemzetközi kriminológiai díj kitüntetettje, amikor elhatározta, hogy olyan könyvet szerkeszt, amely szintetizáló jelleggel, logikus struktúrába ágyazva, kiváló szakmai színvonalon mutatja be a kriminológustársadalmat napjainkban leginkább foglalkoztató kérdésköröket. Talán előrebocsáthatom, hogy e célt messzemenőig sikerült megvalósítania, erről bárki meggyőződhet, aki kézbe veszi az *Internationales Handbuch der Kriminologie* című kétkötetes művet, amelynek nemrég megjelent második kötetét kívánom részletesebben bemutatni az alábbi sorokban.

Hans-Joachim Schneider, meglátásom szerint, helyesen döntött, amikor vállalkozását két lépésben valósította meg. A 2007-ben megjelenő több mint ezeroldalas első kézikönyv a *Grundlagen der Kriminologie* (A kriminológia alapjai) alcímet viseli, és ennek megfelelően célja a tudományág történetének, elméleti hátterének és módszereinek ismertetése, illetve a bűnözés átfogóbb összefüggéseinek feltárása, valamint a megoldási lehetőségek bemutatása, tehát egyfajta „általános rész” létrehozása.

Az első kötetnek kiváló kiegészítése és folytatása a második kézikönyv, amely a *Besondere Probleme der Kriminologie* (A kriminológia különös problémái) címet kapta. E részben már lehetőség nyílt speciálisabb témakörök feltáró jellegű elemzésére is.

A második kézikönyv hét nagy fejezetre, valamint egy bevezető és egy zárótanulmányra tagolódik. A bevezetőben (Kriminológia Európában) Hans-Joachim Schneider ismerteti az európai kriminológia korábbi és mai helyzetét a világban, hangsúlyozva az Egyesült Államok jelenlegi egyértelmű vezető pozícióját. Emellett néhány európai ország kiemelésével részletesen számot ad az európai bűnözés alakulásáról, az egyes országok tudományos fejlődéséről, a kriminálpolitikai változásokról. Értékes záróakkordként pedig vázolja a XX. század második felének legfontosabb kriminológiai fejlődési irányait Európában, így a viktimológiai kutatások,

* Az első kötetről Korinek László írt recenziót a Rendészeti Szemle 2008/5. számában.

a fejlődési kriminológia, az evaluációs kutatások és kísérletek, valamint az ezeken nyugvó kriminálpolitika előtérbe helyeződését.

A bevezető tanulmány után következő első fejezet (Nemzetközi problémák) egyrészt olyan, a nemzetközi viszonyokat is érintő bűncselekményekkel foglalkozik, mint a XX. század legszörnyetesebb pillanatait okozó népiirtás, a napjainkban egyre súlyosbodó problémát jelentő számítógépes bűnözés, valamint a „modern rabszolgaságnak” is nevezett nemzetközi emberkereskedelem. Másrészt ismertetésre kerülnek a kriminológia tudományának nemzetközi vonatkozásai is, úgymint a statisztikai adatok segítségével végzett nemzetközi összehasonlítások a bűnözés területén, az emberi jogok biztosítását is szigorúan vizsgáló büntetés-végrehajtással kapcsolatos nemzetközi kutatások, illetve az ENSZ égisze alatt végzett kriminológiai felmérések.

A második fejezet (Politikai és társadalmi problémák) tárgya a bűnözés megjelenítésével kapcsolatos gondok a tömegkommunikációban, az ősidők óta létező és napjaink multikulturális társadalmában is állandó problémát jelentő gyűlölet-bűncselekmények, a hatalmas kutatói energiákat mozgósító és állandóan tárgyalt terrorizmus, valamint a nehezen kutatható és feltárható korrupció. A fejezet egy a sorból tartalmilag kissé kilógó tanulmánnyal zárul a bűnözés történetéről, amely igen érdekesítően mutatja be a középkori és modern kori bűnözés alakulását.

A harmadik rész (Szociális és személyiségproblémák) igen heterogén témákat ölel fel. Itt olvashatunk egy rövid összefoglalást a skandináv bűnözés és igazságszolgáltatás egyéb európai államokkal való összevetéséről, a migráció és a bűnözés összefüggéseiről áldozati és tettesi oldalról egyaránt, a bűnözési félelemlről, illetve a népesség büntetési igényéről, a közösségi rendőrség működéséről, a helyreállító igazságszolgáltatásról, valamint a drogok, az alkohol és a bűnözés kapcsolódási pontjairól.

A negyedik, rövidebb fejezet témája az „Elméleti és módszertani problémák”. Ez a rész azok számára lesz érdekesítő, akik többet akarnak megtudni a karrierbűnözés jellemzőiről és kutatási lehetőségeiről, a bűnözővé válás hosszsmetszeti vizsgálatairól, illetve érdekes kitérőként az irodalom és a kriminológia összefüggéseiről.

Az ötödik fejezetben az erőszak és a bűnözés kapcsolatával foglalkoznak a szerzők. Ezen belül az első tanulmány az emberöléssel kapcsolatos összefüggéseket tárja fel egy, az angol nyelvű országokra (Amerika, Kanada, Ausztrália, Anglia és Wales) kiterjedő nemzetközi kutatás bemutatásával. A további munkák az igen magas latenciával jellemezhető családon belüli erőszak és a napjainkban egyre jelentősebb problémává váló iskolai agresszió témakörét tárgyalják, illetve külön tanulmány foglalkozik az úgynevezett Bystander-jelenséggel, azaz az erőszakos bűncselekményeket végignézó, de abba be nem avatkozó személyek lélektanával,

KÖNYVISMERTETÉS

kiterjesztve az elemzést makroszintre, a népek egymás irányában megmutatkozó segítségnyújtására, illetve annak hiányára is.

A hatodik részt az egyik legszomorúbb és legrettenetesebb bűncselekménykörnek, a szexuális erőszak problematikájának szentelte a szerkesztő. Az elemzések tárgya a gyermekekkel való szexuális visszaélés, a gyermekek ellen elkövetett, szexuális indíttatású emberölés, a nemi erőszak, a gyermek- és fiatalkorban elkövetett nemi bűncselekmények, illetve a szexuális jellegű bűncselekmény elkövetők visszaesési prognózisa és kezelési lehetőségei.

„A bandabűnözés problémái” címet viselő hetedik fejezet ismét valamivel rövidebb. Két írást tartalmaz a bandabűnözésről, amelyek a gengsek tipológiáját, kialakulásuk okait és működésüket mutatják be, illetve új meglátásokat fogalmaznak meg a fiatalkori bűncselekmények és a bandák összefüggéseiről.

A záró írás ismét Hans Joachim Schneider tollából származik, témája a szabadságvesztés. A szerző bemutatja a büntetési nem történeti alakulását, a napjainkra jellemző helyzetet (ismét több európai állam elemzésével), illetve az előnyeivel és hátrányaival kapcsolatos vitákat. Befejezésül a német kriminálpolitika részére fogalmaz meg végkövetkeztetéseket, ezek a lényege, hogy bár a németországi fogvatartotti arány nem magasabb a nyugat-európai átlagnál, törekedni kell az alternatív szankciók szélesebb körű alkalmazására.

A címben szereplő „nemzetközi” kifejezést nem csupán a vázolt, egész világunkat érintő kriminológiai problémák bemutatásáért érdemli ki a könyv, hanem azért is, hogy a 33 német, illetve angol nyelvű tanulmányt készítő 25 kutató között találunk osztrák, ausztrál, holland, svéd, angol, amerikai, lengyel és természetesen számos német szerzőt is. A szerkesztő ezzel is gondoskodott arról, hogy átlátható egységbe foglaltan számos nézőpont ismertetésre kerülhessen, ami segít az olvasónak a problémák komplex jellegének meglátásában, új látószögek megismerésében.

Külön kiemelés érdemel, hogy a 82 éves Hans-Joachim Schneider nem csupán a kötet szerkesztési munkálatait végezte, hanem egyben ő a kötet legtermékenyebb szerzője is kilenc saját tanulmánnyal.

A kitűzött „heroikus feladat”, ahogyan a kötet társszerzője és előszavának írója, Hans-Jürgen Kerner nevezi a könyv létrehozását, sikerült, és olyan mű jött létre, amely az állandóan változásban lévő viszonyok között is szilárd tudományos alapot nyújt nemcsak a mai, hanem a jövő generáció kutatói számára is.

Készítette: Kulcsár Gabriella

EURÓPAI UNIÓ

A hónap eseményei az EU bel- és igazságügyi együttműködése terén (május)

■ **A DÉLKELET-EURÓPAI BELÜGYMINISZTEREK TALÁLKOZÓJA (MÁJUS 20–21.)** A délkelet-európai rendőri együttműködésről szóló egyezmény végrehajtása keretében május 20–21-én rendezték meg Szófiában a belügyminiszterek bizottságának harmadik találkozóját. A regionális fórum elnöke jelenleg Bulgária, ezért került sor a rendezvényre a bolgár belügyminisztérium szervezésében. Az ülés elnöke Bulgária belügyminisztere volt, természetesen megjelentek a részt vevő államok belügyminiszterei is (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Montenegró, Románia, Szerbia), valamint az európai intézmények képviselői és a nemzetközi szervezetek (Regionális Biztonsági Tanács, Europol, SECI, DCAF). A találkozó elsősorban az egyezmény végrehajtásával összefüggésben elért eredményekre koncentrált, de szó esett a további lépésekről is. A találkozó végén a miniszterek közös állásfoglalást és egyetértési nyilatkozatot fogadtak el. A délkelet-európai rendőrségi együttműködési egyezmény alapvető célkitűzése, hogy a részt vevő országok rendőrségeinek együttműködését kölcsönösen erősítse a köz- és belbiztonságot veszélyeztető jogellenes cselekmények elleni harcban, a határokon átnyúló, szervezett bűnözés elleni küzdelemben – ideértve az illegális kábítószer-kereskedelem, emberkereskedelem, valamint a korrupció elleni fellépést is –, valamint a bűncselekmények megelőzése, felderítése és a rendőrségi nyomozások területén. A kezdeményezés további célja a térség biztonságának növelése, amely egyszersmind az egész európai térség biztonságára is kihat, továbbá elősegíti, hogy partnerségi viszony alakuljon ki a nyugat-balkáni térség rendőri szervei és az uniós társszervek között.

■ **A BEL- ÉS IGAZSÁGÜGYI TANÁCS ÜLÉSE (JÚNIUS 3–4.)** Az izlandi vulkánkitörés miatt április végén kudarcba fulladó tanácsülés után június első napjaiban találkoztak a miniszterek Luxemburgban, ahol a következőkről tárgyaltak:

■ **CSELEKVÉSI TERV A KÍSÉRŐ NÉLKÜLI KISKORÚAKRÓL (2010–2014).** A miniszterek nyilvános vitát folytattak a tanács korábbi felkérése alapján, az Európai Bizottság által májusban bemutatott, az unió területére beutazó kísérő nélküli kiskorúak fokozott védelmét célzó cselekvési tervről. A következtetések öt fejezetben tartalmaznak aján-

EURÓPAI UNIÓ

lásokat és feladatokat a tagállamok és a releváns uniós intézmények számára a következő területeken:

- A jelenségre vonatkozó ismeretek bővítése.
- Az emberkereskedelem és a nem biztonságos migráció megelőzése.
- A kísérő nélküli kiskorúak befogadásával és az eljárási garanciákkal kapcsolatos tagállami feladatok.
- A származási országokkal folytatott együttműködés.
- A származási országokba történő visszatérés és reintegráció.

A tanácsi következtetések utolsó pontja felhívja a bizottságot arra, hogy a következtetések végrehajtásáról 2012 közepén és 2015-ben készítsen jelentést.

Az elmúlt években több tagállam számolt be a harmadik országból a területére érkező kísérő nélküli kiskorúak egyre növekvő számáról. A kísérő nélküli kiskorúak között vannak, akik menedéjigért folyamodnak, és vannak, akik nem, de ha nem kerülnek be az adott tagállam gyermekvédelmi rendszerébe, valamennyien ki vannak téve az emberkereskedelem, embercsempészet veszélyének. Az Európai Unió területére kísérő nélkül érkező, 18 évesnél fiatalabb egyének számáról nincsenek pontos adatok, de a probléma nagyságát jól érzékelteti, hogy évről évre egyre több kísérő nélküli kiskorú nyújt be menedékkérelmet. 2009-ben csaknem 11 ezer ilyen kérelmet nyújtottak be 22 tagállamban (az Eurostat összesített adatai között nem szerepelnek a cseh, dán, francia, lengyel és román statisztikák). A háborúk és fegyveres konfliktusok, a diszkrimináció, az üldöztetés, a szegénység, a természeti katasztrófák elől menekülő, az emberkereskedelem áldozatává váló, illetve a jobb élelelfeltételeket kereső vagy az unióban élő családtagokhoz igyekvő kiskorúak védelme európai szintű kérdéssé vált, amelyre a stockholmi program értelmében a tagállamoknak átfogó választ kell találniuk, szem előtt tartva, mi szolgálja leginkább a gyermek érdekeit.

■ **A TANÁCS KÖVETKEZTÉSEI A VESZÉLY-, ILLETVE SZÜKSÉGHELYZETEK ÉS KATASZTRÓFÁK ESETÉN NYÚJTOTT PSZICHOSZOCIÁLIS TÁMOGATÁSRÓL.** A június elején elfogadott tanácsi következtetések értelmében, a tagállamoknak a jövőben törekedniük kell arra, hogy a katasztrófavédelem teljes folyamatában (megelőzési, intervenciósi és helyreállítási szakasz) helyet kapjon a pszichoszociális támogatás. Ennek keretében elő kell mozdítaniuk speciális pszichoszociális intervenciósi csoportok vagy szakértők felvételét a veszély- és szükséghelyzeti reagálási rendszerbe, és ösztönözniük kell integrált stresszkezelési programok kidolgozását, amelyek lehetővé teszik a pszichoszociális személyzet megfelelő képzését a különböző veszély- és szükséghelyzeti

EURÓPAI UNIÓ

segítségnyújtásra kijelölt szervek (tűzoltóság, rendőrség, egészségügyi szolgálatok stb.) és adott esetben egyéb személyzeti kategóriák körében.

■ **AZ EU TERRORIZMUS ELLENI KOORDINÁTORÁNAK FÉLÉVES HELYZETÉRTÉKELŐ JELENTÉSE.** Gilles de Kerchove, az Európai Unió terrorizmus elleni koordinátorának értékelése szerint továbbra is az al-Kaidával összefüggésbe hozható terrorizmus jelenti a legnagyobb fenyegetést az unióra. A koordinátor által legfontosabbnak tartott feladat, hogy egy az eddiginél integráltabb, a terrorizmus elleni küzdelem belső (unióon belüli) és külső aspektusait egyesítő megközelítés alkalmazásával a tagállamok megfelelően használják ki a lisszaboni szerződés által kínált lehetőségeket. Integrált megközelítést igényel különösen a közlekedésbiztonság, a számítógépes biztonság és a szolidaritási klauzula végrehajtása (uniós szerződés 222. cikk).

A stockholmi program célkitűzései között szerepel a légi és tengeri közlekedés biztonságának javítása. A koordinátor a 2010 januárjában, Toledóban elfogadott Európai Unió–Egyesült Államok-programra hivatkozva erősítené a biztonsági és közlekedési ágazathoz tartozó intézkedések összehangolását, valamint az EU-n kívüli fellépést. Emellett, az elmúlt években a szárazföldi közlekedést érintő nagy terroristamadásokra hivatkozva, sürgetőnek látja a szárazföldi közlekedés biztonságának megerősítését.

Gilles de Kerchove felhívta a tagállamok figyelmét még egy jelenségre: jelentős számú radikális uniós állampolgár és az EU területén tartózkodó ember utazik konfliktuszónákba vagy terrorista kiképzőtáborokba, majd tér vissza Európába. Ezeknek az utazásoknak a figyelemmel kísérése kulcsfontosságú a terrorizmus elleni hatékony fellépés érdekében.

■ **ÁLLÁSFOGLALÁS AD HOC MULTINACIONÁLIS CSOPORTOK HARMADIK ORSZÁGOKKAL KÖZÖS FELÁLLÍTÁSÁRÓL.** A terrorizmus határokon átnyúló jellege – és a tény, hogy a terroristák sok esetben az unióon kívüli helyekre menekülnek az igazságszolgáltatás elől, és ott folytatják tevékenységüket – azt mutatja, hogy egyre nagyobb szükség van az együttműködésre nemcsak az uniós tagállamok között, hanem harmadik országokkal is. A spanyol elnökség ezért kezdeményezte, hogy a tagállamok szükség esetén – a szükséges időtartamra és önkéntes alapon – állítsanak fel a harmadik országokkal közösen ad hoc multinacionális csoportokat. Az ad hoc szakértői csoportok felállítása a terrorista hálózatok és szervezetek EU-n belüli és kívüli folytatott tevékenységének jobb megismerését, illetve a terrorista tevékenységekkel és a radikalizációs folyamatokkal kapcsolatos információcsere fejlesztését szolgálja. Az ad hoc csoportok jövőbeni felállításáról januárban kezdett tárgyalásokat a spa-

EURÓPAI UNIÓ

nyolc elnökség a júniusi tanácsülésen kívánja lezárni, az ad hoc multinacionális csoportokra vonatkozó tanácsi állásfoglalás elfogadásával.

Az elnökségi elképzelések szerint az e csoportok létrehozására vonatkozó megállapodások tartalmáról és formájáról eseti alapon kell majd dönteni, de jó kiindulási alapul szolgálhat a közös nyomozó csoportokkal kapcsolatos uniós gyakorlat. A multinacionális csoportokra az érintett tagállamok és harmadik országok nemzeti jogát kell alkalmazni. Ha a tagállamok és a harmadik országok közötti ilyen jellegű együttműködéssel személyes adatok cseréje is jár, arra a nemzeti és az uniós adatvédelmi előírásokat kell alkalmazni.

■ **NEMZETKÖZI KORRUPCIÓ ELLENI AKADEMIA.** A miniszterek tájékoztatást kaptak arról, hogy a korrupció elleni hatékonyabb küzdelem jegyében szeptemberben kezd meg működését a nemzetközi korrupció elleni akadémia, amelynek megalapítását a Bécsben megrendezett határokon átvelő szervezett bűnözés elleni ENSZ-konvenció (UNTOC) részes államok konferenciájának (COP) 4. ülészakán határozták el, 2008 októberében. A laxenburgi (Ausztria) székhelyű akadémia célja, a korrupció különböző aspektusainak kutatása mellett, hogy képzéseket, tréningeket szervezzen és nyújtson a korrupció által veszélyeztetett területen dolgozóknak, elsősorban a bűnüldöző szervek állományának, illetve az érintett kormányzati tisztviselőknek. Az akadémia 2011-től teljes jogú nemzetközi szervezetként működik majd, kiemelt célja pedig az ENSZ korrupció elleni egyezményének, illetve az ENSZ egyéb korrupciós tárgyú instrumentumai megfelelő implementálásnak a legtaggabb körben történő propagálása.

■ **MADRIDI JELENTÉS – VITA AZ EURÓPAI UNIÓ BELSŐ BIZTONSÁGÁNAK JAVÍTÁSÁRÓL.** A júniusi bel- és igazságügyi tanácsülésen a belügyminiszterek vitát folytattak Európa belső biztonságának javításáról. A politikai diskurzus célja az volt, hogy a miniszterek a közelmúltban elfogadott uniós belbiztonsági stratégia alapján megvitassák, hogy melyek azok a veszélyek és fenyegetések, amelyekkel szemben a hatékony fellépés az unió belső biztonságának javítása szempontjából elsőséget élvez, illetve hogy mérlegeljük annak a spanyol kezdeményezésnek a relevanciáját, amely szerint rendszeresen rövid és integrált jelentések segítenék a belső biztonság fejlesztése irányvonalainak kijelölésében a minisztereket. A mostani vita az úgynevezett madridi jelentés alapján zajlott, amelyet Magyarország társelőterjesztőként jegyzett. Magyarország a kábítószer-bűnözés, a katasztrófavédelem, illetve a közlekedésbiztonság témakörére utalt a vitában.

EURÓPAI UNIÓ

■ **A NEMZETKÖZI KÁBITÓSZER-KERESKEDELEM ELLENI KÜZDELEM EURÓPAI PAKTUMÁRÁNAK ELFOGADÁSA.** A nemzetközi kábítószer-kereskedelem elleni küzdelem európai paktumának elfogadására Franciaország tett javaslatot a januári informális bel- és igazságügyi tanácsülésen, a júniusi ülésen pedig el is fogadták. A paktum három fő pillére a rendvédelmi fellépés, a létező kokain- és a heroin-útvonalak fenntartása és új útvonalak kialakulása elleni harc, valamint a bűnözésből származó javak feldehárítása és elvonása. Magyarországnak az uniós elnökségének idejére konkrét tervei vannak a paktum gyakorlati végrehajtásában történő konstruktív részvételre.

■ **A TANÁCS KÖVETKEZTETÉSEI AZ ILLEGÁLIS HULLADÉKKERESKEDELEM ÉS KÜLÖNÖSEN A NEMZETKÖZI SZINTŰ ILLEGÁLIS HULLADÉKKERESKEDELEM MEGELŐZÉSÉRŐL ÉS AZ ELLENE FOLYTATOTT KÜZDELEMRŐL.** A tanácsülésen következtetéseket fogadtak el az illegális hulladékkereskedelem és különösen a nemzetközi szintű illegális hulladékkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott küzdelemről. E szerint fokozni kell a küzdelmet az Európai Unió területéről kiinduló, oda irányuló vagy az azon belül folytatott illegális hulladékkereskedelem ellen. A következtetés felkéri a tagállamokat, hogy támogassák a környezetvédelemben és az illegális hulladékkereskedelem elleni küzdelemben a releváns nemzetközi szervezetek által jegyzett programokat, működjenek együtt az uniós szervezetekkel. Továbbá, hogy hozzanak létre kapcsolattartó pontokat a bűnüldöző, a környezetvédelmi és egyéb igazgatási, illetve a vámigazgatási szervek, valamint az illegális hulladékkereskelemmel kapcsolatos nyomozás terén illetékes nyomozóegységek között annak érdekében, hogy növeljék a veszélyek nyomon követéséhez szükséges információcsere gyorsaságát és a bűncselekményekkel kapcsolatban folytatott nyomozások hatékonyságát. Helyezzenek hangsúlyt a képzésre és a közös műveletekre ezen a területen is, valamint vizsgálják meg, hogy miként lehet a legjobban felhívni az uniós polgárok figyelmét az illegális hulladékkereskedelem problémájára.

Összeállította: Asztalos Erika és Szabó Adrienn

Ára: 430 Ft

